

SZEGEDI MÚZEUMI KIADVÁNYA
VERÖFFENTLICHUNGEN DES SZEGEDEK MUSEUMS

SZERKESZTI – HERAUSGEGEBEN VON
CSALLÁNY DEZSŐ

I. 13.

1944.

MOÓR ELEMÉR
A HONFOGLALÓ MAGYARSÁG
MEGTELEPÜLÉSE
ÉS A SZÉKELYEK EREDETE

ELEMÉR MOÓR
DIE ANSIEDLUNG DES LANDNEHMENDEN
UNGARTUMS UND DIE HERKUNFT DER SZÉKLER
(DEUTSCHER AUSZUG)

KIADJA – VERLAG
SOMOGYI-KÖNYVTÁR ÉS VÁROSI MÚZEUM
SZEGED
1944

SZEGED VÁROSI NYOMDA ÉS KÖNYVKIADÓ RT
Felelős üzemvezető: Kiss István

TARTALOM

I. <i>A magyar törzsi szervezet kialakulása és a honfoglaló törzsek száma</i>	5
II. <i>A honfoglaló magyar törzsek elhelyezkedése</i>	
1. A megszállás módja.....	7
2. A honfoglaló törzsek elhelyezkedésére vonatkozó elméletek.....	10
3. A törzsnévi helynevek eredete.....	15
4. A honfoglaló magyar törzsek szállásterületei a helynevek alapján.....	17
III. <i>A kabarok szállásterülete</i>	
1. Különféle álkabarok.....	22
2. Az igazi kabarok elhelyezkedése és sorsa a honfoglalás után.....	28
3) A kabar altörzsek nevei.....	32
IV. <i>A székelyek eredetének kérdése</i>	
1. Vizsgálatunk célkitűzései.....	36
2. Magyar eredetűeknek tekinthetők-e a székelyek?	
a) A legnevezetesebb tárgyi érvek és ellenérvek.....	37
b) A <i>székely</i> népnév Thúry-féle törökös magyarázata, mint a székelyek magyar származásának bizonyítéka.....	41
c) A székelyek feltett magyar származásával kapcsolatos településtörténeti kérdések.....	43
3. Miért tekintették a székelyeket a középkorban hun maradékoknak?.....	47
4. A székelyek török származására vonatkozó, érvek.....	51
a) Törökös névmagyarázatok (<i>Csigla, Küküllő</i>).....	52
b) Nép- és művelődéstörténeti szempontok.....	53
5. Mi módon kerültek a török származású székelyek kapcsolatba a magyarsággal.....	65
a) Az avar-elmélet.....	65
b) A besenyő-elmélet.....	70
c) A bolgártörök-hadifogoly-elmélet.....	71
d) A kabar-elmélet.....	72
6. A kabar-származás elméletének nyelvészeti igazolása.....	74
<i>kabarság sorsának alakulása az augsburgi csatavesztés után, különös tekintettel a székelysége</i>	
1. Mikor települtek meg a székelyek mai hazájukban és miért maradtak meg a középkorban népi egyéniségként?.....	76
2. Mikor és mi okból kerültek a székelyek határőrökként a Körös és Maros völgyébe?.....	79
3. A kabarok szállásterülete az augsburgi csatavesztés után.....	88
4. A székelyek Nyugatmagyarországról való származásának bizonyítékai.....	89
VI. <i>magyarság települési viszonyai a X. és XI. Században</i>	91
VII. <i>A törzsnévi helynevek jegyzéke</i>	96
VIII. <i>Német kivonat (Deutscher Auszug)</i>	103
IX. Térképvizlat mint melléklet	

I. A magyar törzsi szervezet kialakulása és a honfoglaló törzsek száma

„A magyar őstörténet főproblémái”, című tanulmányomban¹ kifejtettem, hogy a régi magyarság nomádos életformája, valamint annak politikai vetülete: a nomádos törzsi szervezet nem tekinthető török eredetűnek, amint ahogy a magyarság semmi esetre sem valami nyelvét vesztett török nép. Ellenben minden amellel szól, hogy a magyar nép a Krisztus születése körüli időkben egy dél felől a Káma mellékre szorult, ismeretlen nyelven beszélő – amely nyelv esetleg az északnyugati kaukázusi nyelvcsoporthal állhatott valaminő kapcsolatban – s magát *mansi*-nak (> *magy*-) nevező nomád nép! exogámias házassági szokásai következtében alakult ki olyanformán, hogy ezek a nomádok összeházasodtak a Káma mellékén tanyázó, finnugor nyelven beszélő, *por*-nak nevezett, alacsonyabb műveltségi szinten álló néppel. Az utódok azonban a nomád atyai ősök életformáját megtartva anyáik finnugor nyelvére tértek át.

Őshazájukból a magyarokat a VII. század első felében gyaníthatólag a türkök által északnak szorított bolgártörökök üzték el, ami abban is kifejezésre jut, hogy ebben a korban a magyaroknak tulajdonítható pianobori kultúra teljesen eltűnik a Káma mellékéről, ahol is ezt a kultúrát felváltja a teljesen más jellegű bolgary-kultúra, amelynek hordozói kétségtelenül az újonnan érkezett bolgártörökök voltak.

A magyarok őshazájuk elhagyása után a ligetes steppe övétől - különösen pedig a szilfa elterjedési területétől – nagyobb távolságra huzamosabb ideig sohasem távoztak el, mert különben a finnugor erdőterminológia törmelékei nem maradhattak volna meg nyelvünkben, így tehát a magyarság a Kubán mellékén, amely teljesen fátlan steppe, századokon át semmiesetre sem tartózkodhatott, amint ahogy kimutathatólag egyetlen egy elfogadható érv sincs ama bizonyítékok sorában, amelyeket ennek a feltevésnek igazolására szoktak felhozni.

Ennek ellenére a magyarok őshazájuk elhagyása után mégis hamarosan kapcsolatba kerülhettek bolgártörök ellenségeik ellenségeivel a türk-chazarokkal, akik a VI. század második felétől kez-

¹ Moór Elemér: A magyar őstörténet főproblémái. Szeged, 1943. (Szeged Múzeumi Kiadványok I. 12.)

dődően a Kubán-mellék urai is voltak. Ezek őket – úgy látszik – határőri minőségben birodalmuk nyugati felében a bolgártörök törzsek által elhagyott Levediában telepítették le, ahol is uraivá lettek a chazarok elől elmenekült, nomadizáló bolgártörök törzsek kétségtelenül török, de esetleg bolgártörök nyelven beszélő, ott maradt földművelő szolganépének, ti politikai és társadalmi viszony tanujelül tekintendő elsősorban is a magyar nyelv régi török jövevényszavainak a paraszti életkörből származó rétege. A türk-chazarokkal fennállott politikai összeköttetésnek pedig az lett egyik feltűnő következménye, hogy a bizanciak a magyarokat a chazarok régi nevéen (nyugati) türkökként kezdték emlegetni (emellett a bizanciak még az alánok által rájuk ruházott *szavar* néven is ismerték őket).

A magyarok Moravcsik egy nagyon valószínű konjektúrájának figyelembevételével körülbelül a VII. század közepétől a IX. század közepéig állhattak szorosabb politikai kapcsolatban a chazarokkal.” Konstantinos Porph. szerint ez idő alátét azok szövetségeseiként résztvettek minden háborús vállalkozásukban. Ez bizonyára annyit jelentett, hogy a magyarok a chazarok seregében mint újonnan csatlakozót! nép előlharcolói szolgálatra-voltak kötelezve, 'tizen lényegileg portyázást kell értenünk, ami talán veszélyesebb volt, mint a derék-hadban való harcolás, de zsákmányszerzésre is nagyobb mértékben nyújtott lehetőséget. Az így elért sikerek kapathatták rá a magyarságot arra, hogy jó ideig a zsákmányszerző portyákat a vagyoni gyarapodás rendes módjának tekintse. Tehát nem a „török vér” alakította a normannokhoz hasonló, vállalkozó szellemű magyarokat azokká harcias kalandozókká, akik egy századon át retteggették a nyugati országokat, hanem politikai viszonyaik, illetve hadi szolgálatuk módja a chazarok birodalmában. És a politikai viszonyok nyomása értette meg vejük, hogy a külső országokban való rabló portya a gyarapodásnak nem a szabályszerűbb módja. Minden esetre a magyarság vezető rétegemé politikai tehetségét tanúsítja, hogy a megváltozott politikai viszonyokhoz való alkalmazkodás szükségét hamarosan felismerte és azt a legerélyesebben végre is hajtotta.

Amikor a magyarokba türkökkel politikai kapcsolatba kerültek, akkor már kétségtelenül volt valaminő laza politikai szervezetük, amely a hét *magy*-csoporthoz tartozó törzs vagy nemzetség szövetsége lehetett. Ehhez a hét ősi *magy-törzshöz* azonban már korán csatlakozott egy ismeretlen származású nyolcadik törzs is, úgyhogy ennek folytán a *por*-ok szomszédságából a Káma mellékéről elköltözve a „hét *magy* nemzetség vagy törzs” jelentésű *hét-magy-er* népnév – a magyarság eredeti saját neve – csakhamar minden tekintetben értelmét veszítette. Ennek következménye lett, hogy a *hét-magy-er* népnév rövidesen *magyer*-ré egyszerűsödött, helyesebben remlott le. De úgy látszik, Konstantinos Porph. magyar informa-

² V. ü. Moór, i. m. 58; Moravcsik, lib. X. SS.

tora valamennyire még tisztában volt a gyaníthatólag a X. század közepén már csak kötött szövegben fennmaradt *hét-magy-er* népnév eredeti jelentésével; ennek tulajdonítható, hogy a császár a magyar törzsek jegyzékében mindenáron ezek hetes számát akarta kihozni. Ezt azonban csak úgy érte el, hogy a feljegyzésekben egymásután következő *Κορυττω* és *Γερμαίον* törzsneveket a végleges szövegben egybeírta, illetve egybeíratta, annak ellenére, hogy a feljegyzésekben már az első név is tulajdonképpen görög genitivusi alakban szerepelt. Mindebből az következik, hogy a honfoglalás után Magyarországon nem hét, hanem nyolc magyar törzsnek és a hozzájuk csatlakozott három kabar altörzsnek kellett elhelyezkedést találnia. Mivel pedig a három kabar altörzsnek a magyar törzsi szervezetben Konstantinos Porph. szerint egy törzsfője volt, a három kabar altörzs a honfoglalás után nyilván valami egységes területet szállt meg. Ezek szerint a következőkben feladatunk annak a kilenc területnek meghatározása lesz, amelyeken az egyes honfoglaló törzsek nomádos életformájuknak megfelelően elhelyezkedést találhattak. A törzsfőknek és ezzel a honfoglaló törzseknek kilences száma, amint erre már alkalmam volt rámutatni (i. m. 83. 1.) középkori „krónikáink törzsfőjegyzékeiből igazolható is. A Nemzeti Krónikában és az Anonymusnál t. i. 7-7 törzsfőnek a neve maradt ránk. Ezek közül azonban csak öt-öt név egyezik, illetve felel meg egymásnak, 2-2 pedig eltér egymástól.¹ Ebből tehát az következik, hogy a magyar hagyomány összesen kilenc törzsfő nevét őrizte meg. A kilenc névből a krónikások azonban csupán azért hagytak el két-két nevet, mert tévesen „hét-magyar személyinek értelmezték a kötött szövegekben fennmaradt *hétmagyer* kifejezést.

II. A honfoglaló magyar törzsek elhelyezkedése

1. A megszállás módja

A magyarok Magyarország földjét már a honfoglalást megelőző évtizedekben is többször bekalandozták, illetve átvonultak rajta, sőt amint ezt egy újabb előkerült írás tanúsítja 881-ben a kabarok társaságában már Ausztriában is megfordultak.³ A honfoglalók tehát Magyarország megszállásakor kétségtelenül jól tudták, hogy hová jönnek, mit találnak itt, hol számíthatnak kisebb-nagyobb ellenállásra s hol nem áll semmi útjukban. Mindenesetre terepismeretüknek és főleg szervezettségüknek köszönhetően a honfoglalást követő évtizedek kalandozásai alkalmával is gyors sikereiket.

³ Egyező nevek: Árpád, Szabolcs, Kend, Lél, Gyula. – Csak az Anonymusnál: Ound, Huba. – Csak a többi krónikában: Vrs, Werbulclm.

⁴ *Schünemann K.*: Neue Nachrichten über die Ungarn der Landnahmezeit. UJb. II. 22. 1.

Hóman Bálint Magyar-Történetében talán túlságosan nagy céltudatosságot tulajdonít a honfoglalóknak, amint erre egyes kritikusai már figyelmeztettek is, s íráról azonban szó sem lehet, hogy a honfoglaló törzsek és nemzetségek valami menekülő csordához hasonlóan egymást „nyomva, szorítva, sodorva” költöztek volna, ahogy a honfoglalást például Belitzky Karácsonyi nyomán elképzei.⁵ A honfoglalók szervezettségére nemcsak katonai sikereiből következtethetünk, hanem Konstantinos Po.rph.-nak 950 körül magyar forrásból származó értesüléseiből hitelesen tudjuk is, hogy a régi nomádos törzsi szervezet a magyaroknál a honfoglalást követő” évtizedekben is megvolt még. így tehát Magyarország megszállásakor semmi esetre sem bomlott fel rögtön, ahogy Erdélyi László gondolja,” aki szerint t. i. mindenki azt szálta meg, amit ép elért és amit akart. Nomád állattenyésztőknek ilyesmi aligha jutott volna eszükbe, mert hisz megszokhatták, hogy a legelőterület a törzsközösségé. Ezért bizonyára a honfoglalás alkalmával is az egyes törzsek biztosították a hozzájuk tartozó nemzetségeknek az állatállományuknak megfelelő közös legelőterületet. Ezek kijelölésénél – hisz erre alkalmas terület bőségesen állott rendelkezésükre – gyaníthatólag a törzsszövetség fejének, a fejedelemnek a szava volt a döntő.

A megszállás alkalmával a honfoglalók nyilván a déloroszországi steppe természeti adottságai által parancsolt és már megszokott rend szerint jártak el. Vagyis az egyes törzsek bizonyos folyók vagy folyószakaszok mindkét partját szállták meg legelőterületül. A steppén azért szoktak a nomád törzsek így elhelyezkedni, mert egy napnál nagyobb távolságra a folyók mellékét a vízhiány miatt nem hagyhatták el, amikor tavasszal téli szállásaikról kiindulva a folyók felső folyásának mellékén fekvő nyári szállásaik felé tereltek nyájaikat.⁷ A magyarországi folyók mellékén eredetileg bizonyára hasonló módon elhelyezkedett törzsek tagjai azonban valószínűleg hamarosan rájöttek arra, hogy új hazájukban olyan jellegű szabályos költözködésekre, mint a minőket a déloroszországi steppén való tartózkodásuk idején megszoktak, nincsen semmi szükség, mert e földön a vízhiány a legeltetésnek jóformán sehol sem szabott korlátokat, így tehát bizonyos idő elteltével a legeltetés rendjében feltehetőleg alkalmazkodtak már az itteni földrajzi és természeti adottságokhoz. Ez elsősorban is azt jelentette, hogy felhagytak a költözködéssel

⁵ *Belitzky János*: A magyar törzsek vándorlása. A bécsi Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve, V. 54. – Ennek a dolgozatnak kivonata B.-nek „A magyar törzsek elhelyezkedése” című cikke (Magyarságtudomány II. 49-55.; De ugyanazt tartalmazza egy kissé más csoportosításban a Szent István-émlékkönyv I. kötetében megjelent „A törzsfői hatalom elsorvadása és a fejedelmi hatalom kialakulása” című dolgozata is.

⁶ *Erdélyi László*: Magyar történelem I. 31.

⁷ V. ö. Cs. Sebestyén Károly cikkét: „A nomádpásztorok életformája” (NNy. X. 41-60.), továbbá idézett tanulmányomnak II. fejezetét: „A régi magyarok életformája és a törökség (i. m. 14-24).

kapcsolatos közös legeltetéssel, és az egyes nemzetségek a téli szállás környékén egymástól elkülönözve legeltették nyájaikat. Ezzel az egyes nemzetségek a félmegetelepültség állapotába jutottak és a földbirtok magántulajdonba vétele felé is megtették az első lépést.⁸ Mivel pedig ezzel a törzsnek mint gazdasági közösségnek a jelentősége is csökkent, a legeltetés rendjének a megváltozása feltehetőleg a törzsi szervezet meglazulásához is vezetett, ami végül is a nyugatias jellegű monarchia megalapozását tette lehetővé Géza fejedelem számára.

A legeltetés rendjének ilyen módon való megváltozásával a törzs eredeti legeltetési területének a nagysága is megkisebbedett, mert hisz az egyes nemzetségek téli szállásuk környékén csak az állatállományuknak megfelelő területet vették igénybe. Ami terület pedig ilyen módon az egyes nemzetségi szállások környékén fennmaradt, arra, úgy látszik, nagyon korán – talán már Géza fejedelem előtt – a fejedelmi hatalom tette rá a kezét. Így magyarázhatjuk csak meg, hogy miért találunk királyi várföldeket az országban szerte a nemzetségi szállások mellett és azok között is. A kereszténység felvétele korában a királyi hatalom mindenesetre már nagy-kiterjedésű, megállapított határokkal bíró várföldek fölött rendelkezett, mert hisz máskülönben Szent István és közvetlen utódai nem adományozhattak volna ilyen területeket egyházi célokra. Talán bizonyos birtokok – ahogy azt Erdélyi László felteszi – már a honfoglaláskor Árpád családjának kezére kerültek.

A fejedelem birtokfoglalásainak azonban csakhamar súlyos következményei mutatkoztak az ősi nemzetségekre nézve. A királyok ugyanis mindenütt kijelöltették a királyi várbirtoknak a nemzetségi szállásokkal szemben való határait. Hogy a királyi várföldeken a határmegállapítások már 1000 körül megtörténhettek, arra a legrégebb magyarországi határleírásnak, az 1055-i tihanyi alapítólevélnek helyrajzi adataiból is következtethetünk, amennyiben azok tulajdonkép a régi állapot írásba foglalását jelentik. Amikor ezek a határmegállapítások megtörténtek, az egyes nemzetségek abban még semmiesetre sem láttak magukra nézve sérelmet, mert hisz a határt bizonyára az ő hozzájárulásukkal állapították meg. Néhány nemzedék múltán azonban az egykor még bőséges legelőterület a nemzetséghez tartozók számának megszorodása következtében, ami pedig az állatállomány aránylagos gyarapítását is szükségessé tette volna, lassankint mindinkább elégtelennek bizonyult. Ennek a nemzetség elszegényedése lett a legsúlyosabb következménye, mert hisz terjeszkedésre a már egyszer lezárt határok mellett többé semmi lehetőség sem volt.

Bár a nomád törzsi szervezet a honfoglalás után meglehetősen hamar felbomlott, az egyes nemzetségek mégis a nekik jutott

⁸ Ez az életforma tükröződik még Szent László királyunknak abban a rendelkezésében is, hogy a község csak egy bizonyos meghatározott távolságra hagyhatja el a templomot.

szállásbirtokon maradtak, ami már bizonyos lehetőségeket nyújt a honfoglaló törzsek eredeti szállásterületeinek megállapítására. Ezenkívül erre nézve jelentős mértékben felhasználhatjuk az országszerte előforduló törzsnévi, helynevek tanúságát is.

2. A honfoglaló törzsek elhelyezkedésére vonatkozó elméletek

A honfoglaló törzsek elhelyezkedésének kérdésével elsőnek Hóman Bálint foglalkozott behatóbban egy 1912-ben megjelent tanulmányában.¹⁰ Ő az egyes törzsek települési területeinek megállapításánál elsősorban is a krónikáknak és pedig főleg a Nemzeti Krónikának a törzsfők megszállására vonatkozó adataira támaszkodott, amelyeket az ősi nemzetségek birtokviszonyaival igazolni is igyekezett. Ezenkívül még tekintettel volt azokra a személynévi eredetű helynevekre is, amelyek a krónikákban említett honfoglaló törzsfőknek, illetve megnevezett utódaiknak neveivel kapcsolatba hozhatók. Mindenesetre a személynévi helynevekkel való bizonyítás még a leginkább problematikus jellegű, mert hisz ugyanaz a személynév nemcsak egy bizonyos nemzetségnél fordulhatott elő.

A törzsfők megszállásáról a legvilágosabban Kézai – illetve a Nemzeti Krónika – tudósít bennünket. Az Anonymus előadása már nagyon zavaros, aminek elsősorban is az az oka, hogy ő mint tudós saját kombinációit többretartotta a megvetett hagyománynál. Saját korában azonban P. mesternek kombinációival – úgy látszik – nem nagy sikere volt, talán épúgy „rémséges mesének” tartották a honfoglalás lefolyásáról szóló előadását, mint újabban Karácsonyi, mert hisz kalandos tudósításait egy krónikás sem használta fel (gyanítatólag inkább nekik volt igazuk, mint azoknak a nyelvészeknek, akik újabban minden módon – az Anonymus „hitelességét” próbálták bizonyítani, illetve menteni). Ez azonban természetesen még egyáltalán nem jelenti azt, hogy megfelelő kritikával az Anonymus előadása teljességgel nem volna felhasználható a honfoglalás korára vonatkozólag, így járt el idézett értekezésében Hóman is, amennyiben adandó alkalommal elsősorban is. Kézai tudósításának ellenőrzésére és igazolására használta fel az Anonymus előadását.¹⁰ Hóman tehát a felhozottak figyelembevételével öt törzsnak a szállásterületét Kézai tudósítása alapján, kettőt pedig az Anonymusé alapján jelölte ki; végül pedig a nyolc törzset más „Hazai és külföldi forrásadatok figyelembevételével a Délvidéken.

El kell ismernünk, hogy ezzel az eljárás móddal tényleg sikerülhet nagy vonásokban a törzsek eredeti szállásterületeit megállá-

¹⁰ *Hóman Bálint: A honfoglaló törzsek megtelepedése. Turul. XXX. 89-114.*

¹¹ Meg kell jegyezni, hogy idézett tanulmányában Hóman az Anonymussal szemben még nagyon kritikus álláspontot foglalt el és csak újabban közeledett ebben a kérdésben – korábbi, szerintünk teljesen helyes álláspontjának megváltoztatásával – az Anonymus „hitelességét” vitató nyelvészek téves felfogásához.

pítani, és mindjárt hozzátehetem, hogy ez Hómannak nagyjában és egészében sikerült is, amennyiben az az eredmény, amelyet ő ezen a téren saját módszerével elért, nagyon közel áll azokhoz a megállapításokhoz, amelyekre én, – amint majd látni fogjuk – teljesen más úton jutottam el. Egy nevezetes hibaforrás azonban van Hóman gondolatmenetében és pedig az, hogy ő a *hét-magyar* kifejezésnek megfelelően hét magyar és egy kabar törzset próbált Magyarországnak a honfoglalás korában megszállt területén elhelyezni: pedig a valóságban – amint már tudjuk – a *hét-magyar* kifejezés e korra vonatkozólag már mindenképen anachronistikus volt, mivel a magyar törzsszövetség ekkor már nyolc magyar törzsből és három kabar altörzsből állott. Ezek szerint Hómannak nem nyolc, hanem legalább is kilenc területet kellett volna a honfoglaló törzsek számára szállásterületül kijelölnie, amennyiben vele feltesszük, hogy a három kabar altörzs – mivel egy törzsfőjük volt – egy összefüggő területen egységesen helyezkedett el.

A nyolc törzsi terület kijelölésében Hóman annak a feltevéséből indult ki, hogy a törzsi területek a folyók mentén kétparti helyzetet foglalhattak el. Erre elsősorban is a megyék kétparti kiterjedéséből és az ősi nemzetségek birtokainak kétparti fekvéséből következtetett. Az utóbbi tény kétségtelenül erre enged következtetni; a megyék kétparti fekvése már kevésbbé, mert hisz a megyék mint királyi, sőt valószínűleg már mint fejedelmi uradalmak a törzsi megszállástól teljesen függetlenül és később alakultak ki. Legfeljebb arra lehetne gondolni, hogy a királyi uradalmak határainak kijelölésénél a törzsi elhelyezkedés, illetve a nemzetségi birtokok ebből folyó kétparti helyzete szolgált mintául. A törzsek kétparti elhelyezkedésének indokolása azonban már semmiképp sem kielégítő Hómannál. Ennek magyarázatát ugyanis ő a halászat fontosságában vélte megtalálni, amely szerinte a magyarság egyik főfoglalkozása lett volna. Megállapítottuk azonban (i. m. 14-17.), hogy a honfoglaló magyarság egyáltalán nem volt „halászó, vadászó nép” (Hóman i. h. 96. 1.), különben pedig a halászat feltételezett nagy gazdasági jelentősége a törzsek kétparti elhelyezkedését még egyáltalán nem is indokolná. Kifejtettük azonban már az előzőkben, hogy a törzsek kétparti elhelyezkedése a délorosz steppe természeti viszonyai következtében alakult ki; a honfoglaló magyarok tehát ebben a tekintetben csupán egy számukra megszokott gyakorlatot követtek, bár azt a magyar föld természeti viszonyai már egyáltalán nem tették volna szükségessé. A honfoglaló magyarok mindenesetre nomádok voltak, akik azonban semmiesetre sem „kóborolva” folytatták ezt az életmódot, ahogy ezt Hómannál is (i. h. 91. 1.), de meg más történészeknél is olvashatjuk. Az eurázsiai állattenyésztő nomád népek vándorlásai ugyanis szabályos időközökben egy bizonyos területen folytak le.¹¹

¹¹ V. ö. erre vonatkozólag különösen Cs. Sebestyén Károly fejtegetéseit „A nomádpásztorokodás életformája” című tanulmányában (NNy. X. 41-60.).

Történészeink többnyire még azt az adottságot is tévesen szokták értelmezni, hogy az eurázsiai steppeken nomadizáló törzsek letelepedési területei között sok esetben pusztaságok találhatóak. Ezeket ugyanis egyáltalán nem valami – amint azt feltenni szokás – bölcs előrelátás teremtette meg, hogy a törzsközi összeütközések elkerülhetők legyenek, hanem kizárólag csak a steppe vízhiányának következményeképpen jöttek létre, amennyiben a nomádok – amint már említettük – nyájaikkal egy napi járóföldnél nagyobb távolságra nem hagyhatták el a folyók mellékét. Annak tehát semmi valószínűsége sincs, hogy a régi magyarok új hazájukban tudatosan hagytak volna pusztán bizonyos területeket a törzsek szállásterületei között, amint azt Hóman és nyomában Belitzky is feltette. Az azonban kétségtelen, hogy mivel a régi magyarok először bizonyára csak a számukra legalkalmasabb területeket szállták meg, magyarországi letelepedésük alkalmával is pusztán maradtak az egyes törzsek között a lótenyésztésre kevésbé alkalmas területek, hacsak azokon már a magyar honfoglalást megelőző időkben nem települt meg esetlegvalami gyér népesség. Így például a magyarok bizonyára nem szállták meg azonnal a Bakony, Vértes és Pilis erdős hegyvonulatait vagy a Duna-Tisza-köz homokját.

Fejtegetései során Hóman még kifejezést adott ama gyanújának is, hogy a mai magyar nyelvjáróterületek és a régi törzsi szállásterületek között valami bensőbb kapcsolat állhat fenn. Ez a feltevés azonban nincs tekintettel arra a tényre, hogy a mai magyar nyelvjárások jellemző sajátosságai mind újabb keletűek; egyrészt ugyanis abból származtak, hogy bizonyos vidékeken megőrződtek régi általános magyar nyelvi sajátosságok, másrészt pedig abból, diogy bizonyos vidékeken keletkezett nyelvi újítások nem terjedtek el az egész magyar nyelvterületen. Ezek szerint a mai magyar nyelvjáró területek kiterjedéséből a régi törzsi elhelyezkedésre következtetni a legkevésbé sem lehet, mégha esetleg voltak már az ómagyarban is némi nyelvjáró különbségek, amelyek meglétére bizonyos hangtani jelenségekből következtethetünk ugyan, azt azonban nem tudjuk megállapítani, hogy az ómagyar nyelvterület mely részeire voltak ezek jellemzők.

Később Hóman a törzsek elhelyezkedésére vonatkozó korábbi felfogását némileg módosította, amennyiben egyes törzsek feltételezett szállásterületét nagy mértékben kiterjesztette. Magyar Történetének I. kötetében található térkép szerint például a fejedelem törzsének szállásterülete Somogy vármegye közepétől a Tiszántúlra nyúlt volna át. Ennek a feltevésnek azonban semmi valószínűsége sincs, mert nomád törzsek nem ilyen módon szoktak elhelyezkedni.¹²

¹² A fejedelmi törzs szállásterületének Somogyra való kiterjesztésében bizonyára az a megfontolás vezette Hómant, hogy Koppány – úgy látszik – Szent István közeli rokona volt. Ebből azonban még egyáltalán nem következik, hogy Árpád törzsé Somogyt is megszállta volna, hanem talán inkább az, hogy ezen a területen az augsburgi ütközet után, amelyben Bulcsú a Balaton-melléki

De más tekintetben is módosította Hóman, illetve továbbfejlesztette a törzsek elhelyezkedésére vonatkozó régebbi tanításait, amennyiben feltette, hogy bizonyos törzsek eredeti tiszavidéki szállásaikról költöztek volna későbbi végleges települési területükre. Ez a feltevés természetesen, lehetséges, azonban kétségtelen bizonyíték ezekre a feltett költözésekre vonatkozólag már nem igen akad, úgyhogy maga Hóman is ezzel kapcsolatban már csak „homályos forrásokról” emlékezik meg.¹³

*

Hóman az egyes törzsek szállásterületeit általában véve valamely ismert törzsfő nevével nevezte meg. így tehát felmerül az a kérdés, hogy ezekkel a területekkel kapcsolatba hozhatók-e a Konstantinos Porph. tudósításából ismert régi magyar törzsnevek.

Elsőnek Karácsonyi kísérelte meg a törzsek szállásterületeit a helynévként előforduló törzsnevek figyelembevételével kijelölni. Vizsgálódásaiban teljesen helyes elvből indult ki; szerinte ugyanis „... már csak abból következtethetjük, hogy melyik törzsök melyik vidéket kapta, hogy azon a területen saját törzsöke nevéből képzett helynév nem fordul elő. Nem nevezhettek el például egy szállóhelyet Megyeinek, ha körülötte is mind Megyer törzsökbeliek laktak, mert ez esetben hiányzott volna az ismertető jel, pedig ez egy-egy szállóhely elnevezésének legfőbb kelléke.”¹⁴ Ez más szavakkal annyit jelent, hogy -emberi településeket általában a környék lakossága szokott elnevezni; ha tehát egy településnek a neve valami népcsoportra vonatkozik, akkor annak kettős településtörténeti jelentősége van. JELőször is arról tanúskodik az ilyen jellegű településnév, hogy annak a helynek a lakossága a névadás korában egy bizonyos név által megadott népcsoporthoz tartozó emberekből került ki, de az is kitűnik ezekből a helynevekből, hogy a környék lakossága a névadás korában valami más népcsoporthoz tartozott. Ha a két népcsoport között nyelvi különbség is állott fenn, akkor a környék lakossága azt a nyelvet beszélte, amelyből az illető településnévben megnevezett népcsoport neve való. A *Tót* vagy *Tótfalu* név például, azt tanúsítja, hogy ebben a faluban a névadás korában szlávok, a környéken pedig magyarok laktak, mert a régi magyarban a szlávoknak a *tót* volt az összefoglaló neve. A régi magyar törzsnévi helynevekből természetesen már csak annyi tűnik ki, hogy valamely törzsnévi településnév környékének a lakossága nem a településnévben megnevezett törzshöz tartozott. Például a *Megyer* nevű falu környékén semmi esetre sem a *Megyer* törzshöz tartozók szállásai voltak. Hogy a

törzs nagyhatalmú vezére is odaveszett, a fejedelmi család kerítette kezébe a törzsfői hatalmat. Esetleg a törzsfők hatalmának TēTorese után Géza valami Tomogyi „ducatus”-sal igyekezett befolyásos atyafiának becsvágyát kielégíteni.

¹³ Hóman *Bálint*: A magyarok honfoglalása és elhelyezkedése. 1923. 40. 1. (M. Nyelvtud. Kézikönyve 1.??.)

¹⁴ Karácsonyi *János*: A magyar nemzet honalapítása 896-997. Nagyvárad, 1925. 17.

környék lakossága melyik törzshöz tartozott, azt csupán kombinációs eljárással lehet – amint látni fogjuk – megállapítani.

A fent ismertetett helyes település- és helytörténeti elvnek a gyakorlatba való átültetése azonban már több oknál fogva nem elégíthet ki bennünket Karácsonyinak a honfoglaló törzsek elhelyezkedésére vonatkozó fejtegetéseiben. Nem vette például figyelembe, hogy rendszeren több olyan terület is van az országban, amelyen valamely törzsnek a neve helynévként nem fordul elő; tehát a törzsnévi helynevek előnemfordulása alapján valamely törzs szállásterületé-ként gyakran több területet is meg lehetne nevezni: azt azonban Karácsonyi általában nem okolta meg, hogy a lehetőségek közül miért ép a javasoltat választotta ki. De meg a főelv tekintetében sem volt következetes, mert például a Kér törzs települési területét Sopron és Győr megyékbe helyezte, annak ellenére, hogy Sopron megyében van Kér nevű község is. Mindettől eltekintve a honfoglaló törzsek elhelyezése a helyes főelv ellenére Karácsonyinak már csak azért sem sikerülhetett, mert nem méltatta kellő figyelemre Homannakjt törzsek kétparti elhelyezkedésére vonatkozó fejtegetéseit. Ennek azután az lett egyebek közt a következménye, hogy a Kürt-Gyarmat törzset – amelyet ő is egységesnek tartott – végül is kénytelen volt a Duna-Tisza-közén elhelyezni, ahol persze semmiféle magyar törzsnév nem fordul elő, jeléül annak, hogy a régi magyarok a Duna-Tisza-köz homokja után bizony nem nagyon kapkodtak, amikor sokkal jobb minőségű legelőterületek is bőségesen állottak még rendelkezésükre., Végül pedig valami Kéc-Géc nevű magyar törzset is feltett Karácsonyi, amit már azért sem lehetne semmivel sem indokolni, mert az affricata az ómagyar nyelvben még nem is volt meg.

Ezek után természetesen nem csodáltnivaló, hogy Karácsonyinak a magyar törzsek elhelyezkedésére vonatkozó, fejtegetéseibe bizonyos ellenmondások kerültek bele. Ezeket ő annak a feltevésével gondolta kiküszöbölhetőnek, hogy szerinte bizonyos törzsek külföldi támadások következtében megfogyatkozva szétszóródhattak, továbbá, hogy az egyes törzseken belüli civódások is elköltözésre készíthettek egyes törzsrészeket. Csakhogy persze ezek a feltevések egyetlen esetben sem igazolhatók ...

Törzsek és törzsrészek vándorlásának gondolatát a honfoglaló törzsek elhelyezkedésére vonatkozó értekezéseiben Karácsonyitól Belitzky János is átvette (i. h.). Fejtegetéseiben Hóman és Karácsonyi szempontjait igyekezett összehangolni egymással, azonban egyáltalán nem kielégítő eredménnyel. Valami módon ugyanis e két tudósunk idevontató fejtegetéseinek – úgy látszik – főleg azok a részletei nyerték meg tetszését, amelyek azokban talán a leginkább kifogásolhatók. Említettük már példának okáért, hogy Belitzky Kará-

¹⁵ Természetesen csupán ez okból lehetett még századok múltán is ezen a területen a betelepült kunoknak szállásokat biztosítani.

csonyi nyomán a magyarság költözködését teljesen hibásan valami szervezetlen konglomerátum sodródásának képzele. A honfoglaló magyar törzsek elhelyezkedésére vonatkozó fejtegetéseit azonban elsősorban is Hómannak ahhoz a jóformán csak odavetett – de mindenestre hibás – ötletéhez igyekezett fűzni, hogy a mai magyar nyelvjárásterületek és a régi törzsi szállásterületek között kapcsolat látszik fennállani. Sőt ennek a gondolatnak érvényesítésénél Belitzky a nagyon is fontos földrajzi szempontokra – amint a következőkben még látni fogjuk – már egyáltalán nem volt tekintettel, úgyhogy a magyar törzsek elhelyezkedésére vonatkozó fejtegetései már csak e, hibás nézetei miatt sem elgáthíthatnak ki bennünket.

Hómantól Belitzky átvette azt a gondolatot is, hogy a törzsek végleges szállásaikat csak idővel foglalták volna el: amit azonban e gondolathoz kapcsolódóan a törzsek magyarországi költözködései-ről előad, az tulajdonképp a maga egészében teljesen önkényes kitalálások gyűjteménye, úgyhogy egyik értekezéséhez mellékelt térképének árkon-bokron keresztül haladó szép kék, zöld, narancs és piros vonalai – amelyek a törzsek vándorlásainak irányait volnának hivatottak feltüntetni – csak arról tanúskodnak, hogy a térkép szerkesztőjének volt fantáziája.

A törzsek vándorlásaira vonatkozó elképzeléseit egyébként Belitzky a helynevek révén igazolni is próbálta. Ebben a törekvésében azonban az első hiba az volt, hogy egyáltalán nem ért a helynevekhez, és így nem okozott neki” semmi nehézséget, hogy világosan szláv eredetű helynevekkel igazolja a magyar törzsek feltételezett vándorlásait. Valami mélyebb összefüggést gyanít például abból a körülményből, hogy Gömörben és Sopronban is van egy *Ablonc* nevű hely, pedig e név „almás”-t jelent a szlávban,¹⁶ ugyanígy összefüggést gyanít a ropronmegyei és gömörmegyei *Szirák-ok* között is, pedig *Sirakovo* nevű helyek vannak a cseheknél, lengyekeknél és szerbeknél is;¹⁷ de nem lehet kapcsolat a gömöri és soproni (vagy vasi) *Herény* nevű helyek között sem, mert ez a név ismét csak szláv eredetű a magyarban stb.

A magam részéről Belitzkynek a törzsek elhelyezkedésére vonatkozó meglehetősen terjengős írásműveiben – bár ismételtlen a legnagyobb figyelemmel olvastam el azokat – egyetlen gondolatfoszlányt sem sikerült találnom, amelyet fel tudtam volna használni...

Az ismertetett elméletek irányelveinek és azok alkalmazásának vizsgálatából azt a tanulságot vonhattuk le a magunk számára, hogy a törzsnévi helynevek alapján a honfoglaló törzsek elhelyezkedését illetőleg érdemleges megállapításokhoz csak úgy juthatunk

¹⁶ V. o. Moór Kleiner: Westuniarum im Mittelalter. 1936. 19.

¹⁷ Miklosich, Die Bildung der Orstnamen aus Personennamen im Slavs.: Nr. 174.

¹⁸ Moor, L in. 30, 97.

el, ha Karácsonyi főszempontját következetesen és kritikával alkalmazzuk, de annak a szem előtt tartásával, hogy nomád törzsek a folyók két partját szokták megszállni, amint ezt bizonyos körülmények figyelembevételével a honfoglaló törzsekre vonatkozólag már Hóman is feltette. Mi tehát a következőkben elsősorban is ezekre az irányelvekre figyelemmel akarjuk megkísérelni a honfoglaló törzsek szállásterületeit meghatározni. Csakhogy nekünk nem hét, hanem – amint már kifejtettük – nyolc magyar és egy kabar törzset kell elhelyeznünk olyanformán, hogy a részükre kijelölendő folyómenti területeken a nevük helynévként elő ne forduljon. Úgy fogunk eljárni, hogy először is a nyolc név szerint ismert magyar törzs szállásterületét igyekszünk majd meghatározni. Azután azt fogjuk megvizsgálni, hogy a fennmaradó területek közül melyek jöhetnek számításba, mint a név szerint közelebből nem ismert három kabar altörzs szállásterületei.

3. A törzsnévi helynevek eredete

Arra nézve kétségünk nem lehet, hogy a törzsnévi helynevek semmiesetre sem valami kóborlás közben altörzstől elmaradt törzsrész révén jöttek létre, ahogy azt Belitzky képzeli. De arról sem lehet szó, hogy ezek a törzsi nevek olyan töredékek emlékét tartották volna fenn, amelyek még a nomádos törzsi szervezet korában önként hagyták volna el a törzs eredeti szállásterületét, hogy egy más törzs szállásterületén belül telepedjenek le, ahogy Glaser Lajos Németh Gyulának bizonyos török analógiái nyomán feltette.¹⁹ Amikor ugyanis a nomádos törzsi szervezet még eredeti formájában fennállott, akkor elköltözésre senkinek sem lehetett szüksége, mert hisz a törzs minden tagja részére biztosította a szükséges legelőterületet. (Egyes törzsi tagok számára az elköltözés szüksége csak abban a korban következhetett be, amikor a közös legeltetés megszűnése, majd pedig a határok kitűzése következtében – amint már említettük – egyes nemzetségek elszaporodott tagjai számára szűkké vált az eredetileg bőséges legelőterület. Az ilyen elszegényedett nemzetségek tagjai a paraszti sorba való lesüllyedést – pedig a nomádos állattenyésztést folytatók már a földművesi életformára való áttérést is annak tekintették – csak abban az esetben kerülheték el, ha feladva kétes értékű szabadságukat királyi szolgálatba álltak. Ezt bizonyára sokan meg is tették közülök: gyaníthatólag a királyi tisztek – a várjobbágyok – java része közülök került ki,²⁰ ami valószínűleg jelentékeny mértékben hozzájárult az eredeti-

¹⁹ Dr. Glaser Lajos: Keletdunántúl a honfoglalás és a vezérek korában. 1937, 5. (Különlenyomat a Magyar városok és vármegyék monográfiája XXII. Fejér vármegye” c. kötetéből), i

²⁰ Vas megyében *védáútvárkesző* eredeti neve *Waryobbagyakezen* (1354) volt (v. ö. Csánki II. 364.). Sopron megyében Locsmándtól nyugatra az eltűnt Enyed nevű falu (v. ö. Csánki III. 607.) is egy *Kürt* várjobbágynemzetség birto-

leg túlnyomó többségben nem-magyar származású várnép elmagyarosodásához. Bizonyára elsősorban is ezzel az elszegényedés által felidézett kirajzási folyamattal és királyi szolgálatba való állással hozandó kapcsolatba az a körülmény is, hogy a magyar törzsnévi helynevek – azt hiszem – talán kivétel nélkül a királyi várbirtokok területén fordulnak elő.

Egyes vidékeken azonban ezek a magyar nemzetségekből eredt fejedelmi vagy királyi telepítések valószínűleg honvédelmi érdekből történtek, amint azt már Glaser is feltette. Különösen az elvan vidékekre vonatkozólag látszik ez valószínűnek, ahol aránylag kis területen szinte az összes törzsnevek képviselve vannak. A törzsnévi helyneveknek ezek a sűrűsödései természetesen mindig az ősi magyar elsődleges szállásterület szegélyein fordulnak, elő; ezek a sűrűsödési góccok rögtön szembetűnnek, ha egy pillantást vetünk mellékelt térképünkre.

Végül pedig az is lehetséges, hogy bizonyos esetekben egyes nemzetségeket a kormányzat politikai okokból szakított ki a törzsi közösségükből és telepített át máshová, valami távoli királyi bir-, tokra. Ebben a vonatkozásban elsősorban is valami lázadásban ! résztvettekre gondolhatunk. Ez utóbbi lehetőség különösen a Kér is Keszi törzsek igen szétszóródott töredékeivel kapcsolatban látszik már eleve is valószínűnek.

4. A honfoglaló magyar törzsek szállásterületek a helynevek alapján

A törzsnévi helynevek közül először is annak a névnek az elterjedését fogjuk megvizsgálni, amelyből törzsnévi helyneveink sorában a legtöbb akad, és amely az ország területén a legszélszórtabban fordul elő. Előbb kifejtett elveink alapján ugyanis nyilván ennek a törzsnek eredeti szállásterületét lesz a legkönnyebb megtalálnunk, vagyis azt a földrajzi területet megjelölnünk, amely a krónikákban megőrzött hagyomány alapján is törzsi szállásterületnek tekinthető, de ahol ez az elterjedt név helynévként nem fordul elő. Erre a célra a legalkalmasabbnak a *Keszi* név látszik, amelyre jegyzékünkben 40 helynévi adat van. Ami pedig elterjedtségét illeti, majdnem mindenütt megtalálható az országban Erdélytől Zaláig és Sáróstól a Bácskáiig. Egy meglehetősen hatalmas terület mégis van, ahol ez a név helynévként nincsen meg, ahová tehát a Keszi törzs eredeti szállásterülete helyezhető, illetve, ahová azt kifejtett elveinknek megfelelően helyezni kell. Ez a terület a Temes, alsó Tisza és alsó Maros „melléke”,²¹ vagyis Ajtonynak — gyaníthatólag az utolsó gyulának

kában volt (v. ö. Fejér, IV. 1. 75.), amely nemzetség úgy látszik Kapuvár környékéről származott a Repce mellékére (v. ö. Wenzel VI. 512; XI. 251.).

²¹ A felső Tisza és alsó Szamos mellékén a *Keszi-név* ugyan nem fordul elő, de megvan már a Kraszna vízrendszeréhez tartozó Ér mellékén Szilágy r egye északnyugati szögletében (H. 17. sz.). Ezt a területet pedig bizonyára.

a birodalma. Az ő törzse volt tehát a Keszi törzs, amellyel szemben Szent István királyunk Ajtony legyőzése után nyilván a *divide et impera* elvét alkalmazta, aminek következménye lett, hogy a *Keszi* név ma a legelterjedtebb magyar helynevek közé tartozik. Érdekes azonban, hogy a *Keszi* helynévből a legtöbb mégis a Kisalföldön és Dunántúl van amiből talán arra lehet következtetni, hogy Szent István Ajtony népét az eltelepítésekkel nemcsak meggyengítette, hanem arra is törekedett, hogy az eltelepítettek jó messzire kerüljenek el eredeti szállásaiktól.

A *Megyer* helynévre ugyan kevesebb adat van mint a *Keszi*-re (jegyzékünkben 30 adat), azonban ezt a törzsnevet szinte minden törzsi szállásterületként tekintetbe vehető területén ott találjuk, úgyhogy e törzs eredeti szállásterületét könnyen és szintén a valószínűség igen nagy fokával jelölhetjük ki. E név helynévként t. i. csak a középső Tisza és a középső Duna mellékén nem fordul elő. Annak a törzsnek a szállásterülete azonban, amely a középső Tisza mellékén telepedett meg, bizonyára kiterjedt Békés megye területére is, ahol pedig a *Megyer* névre két adatot is találunk (B 15 és 16 sz.). így tehát a *Megyer* törzsnek a szállásai szükségszerűen azon a területen voltak, ahová Hóman Árpád törzsének a szállásterületét eredetileg helyezte. Tehát a *Megyer* törzs szállásterületéhez tartozott a későbbi Fejér és Tolna megye, továbbá Pest megye nyugati fele az egykori Pilis megye és az egykor Nógrádhoz tartozott északi rész kivételével. Különben már Hóman is-kifejezést, adtát annak a nézetének, hogy Árpád törzse a *Megyer* törzs volt*/

Semmi kétségünk arranzve nem lehet, hogy a *Megyer* törzs szállásterületének nyugati irányban a Vér testés Bakony erdőségei – amelyek a honfoglalás korában széles és szakadatlan sávot alkottak – határt szabtak. Belitzky azonban ezt a fontos földrajzi körülményt semmibe véve a *Megyer* törzs szállásterületét a Duna vonulattól kezdődőleg már a Rába vonaláig terjesztette ki. Ő ugyanis Karácsonyi nyomán már nem méltatta kellő figyelemre Hómannak a törzsek kétparti elhelyezkedésére vonatkozó érvelését, sőt arra sem volt tekintettel, hogy a *Megyer* törzs általa kijelölt szállásterületén a *Megyer* név helynévként elő ne forduljon; pedig elméletileg Karácsonyi „nyomán ő is tudta, hogy valamely törzs szállásterületét csak olyan vidékre helyezhetjük, ahol az illető törzs neve helynévként nincs meg. A *Megyer* törzs szállásterületének ily módon való

a törzs népesítette be, amelynek a Szamos és Kraszna mellékén voltak a szállásai: sőt az Anonymus, szerint a Szamos mellékén megszállt törzs hatolt be Erdélybe is, ahol pedig a középső -Szamos mellékén Kolozs megyében a *Keszi* nevet szintén megtaláljuk. Így tehát az alsó Szamos mellékén nem lehettek a *Keszi* törzs szállásai. – Azonban a *Nyék* törzset sem helyezhetnénk Karácsonyival a Temesközbe, mert a Berzava mellékén is volt egy *Nyék* nevű falu (A 25. sz.). A *Keszi* névvel jelentkező nehézségeket Karácsonyi úgy kerülte meg, hogy nem ismerte el törzsnévnek és helyette a már említett *Kéc-Géc* helynevet vezette be törzsnévnek.

kiterjesztésére azonban Belitzkynek tulajdonképp egy más okból volt szüksége. Ő ugyanis ismét Karácsonyi nyomán azt hiszi, hogy a Kisalföld Dunán, inneni része a Tarján törzs szállásterülete volt, amely területen – ha ahhoz Pozsony megyét is hozzászámítjuk – tényleg az összes törzsnevek előfordulnak a *Tarján* kivételével, de már Nyitra megyét ebben az esetben figyelmen kívül kellene hagyni, inerte a *Tarján* név *Tarány* alakban ott is előkerül (E 1. sz.). Megvan azonban a *Tarján* név a Kisalföld dunántúli felében Győr és Komárom megyékben is (E 10., 11., 12. sz.); Belitzky tehát ez okból volt kénytelen a földrajzi körülményeket semmibe véve a Megyer törzs szállásterületét idáig kiterjeszteni. – Ellenben, ha tekintettel vagyunk a nomád törzsek kétparti elhelyezkedésének szokására, akkor hamarosan rájövünk arra, hogy a kisalföldi kétparti megyékben nem a *Tarján* név hiányzik, hanem a Jenő. Ez a név azonban már előfordul Pozsony megyében (F. I. sz.) ami annyit jelent, hogy Pozsony megye déli felét már egy más törzs szállta meg.

A Kisalföld Duna-kétparti megyéiben nincs ugyan meg helynévként a *Kér* név sem, azonban az a törzs, amelyik a Kisalföldön telepedett le, szállta meg Hont megye sík délnyugati felét is, ahol a *Kér* név kétszer is előfordul (G 2. és 3. sz.). Megállapíthatjuk tehát, hogy a Kisalföldet megszálló Lél vezér törzse szükségszerű lega Jenő törés volt.

Karácsonyi a Jenő törzset a felső Tisza és a Szamos mellékére helyezte, ahol ez a név tényleg nem található meg helynévként, azonban nincs ott meg a *Tarján* és a *Nyék* név sem; így tehát egyáltalán nem szükségszerű a Jenő törzsnek a Szamos vidékére való helyezése. És ha figyelembe vesszük, hogy elsősorban is az alsó Szamos mellékén megtelepült törzs tagjai vehettek részt Észak-erdély megszállásában, ahogy azt Tuhutum vállalkozásaként az, Anonymus is elmondja, úgy teljesen valószínűtlennek keli mondanunk Karácsonyi feltevését, inerte hiszen a *Jenő* név a Szamos mellékén Szolnok-Doboka megyében is előfordul helynévként (F 13. sz.); a környék legrégebb magyar telepesei tehát semmiesetre sem tartozhattak a Jenő törzshöz. – Hasonló -okoskodással kiküszöbölhető a *Nyék* törzs itteni megszállásának a lehetősége is: ez a név ugyanis meg volt helynévként a délkeleti Szatmár --- egykori Közép-Szolnok- megyében (A 8. sz.) -, amely területet természetesen az alsó Kraszna és alsó Szamos mellékén megszállt törzs népesítette be, amely tehát a *Nyék* törzs nem lehetett.

A Szolnok és Szabolcs közötti Tisza-szakasz mellékén csak a *Jenő* és a *Gyarmat* név nem fordul elő. Mivel pedig a Jenő törzset, amint láttuk, szükségszerűleg máshova kellett elhelyezni, ezen a Tisza-melléki területen nyilvánvalóan csak a Gyarmat törzs lakhatott. A *Gyarmat* törzsnévre ugyan kevesebb heírnévi adat van, mint a Keszi, Megyer és Jenő nevekre (jegyzékünkben 19 biztos és egy kérdéses adat), azonban ez a név minden törzsi szállásterület-

ként számba jövő vidéken ott található. – Baranya megye területen ugyan nincsen meg, de már a Duna túlsó telén Bács megyében ott találjuk (D 12. sz.). Azonban a Dráva mellékére a Gyarmat törzset már csak azért sem helyezhetnők, mert akkor a fennmaradó három törzs szállásterületét semmi módon sem tudnánk kijelölni.”

A fennmaradó három törzs a Kürt, Nyék és a Kér törzsek.

Ezek szállásterületeit megállapítani semmiesetre sem látszik már különösebben nehéz feladatnak, mert hisz most már csak három terület áll rendelkezésünkre azok sorában, amelyek Hóman szerint is ősi szállásterületek voltak. Ezek közül az egy Körös torkolatának környéke, a másik a Zala és Balaton melléke, ni harmadik pedig a Dráva-torkolat környéke.

Bizonyos tekintetben egész eddigi okoskodásunk próbáját jelenti, ha három maradék törzsünket e három maradék területen el tudjuk helyezni. Ez lehetséges is.

A három törzs közül a Nyék el volna helyezhető a Körös-torkolat mellékére és a Zala-Balaton-mellékére; a Kürt törzs a Zala-Balaton mellékére, továbbá a Dráva-torkolat környékére, a Kér törzs azonban csak a Körös-torkolat környékére helyezhető, mivel ez a törzsnév helynévként mind a Balaton-mellékén (a 3D., 81., 32., 36., 41. és 42. sz.), mind pedig Baranyában (G 27. sz.) előkerül. A Dráva-torkolat környékére azonban a Nyék törzs sem volna elhelyezhető, mert hisz ez a törzsnév helynévként nemcsak Tolna délkeleti szögletében fordul elő (A 16. sz.), hanem megvan a szomszédos Szerem (A 15. és 23. sz.) és Bács megyében is (A 13. és 14. sz.); ezek szerint a Dráva-torkolat környékét csak a Kürt törzs szállásai lehettek, ami annyit is jelent, hogy a Nyék törzs a Balaton rrieTie¹ kére helyezendő, illetve csak oda-helyezhető.

A Kér név a Keszi mellett azok közé tartozik, amelyek a legtöbbször fordulnak elő a törzsnevek közül helyneveink sorában. És ha a Keszi törzs szétszóródottságát az Ajtony-féle lázadással tudtuk kapcsolatba hozni, úgy a Kér törzs szétszóródottsága a Vatha-féle lázadással volna kapcsolatba hozható, mert hisz Vatha és népe – amint arra már Hóman is rámutatott – tulajdonkép a Középső-Tisza mentén megszállt Ound vezér törzséhez tartozott, ebben az esetben azonban fel kell tennünk – amint az valószínű is – hogy az egykori Zaránd megyének legfeljebb csak nyugati fele tartozott Ound vezér egykori szállásterületéhez. Zaránd megye középső részét ugyanis az egykori Bihar megyéhez hasonlóan – amint fentebb már említettük – valószínűleg már a megszilárdult központi hatalom honvédelmi érdekből telepítette be. – Ound vezér szállásterülete ezek szerint Csongrád és Békés megyékre, továbbá

²² Meg kell jegyezmem, hogy Hóman azt a területet, ahová mi a Gyarmat törzset helyeztük, a kabarok szállásterületének tekinti, akiket t. i. ő az Anonymus Mátra-aljai kunjaival tart azonosaknak. Erről a szerintünk *téves* elméletéről. A kabarokkal kapcsolatban később majd behatóbban is szólnunk.

Szolnok, Pest és Zaránd megyék részeire terjedt ki. A Kér és a felette elhelyezkedett Gyarmat törzs szállásterületei körülbelül a mai Békés megye északi határa mentén találkozhattak. Itt ugyanis egy nagyobb beöblösödésben találjuk Szolnok megyéhez tartozóan, vagyis már a Gyarmat törzs területén a *Kér* nevet (G. 9. sz.: *Kör-sziget!*), egy dél felőli beöblösödésben és pedig már Békés megyében, vagyis a Kér törzs területén viszont leljük a *Gyarmat* nevet (!) 10. sz.). Békés megye különös, kacsaringós határt feltüntető alakja t. i. nem a véletlen folytán alakult ilyennek, hanem e vidék egykori vízrajzi viszonyainak következményeként; így tehát azok a helységek, amelyek a térképen szomszédosaknak látszanak, a valóságban egykor a közöttük elterülő mocsárvilág miatt megközelíthetetlenek voltak egymás számára.”¹

Az előadottak szerint tehát a Hómannál eredetileg Vérbulcs törzsének nevezett törzs a Nyék törzs volt, (Hómannál később: Horkák törzse). Hogy azonban ennek a törzsnek a szállásterülete a Rába mellékére is átnyúlóit volna, amit Hóman néhány személynévi helynév alapján feltesz, azt teljesen valószínűtlennek tartom; a Rába mellékét ugyanis a Göcsej és az Őrség erdős vidékei választották el a Balaton mellékétől, úgyhogy valamely a Balaton mellékén megtelepült magyar törzs szállásterülete a Rába mellékére semmiképp sem terjedhetett át.”⁴ Az a magyar törzs pedig, amelyet Hóman Botond törzsének nevez, a fentiek szerint csak a KürJ törzs lehetett.

²³ Meg kell jegyeznem, hogy a törzsek feltételezhető szállásterületei közöm természetes határ megyehatárként – úgy látszik – néhány esetben megmaradt. Megállapítható ez például a Somogy és Tolna közötti határ északnyugati szakasza esetében is. Itt ugyanis a határmenti *Megyer* és a tolnai *Felsőnyék* látszol ig nagyon közel esnek egymáshoz, a valóságban a két falut egy erdős dombvonulat választja el egymástól, amely dombvonulaton húzódik végig a megyehatár a somogyi Megyerről még közvetlen út sem vezet Tolnába); így tehát valószínűnek látszik, hogy a somogy-tolnai határon húzódó erdős dombvonulat választotta el egykor is a Megyer törzs szállásterületét a Nyék törzsétől.

²⁴ Csodálatos dolgokat tud a Nyék törzsről Belitzky regélni; „A három nyugati törzs hatalmának legnagyobb keleti kiegyensúlyozója a Nyék-törzs volt írja (Szent-Istváii-emléktkönyv I. 579.). „A gyulák törzsének, a Nyék törzsnek körülbelül harmada (bámulatos, hogy milyen pontos értesülései vannak!) a Szamos és és Kiaszna mellékén telepedett le (ezt az egykor középszolnokmegyei *Nyék* tanúsítaná?). A törzs zöme a mai Békés megye területén és innen dél felé a Maros mentén szállt meg. Kisebb-nagyobb Nyék-törzsi töredékek azonban az ország különböző részeire is eljutottak és főleg a határvidékeken helyezkedtek eljutott a nyékekből a soproni, mosoni és pozsonyi végekre is, ahol Zsolt fejedelem idejében odajutott besenyő határőröket és előharcosokat szervezték meg. Altalábi/i mindenütt az előharcos népek és töredékek megszervezői voltak. Így például a marosmenti nyékek az aldunai és marosparti besenyőket állították a magyar határvédelem, szolgálatába. – A Nyék-törzs tehát az erdélyi részekben, a MarDS mentén és az Al-Dunavidéken uralkodott. Befolyását érvényesítette azonban az ország csaknem Összes határterületein szétszórt, leginkább besenyő nemzetiségű, kisebb néptöredékekre is. Valószínű azonban, hogy a magyarsághoz csatlakozott székelység is úgy az ország nyugati, mint keleti határain szintén a nyékek befolyása alatt állott” . . . Kritikai megjegyzést erre a településtörténeti halandzsa a talán felesleges volna vesztegetni . . .

III. A kabarok szállásterülete

1. Különféle álkabarok

Hóman arra a területre, ahol bizonyításunk szerint a Gyarmat törzs szállásai voltak, Paulernek egy ötlete nyomán – amely gondolat azonban Nagy Gézánál is felbukkan – a kabarokat helyezte Pauler szerint, ugyanis az Anonymus „kunoknak tartotta a kabarokat”, valószínűleg azért, mert oly vidékről származtak ahol az ő idejében kunok laktak.²⁵ Ez lett volna tehát az oka annak, hogy miért tekintette az Anonymus e vidék nemzetségeit – a Nemzeti Krónika szerint Urs vezér népét – az állítólag Kiev tájékán csatlakozott kunok utódainak. Ez az indokolás azonban szerfelett gyenge alapon áll és azt bizony Hóman sem tudta valami újabb, illetve elfogadhatóbb érveléssel megerősíteni. Ha t. i. az Anonymus előadásának e részében tényleg a magyar hagyományokból merített volna, akkor e vidék lakóit *kovár*-oknak és nem kunoknak mondta volna; a X. századi *Κάβαροι* névalaknak ugyanis a XII. század végének magyar nyelvében a legnagyobb valószínűség szerint *kóvár* felelt volna meg. Azt pedig ő még csak nem is sejtette, hogy a kabarok és a kunok egy vidékről származtak vagy hogy rokonnépek voltak; így tehát teljesen valószínűtlen, hogy ő mintegy tudatosan helyettesítette volna az eltűnt *kovár*ok nevét – hisz azok utódai az ő koráig bizonyára teljesen elmagyarosodtak – a kortársai előtt ismert kunok nevével, akiről viszont a honfoglaló magyarok még mitsem tudhattak.

De településtörténeti szempontból is valószínűtlen ez a feltevés. Konstantinos Porph. tudósításából ugyanis kitűnik, hogy a magyar törzsszövetséghez csatlakozott kabarok előlharcolói szolgálatra voltak kötelezve a magyar törzsszövetség Kebelében, vagyis olyan szerepet tölthettek be, mint „korábban valószínűleg a magyarok is a chazarok törzsszövetségében. Mivel pedig az ilyen előlharcoló törzsek nomád népek törzsi szervezeteiben a határőri feladatokat is el szokták látni, nem sok valószínűsége van annak, hogy a magyarok a honfoglalás után egy a körülményekhez képest nagyobb biztonságot nyújtó belső települési területet a törzsszövetségükhöz később csatlakozott kabaroknak engedtek volna át. A kabarok szállásait tehát csak a magyar települési terület szélein kereshetjük.

A tudós Anonymus nyilván előadásának e részében is, – mint a honfoglalásról szóló elbeszélésében majdnem mindenütt – okoskodott, vagyis itt is saját korának viszonyait vetítette vissza a múltba. Hogy pedig a Mátra környékének voltak a középkorban kun telepesei, azt leghatározottabban az e vidék magyarjaira ráragadt *palóc* elnevezés tanúsítja, amely nyilvánvalóan a kunok

²⁵ Pauler: A magyarok megtelepedéséről. Századok, 1877, 373.

oroszlal elnevezéséből, a *polovci* népnévből származik. Ennek az elnevezésnek bizonyító erejét Hauler azzal kísérte meg elhárítani, hogy annak a tóiban „vadász” jelentést tulajdonított; csak hogy a tóiban a vadász *lovec* és nem *po-lovec*, amint hogy semmiféle szláv nyelvben sincs valami ilyen alakú szónak „vadász” jelentése. Nyilván a Mátra aljában letelepített kunokat, – akik Erdélyi László gyanítása szerint¹⁷ Szent László kun hadifoglyaiból kerültek ki – nevezték a környék szlávjai *polovci*-nak, amely elnevezést e vidék lakóira a környék magyarjai is eredetileg talán csak csúfnévként használni kezdtek; ennek az lett a következménye, hogy ez az elnevezés meglehetősen széles körben elterjedt. Csúfnév jellegét azonban még mai napig megtartotta, úgy hogy palócoknak valószínűleg most is mindenütt a szomszéd falubelieket mondják, olyanformán mint ahogy a Göcsej is mindenütt a szomszéd falunál kezdődik.¹ Hogy pedig Magyarországon már a XII. század első felében is nagyobb számmal voltak kún telepések, azt történeti források is tanúsítják. Németországi források ugyanis már 1132-ben említik Lothár császár seregében egy kunokból álló magyarországi segédcsapatot. Ezeket a kún telepéseket pedig még az Anonymus is nagyon jól ismerhette, mert hisz Imre magyar király a pápa közbenjárására I. Ottokár cseh királyt egy kunokból álló erős sereggel segítette meg.²⁸ Persze az Anonymus krónikájának más fejezeteiben is szerepeltetett kunokat; így a tolnarnegyei Szekcsőre és a fehérmegyei Vajtára is egy-egy kún vezért telepített a honfoglalás korában, amiben már rióiban is későbbi kún telepítés emlékeit látja (Turul XXX. 94.). Ha azonban ezt két esetben lehetségesnek tartjuk, akkor nem lehet okunk arra sem, hogy a kunoknak” egy harmadik honfoglalás kori szerepeltetését másként magyarazzuk, amikor e harmadik esetben még egyéb körülmények is azt tanúsítják, hogy P. mester ez alkalommal is csupán saját korának települési viszonyait vetítette vissza a honfoglalás korába. Ez tehát annyit jelent, hogy az ő honfoglalás koriabeli kunjai ugyanolyan megítélés alá esnek, mint például krónikájának a honfoglalás kori lovagi tornákról szóló tudósításai.²⁹

¹⁶ V. o. Erdélyi László: Magyar tört. 97.

¹⁷ Ennek a körülménynek tulajdonítható az is, hogy a *palóc* népnév – ellentétben a *kún*, *székely*, *tót*, *oláh*, *rác*, *német*, *szász* népnevekkel – családnévként nem fordul elő nálunk, illetve csak magyarosított családnévként van meg.

²⁸ V. ö. Schürjemann, Ungarische Hiltsvölker in der Literatur des deutschen Mittelalters, U.Ib. IV. 105-106.

²⁹ Mályusz Elemér a magyar lovagi műveltség kezdeteire vonatkozó fejtegetéseimmel polemizálva (Száz. LXXVI. 434.) sok egyéb között egészen meglepődött arról is, amit ebben a vonatkozásban az Anonymus elmesélt lovagi tornák magyar művelődéstörténeti jelentőségéről elmondottam. – Hogy Szent István törvényeiben mi a *miles* szó jelentése, arról lehetne talán vitatkozni; arra nézve azonban még csak kétség sem lehet, hogy az Anonymus a *miles* szót „lovag” jelentésben használta, és nyilván „lovag” volt az 1156-i oklevélben emlegetett idegen származású *miles* is, még ha Mályusz ebben az esetben ezt a szót Szentpétery nyomán *vitéz*-zel akarná is értelmezni. Annak ugyanis semmi nevezetesebb

A *Gesta Hungarorum* tehát nagyon jól felhasználható kútfő a XII. század települési és művelődési viszonyaira vonatkozólag: arról azonban egyáltalában nem lehet szó, hogy előadása a honfoglalás korára vonatkozólag a legkisebb mértékben is „hiteles” volna. Az Anonymus ugyanis – ahogy azt korábban Hóman is tanította (Turul XXX. 105.) – tulajdonképp tudós gondolkodó volt, aki saját feltevéseit és kombinációit a megvetett népi hagyomány-nál mindig többre tartotta. Persze az sincs kizárva, hogy néha okoskodásával valamelyest még az igazságra is ráhibázott...

A hét magyar vezér mintájára az Anonymus a kunoknak, akik szerinte Kiev alatt csatlakoztak volna a magyarokhoz, szintén hét vezért tulajdonít: ez a körülmény Némethnek módot nyújtott³⁰ annak feltevésére, hogy a kabarok három törzse hét nemzetségre oszlóit volna. Ilyenfórmán az Anonymus hitelessége ismét valamennyire meg lett volna mentve: A Pauler-Hóman-féle hypothezist ugyanis Németh Gyula is a magáévá tette, bár az nyilvánvalóan ellenmondásban állott saját magának a székelyek kabar származására vonatkozó elméletével, mert hisz a székelyeket az Anonymus a Kórógy vize mellett mint Attila népének egy itt maradt töredékét csatlakoztatja a magyarokhoz. Ezt az ellenmondást Németh Gyula annak a feltevésével gondolta kiküszöbölhetőnek, hogy szerinte a kabarok déloroszországi csatlakozásuk után is önállóak maradtak volna, úgyhogy Magyarország-területének egy részét is önállóan, a magyar honfoglalástól függetlenül szállták volna meg: t. i. Németh szerint az Anonymus bihari *cozar*-jai is a kabarok egy részével volnának azonosak, akiket tehát a magyaroknak úgy kellett volna meghódítaniuk. Ezeknek a bihari *cozar*-oknak egy önálló törzse lettek volna a székelyek, akik tehát a Kórógy mellékén másodsor csatlakoztak volna a magyarsághoz és velük együtt vonultak volna bihari nem-csatlakozott törzstestvéreik ellen. Németh szerint ebben a kettős csatlakozásról szóló elméletben „a törökös szervezetű népek alakulási szokásait ismerve nincs semmi feltűnő.”³¹ Ez talán chetséges. Azonban az is kétségtelen, hogy a kabarok időleges függetlenségének Németh-féle feltevése teljes mértékben ellenmondásban van mindazzal, amit Konstantinos Porph. tudósításában a 950 körüli állapotnak megfelelő kabar és magyar viszonyról olvashatunk.

akadálya nincs, hogy a „Ritter” fogalmat ne *vitéz*-zel fejezzük ki a magyarban. bizonyára a régiek is *vitéz*-nek nevezték a lovat, mert hisz a *lovag* szónak csak mi tulajdonítunk „Ritter” jelentést: a régiek számára e szó jelentése nem volt egyéb, mint „lovas”. Az 1156-i miles fia volt az alapítója a vasmegyei *Győrvar*-nak, amelyet már 1206-ban említenek *Jorunburg* néven (v. ö. U.Jb. XVII. 69. 72.), tehát e g y e b e k k ö z ö t t ez az adat is tanúsítja, hogy már a tatárjárás előtt is voltak magánvárok hazánkban, vagyis azt nem holmi merész kombinációk segítségével csupán az Anonymus szövege alapján lehet feltenni, ahogy azt polemikusz megjegyzéseiben Mályusz feltüntetni igyekszik.

³⁰ V. ö. Németh, A honfoglaló magyarság kialakulása. 235.

³¹ Németh Gyula: A székelyek eredetének kérdése. Száz. LXIX. 137.

És ha tekintetbe vesszük, hogy Németh szerint nemcsak az Anonymus állítólagos bihari *cozar*-jai és az állítólag ellenük harcbaszállt székelyek lettek volna kabarok, hanem azok lettek volna szerinte a Mátra-alji kunok is, akkor ezek a feltevések a kabar-kérdésben már valósággal bábeli zűrzavarról tanúskodnak ...

Különbőn Biharba már csak azért sem helyezhetjük a kabarokat, mert ez a terület Hóman bizonyítása szerint egyáltalán nem tartozik az ősi szállásföldek közé:³² de meg az sem kétséges, hogy Biharban egyáltalán nincsenek olyan helynevek, amelyeket egy ott megtelepült török nyelvű nép névadásának lehetne tulajdonítani, aminthogy ilyenek kimutatását Németh Gyula még csak meg sem kísérelte. Ellenben igenis ott találjuk az egykori biharmegyei, mai kolozsinegyei *Marótlaka*, *Mar átka* helynevet:³³ így tehát nem lehetetlen, hogy az Anonymus innen következtette ki a bihari *cozar*-jai fejedelmének a nevét, illetve ennek a helynévnek alapján helyezte e földre annak a névnek a viselőjét, aki a Nemzeti Krónikában Szvatopluk atyjaként szerepel. Az mindenesetre tény, hogy a *Morout* név a törökből nem magyarázható, amint ezt Németh sem kísérelte meg. – Hogy Biharmegye honfoglalás előtti lakosait miért és milyen félreértések alapján nevezi az Anonymus *cozar*-oknak, azt persze nem tudhatjuk: ez azonban még nem ok arra, hogy P. mester e tudósításának nagyobb forrásértéket tulajdonítsunk, mint a Mátra-alji kunok ruthéniai csatlakozásáról szóló meséjének.

Azt is megállapíthatjuk, hogy a *Chazar*-okat csupán csak az oroszok nevezték népetymológiával *kozar*-oknak (szláv *kozarb* „kecskepásztor”), mert hisz más nyelvekben-e név eredeti alakja *chazar* volt:³⁴ a magyarban pedig az eredeti szókezdő *eh* mindenesetre megmaradt volna, ha t. i. a magyarban is használatos lett volna ez a név.³⁵ Ez azonban nagyon kevésbé valószínű, mert hisz a magyarok mindenesetre már 750 előtt kapcsolatba kerültek a chazarokkal, amikor ez utóbbi név azokra vonatkozólag még nem is volt használatban: ezért a magyarok bizonyára *türk* és nem *chazar* néven ismerték Levediában is délkeleti szomszédaikat. Tudjuk, hogy

³² Ősi nemzetségek ugyanis nincsenek az egykor a mainál is hatalmasabb Bihar vm. területén (Hajdú vm. nagy része és Kolozs vm. nyugati fele is hozzátartozott), ellenben itt terültek el az Árpádok hatalmas birtoktestei, amelyek később jórészt a váradi püspökségre és káptalanra szálltak (v. ö. Hóman, Turul XXX. 90.). Ugyanez állapítható meg az egykori Zaránd vm.-ről is, ahol valószínűleg településtörténeti jelentősége van annak a körülménynek, hogy a területén levő pankotai főesperesség az egri egyházmegyéhez tartozott.

³³ V. ö. Csánki I. 616: V. 380.

³⁴ E névvel kapcsolatban v. ö. Mészáros Gyula és Moór Elemér fejtegetéseit: NNy. X. 77-8°., XI. 75-87. 99-104.

³⁵ A mai magyar *kazár* írásmód kizárólag annak tulajdonítható, hogy különösen Vámbéry révén divatba jött nálunk is a *chazar* népnévnek a franciáknál és angoloknál használatos írásos alakja a *khazar*. Csakhogy nálunk a *kh*-t nem *Z*-nak olvasták, mint a franciák és angolok, hanem *k-xvdk*, ami végül is a név ismert magyaros írásmódjához vezetett.

a népnevek nemcsak hogy állandóak szoktak lenni valami nyelvi közösség használatában, hanem sok esetben annyira egy bizonyos terület lakosságához kapcsolódnak, hogy még annak kicserélődése esetén is az, illető terület új telepeseire ruházódnak át. Mivel pedig a chazarok elhelyezkedése a magyarokkal szemben 750 után sem változott, semmi valószínűsége sincs annak, hogy a magyarok között a 750 után elterjedt *chazar* név a régi *türk* név kiszorításával meghonosodott volna.³⁶ Esetleg az egész *cozar*-rejtélynek nem más a magyarázata, minthogy a bihari szlávokat vagy azok egy részét nevezték az Anonymus korában „kecskepásztor”-oknak, minthogy ilyen alakú és jelentésű helynév minden szláv országban van és bizonyára „kecskepásztor” volt az eredeti jelentése azoknak a *Kazár*-oknak is, amelyekből hazánk területén is több akad. Iá azonban az Anonymus *cozar*-jainak tényleg a chazarok volnának értendők, akkor arra lehetne gondolni, hogy ez a név valami a XI század folyamán Magyarországra vetődött chazar néptöredékre vonatkozik, akiknek nálunk valami módon – talán a *palóc* és *jász* népnevekhez hasonlóan – az oroszban használatos nevük terjedt el s akiket az Anonymus a kunokhoz hasonlóan a honfoglalás korába helyezett. Azonban az sincs teljesen kizárva, hogy a nála olvasható *cozar* névalak csak olvasási (diktálási) hiba -következtében keletkezett az eredeti *chozar* névalakból, ahogy például nála a várt *Zilochi* névalak helyett *Ziloc* névalakot találunk. A *k* hangot t. i. a régiek veláris magánhangzó előtt *cz*-val is szokták jelölni, s ezért a *t* hang jelölésére szolgáló *eh* betűkapcsolatot több esetben hibásan *β*-nak olvasták.³⁷ Bármint legyen is ez, semmi kétségünk nem lehet arra nézve, hogy az Anonymus *kozár*-jainak semmi közük sem volt a kabarokhoz: annál is kevésbé tehető ez fel, mert hisz két egykorú forrásadat is tanúsítja, hogy a kabarok *kavar-kovar* néven – tehát nem *chazar* néven – voltak ismeretesekek a magyarok körében.

Az állítólagos hét kun vezérnek a nevét az Anonymus nyilván a Mátra-környék és Tisza-mellék helyneveiből következtette ki, illetve az azon a környéken birtokos nemzetségek hagyományaiból vette át. Mivel pedig annak a vidéknek tényleg volt kún eredetű lakossága, ezek a nevek adott esetben török eredetűek is lehetnének. P. mesternek azonban – úgy látszik – ezekkel a nevekkal ebben a vonatkozásban sem volt valami nagy szerencséje, mert a jegyzéké-

³⁶ A *chazar* név – amint ezt egy megjelenés előtt álló német nyelvű tanulmányomban részletesebben is kifejtem – valószínűleg egy a Káspi tenger környékén lakott népnek a neve volt, amelyet Maszúdi tanúsága szerint a perzsák ruháztak át a türkökre. „Elterjedését, az a körülmény segítette elő, hogy ilyenformán könnyen lehetséges volt az igazi türköket a velük szövetséges magyaroktól nyelvileg is megkülönböztetni, akikre t. i. ép e szövetségből kifolyólag a türkök eredeti” neve a „nyugati” jelzővel kapcsolatban már régebben átruházódott.

³⁷ V. ö. Moór: A szláv és német *eh* magyar megfelelőseinek kérdéséhez. NNy. XI. 129-136.

ben szereplő legtöbb név – pedig több esetben még valamelyik állítólagos kún vezér atyjának a neve is meg van adva – semmi-estre sem mondható török eredetűnek, illetve Németh Gyulának rájuk vonatkozó törökös magyarázatai egyáltalán nem kielégítőek.

Az *Ed*, *Edumen* nevek, amelyeknek bizonyos jelentőségük volna, például már csak azért sem lehetnek török eredetűek és nem származtathatók Némethel valami őstörök (!) *üdgi jó, jámbor, szent” szóból, mert az őstörök szóbeljei *-d-* az egyes török nyelvekben már nagyon korán interdentalis spiránsná változott (*-vé*), amely hangot a magyarok a *búza* és *túzok* szavak tanúsága szerint *z*-vel helyettesítették.³⁸ – Törökből származnék az Anonymus kún vezérei közül *Vrsuuru* neve is, akit *Vrs* alakban a Nemzeti Krónika is szerepeltet, csak hogy a magyar vezérek között. E névre nézve Németh Gomboczra hivatkozik, aki szerint ez a név a török *ir* „férfi” szó m a g y a r továbbképzése volna, vagyis tulajdonkép Gombocz szerint sem török név. Erre a magyarázatra azonban Németh semmiesetre sem hivatkozhatott volna, mert ő annak a feltevésével magyarázta ezeket az állítólagos kún-kabar neveket, hogy abban a török nyelvben, amelyből ezek származtak, az őstörök *ä* megmaradt *á*-nek (ez a feltevés szerepel nála az *Ed*, *Edumen* és *Ketel* nevek magyarázatában): Gombocz ellenben annak a feltevésével származtatta egy török alapszóból az *Ürs* nevet, hogy ezeknek a törököknek a nyelvében az őstörök «*r*-ből már *ir* fejlődött volna ímeg kell jegyeznem, hogy a magyar nyelv régi török jövevény-szavaiban m i n d e n e s e t b e n nyílt *e* felel meg az őstörök rímnek, de meg semmiféle adat sincs arra nézve, hogy valamelyik török nyelvben a mai kazáni tatárra és baskírra jellemző *a*-i hangváltozás már 1000 körül bekövetkezett volna: tehát Gombocznak ez a névmagyarázata már ez okból is elfogadhatatlan).

Hogy némileg bevilágítsak annak a boszorkánykonyhának rejtelmébe, amelyben a t e g n a p divatos törökös névmagyarázatok készültek, még meg akarok emlékezni az *Ousad* névnek Németh-féle magyarázatáról is. (*Ousad* volt az Anonymus szerint *Vrsuuru* atyjának neve). E névnek *-sad* végződése Németh szerint ismét egy állítólagos m a g y a r kicsinyítő képző volna (t. i. ő minden névvégződést, amelynek törökös magyarázatával nem boldogult, rendszeresen magyar kicsinyítő képzőnek szokott megtenni); az *ou-* pedig – amint írja – „a török *on* Jobb, megfelelő üdvös szó s z a b á l y os-megfelelője”. (Legyen szabad megjegyeznem, hogy az *η* a veláris, nasaliniaiak a jele). Ennek a „magyarázatának azonban csak akkor volna némi értelme, ha a magyarázandó név *On-sad* lett volna. Nem volna lehetetlen tehát, hogy Németh eredetileg valami olyan szöveget használt, amelyben ennek a névnek sajtóhiba következtében ilyen volt az alakja. Vagy talán arra kellene gondolnunk, hogy valami

³⁸ V. ö. Moór: A magyar nyelv régi török és mongol jövevényiszavai. NNy. XI. 22.

módon összetévesztette a veláris nasalisnak³⁰ a jelét – az η -t – a zöngés veláris spiránsnak jelével, γ' -val (valami $o\gamma'$ hangkapcsolatnak t. i. tényleg *ou* felelhetne meg a magyarban). Mégis a legnagyobb valószínűség szerint egy bizonyos nyelvtörténeti félreértés, illetve zavar következtében jött létre Németh Gyulának ez a névmagyarázata. T. i. a finnugor alapnyelvben feltételezhető szóbelsei velárisnasalisnak a régi magyarban néha *u* felel meg, amely azonban nem korábbi *V*-ből, hanem *y*-ből származott: az utóbbi hang tételezendő ugyanis fel már a finnugor alapnyelvben az ú. n. erős fokban előforduló η gyenge foki megjelöljeként.⁴⁰ Ebből pedig az következik, hogy Németh névmagyarázata csak abban az esetben volna legalább formai szempontból kifogástalan, ha az volna feltételezhető, hogy ezt a nevet még a finnugor ősök vették volna át – a kabaroktól. Hasonló időrendi vétségek hangtörténeti kérdésekben azonban Németh névmagyarázataiban egyáltalán nem ritkák. Érdekes, amint ezt már régebben kimutattam,¹ hogy az előbb tárgyalt névmagyarázatban szereplő török szó hibás olvasata volt az alapja annak az etymológiának is, amelyet Melich az *Ung* névre vonatkozólag hozott javaslatba, hogy az Anonymus hitelességének öregbítése végett Magyarország északkeleti megyéiben is honfoglalás előtti bolgártörök lakosságot fedezzen fel ... Talán e megjegyzéssel sikerült a nem-nyelvész olvasóval is megértetnem, hogy törökösödő nyelvészeink névmagyarázatairól szólva néha igen Inehéz szatírárt nem írni, különösen ha az ember még azt is figyelembe veszi, hogy ezeket a nyelvészeti furcsaságokat nem-nyelvészek mint a nyelvtudomány legújabb „eredményét” szokták tisztelni, hogy erre az alapzatra valami újabb hypothezis-halmazatot tornyosítsanak fel...

Visszatérve ezek után településtörténeti problémáinkhoz megállapíthatjuk, hogy Urs vezér népe semmiesetre sem a kabarok voltak, hanem – amint kifejtettük – a legnagyobb valószínűség szerint a Gyarmat törzshöz tartozó magyarok.

2. Az igazi kabarok elhelyezkedése és sorsa a honfoglalás után

A három kabar altörzsnek – amint erről már megemlékeztünk – Konstantinos Porph. tudósítása szerint 950 körül egy törzsfője volt. Ebből az következik, hogy a honfoglalás után a kabarok

³⁹ Ez a feltevés egyáltalán nem annyira képtelen, mint aminőnek látszik, mert egy ízben alkalmam volt már rámutatni arra, hogy a budapesti egyetem egy másik nyelvész professzora égy akadémiai kiadványban a veláris nasalisnak a jelét *a ny* hangunk jelével oly módon tévesztette össze, hogy annak az eredménye nála is néhány szemrevalóbb helynévmagyarázat lett (NNy. VI. 108.).

⁴⁰ V. ö. Szinnyi, Nyelvh. 7 47.

⁴¹ *Mopr.*: Bolgártörökök és szlávok és a Melich-féle helynévkutatás. 1930. 6. és M. Ny. XXV. 3S7.

egy bizonyos területet egységesen, egy tömbben szálltak meg. Arról ugyanis szó sem lehet, hogy a honfoglaló magyarok a kabarokat esetleg valaminő nemzetiségi politikai szempontból szétszórtan telepítették volna le: a nemzetiségi kérdésnek ugyanis a nomádos törzsszövetségeken belül még semmi jelentősége és szerepe sem volt. – A kabarok szállásai semmiesetre sem lehettek azokon az ősi magyar települési területeken, ahová – amint azt az előzőekben kifejtettük – a nyolc magyar törzs szállásai helyezendők. A torzsnévi helynevek az ország némely részeiben való tömegesebb előfordulása azonban azt tanúsítja, hogy voltak még bizonyos vidékek, amelyek ha nem is legősibb, de nagyon régi magyar települési területnek tekintendők. Kérdés, hogy e területek közül valamelyik a kabarok ősi szállásterületének tekinthető-e.

Megállapíthatjuk, hogy például Biharban és az egykori Zaránd vármegye területén a kabarok minden nagyobb nehézség nélkül elhelyezhetők volnának. Ez a feltevés azonban mégsem volna nagyon valószínű: ebben az esetben ugyanis el kellene zárkóznunk Hómannak ama fentebb már idézett nagyon meggyőző érvei elől, amelyek Biharnak későbbi megszállására vonatkoznak.

Elhelyezhetnek őket a Duna-könyök körüli vármegyékben (Pilisben, Nógrádban, Honiban) is, ahol az összes magyar törzsi nevek helynévként előkerülnek: így tehát nagyon kézenfekvő volna az a feltevés, hogy ép itt lett volna a kabarok szállásterülete. A hiba azonban az, hogy ép e területen a magyar torzsnévi helynevek nagyon is közel egymáshoz, meglehetősen sűrűn fordulnak elő: ebből tehát inkább arra lehet következtetni, hogy ide valami nagyon korai honvédelmi célú telepítés révén kerültek a magyar törzsek képviselői. Maguk jószántából semmiesetre sem települtek volna meg ezen az erdős-dombos vidéken, amely a nomádizáló lótenyésztés céljára a legkevésbé sem lehetett alkalmas. És már ezért sem kereshetjük itt a kabarok ősi szállásait, mert hisz a honfoglalás után azok is nyilván valamilyen a nomádizáló lótenyésztésre megfelelő területen helyezkedtek el. A Duna-könyök körüli vármegyékben talán annak a következménye volt egy nagyobb arányú korai telepítés, mert Géza fejedelem utolsó éveiben Boleslav Chrobry lengyel király egészen a Dunáig hatolt előre, úgyhogy ez időben Lengyelország határai a magyar-lengyel krónika szerint a Dunánál Esztergommal szemben voltak. Pauler szerint ez annyit jelenthet, hogy a lengyelek bírták ekkor a Garam és talán az Ipoly völgyét is (Száz. 1877, 493).

Még két helyen halmozódtak a torzsnévi helynevek, amit tehát szintén korai honvédelmi célú telepítés eredményének tekinthetünk, és pedig Bács megyében Újvidék felett és Nyitra megyében.

Látszólag tehát arra az eredményre jutottunk, hogy az ősi magyar települési területen a kabarok számára hely nincs. Nem szabad azonban elfeledkeznünk arról sem, hogy a magyar telepü-

lési terület a X. század folyamán nyugati irányban jelentősen megszűbb húzódtott el, mint manapság. Közismert ugyanis, hogy a magyar uralom Nyugat felé az Emisig, terjedt ki: így tehát a Bécsi medence és a Morva-mező e korban kétségtelenül még magyar települési terület volt, amint ennek a körülménynek Alsó-Ausztria és Morvaország helyneveiben – úgy látszik – maradtak is nyomai.⁴² Valószínű azonban, hogy ennek a területnek nyugati végeit a magyarok védelmi célból már kezdettől fogva pusztán hagyták.

Erre a területre nyilván a Konstantinos Porph. által legvitézbbnek mondott kabar törzsek települtek, mint akik a magyar törzsi szervezetben a nomád törzsszövetségek gyakorlata szerint mint később csatlakozottak, kötelezve voltak előlharcolói és határvédelmi tevékenységre.

Nyugaton való feltehető elhelyezkedésük következtében a kabarok bizonyára nagyon is tevékenyen résztvettek a nyugati kalandozásokban. Ez azonban annyit is jelentett, hogy ezekben nagyon sokan veszhettek oda közülök: különösen az augsburgi csatavesztés alkalmával pusztulhattak el-sokan, aminek következtében a magyarság a Lajtán és Morván túli területeket kénytelen volt hamarosan feladni. A harcokban el nem pusztult kabarok nyilván beljebb húzódtak, illetve más vidékekre települtek, mert. hisz a magyarok a gyepek előtt itt Nyugaton kénytelenek voltak védekezés céljából egy szélesebb területet félig pusztá állapotban hagyni, amely vidéknek lakossága jóformán csak az örökként odahelyezett magyar előőrsoökből és a szolgálatukra rendelt, illetve meghagyott őslakosságból tellett ki.” Ezeket figyelembevéve megérthetjük már, hogy ellenében a később betelepült besenyöökkel és kunokkal miért tűntek el a kabarok olyan hamar és annyira nyomtalanul. Egyrészt tehát azért, mert jelentősen megfogyatkozhattak a nyugati kalandozásokban, másrészt pedig azért, mert maradékaik előretolt nyugati szállásterületükről visszaszorítva esetleg olyan területeken települhet-

⁴² Az idevonatkozó adatokat összeállította és két térképen szemléltette Melich János „Brünn nevéröl” című cikkében: MNy. XXXVI. 1-19. – Mellékesen jegyzem meg. valószínűtlennék tartom, hogy *Brünn* neve magyar eredetű volna, mintha ez a magyarázat formailag lehetségesnek látszik is.

⁴³ A gyepek alkalmas helyen létesített primitív útelzáró erödítmények voltak. Fzt még nagyon helyesen így tudta Pauler is. Mióta azonban megindult a „gyepükutatás”, -a gyepekre vonatkozólag mind zavarosabb fogalmak kerültek forgalomba, mígnem aztán Fodor Ferencnek végre sikerült a modern erödítményvonalakat a múltba visszavetítve az állítólagos gyepevonalak kacskaringós renuszerét térképen is bemutatni. A sors iróniája következtében Fodornak ez a teljesen abszurd hadtörténelmi regéje ép. a Hadtört. Közleményekben jelenhetett meg. Értekezésének telje s értéktelenségét alkalmam volt egy ismertetésben és hozzákapcsolódó vitában részletekbe menően is kimutatni (v. ö. NNY. IX. 127/128; 218/220 továbbá a „gyepüvédelem és településtörténet” című kritikai tanulmányomat: NNY. X. 113-139). Megjegyzéseim – úgy látszik – elkerülték egyes történészek figyelmét, mert úgy tapasztalom, hogy vannak, akik Fodor e tárgyra vonatkozó elmefuttatását mint valami szakember mélyen szántó megnyilatkozását azóta is buzgón idézgetik ...

tek le, amelyeknek már előzőleg is lehetett magyar lakossága. Így tehát e felteendő másodlagos szállásterületeiken a magyarokkal való elvegyülésnek és így elmagyarosodásuknak a feltételei valószínűleg nagy mértékben megvoltak. Bár az is lehetséges, sőt valószínű is, hogy az. exogamia ősi szokása⁴ a magyarok között a honfoglalást megelőző korban, sőt a honfoglalást követő időkben sem *enyészett* még el teljesen, úgyhogy a kabarokkal létrejött összeházasodások már korábban is jelentékenyen hozzájárulhattak azok korai elmagyarosodásához. Sőt az sínesen teljesen kizárva, hogy a kabarok három altörzse eredetileg nem is egynyelvű nomád közösség volt, úgyhogy talán ez a körülmény is elősegítette a magyar nyelvnek közöttük való érvényesülését. Bármint legyen is ez, már efeve is valószínűnek kell tartanunk, hogy a nyugaton megtelepült kabarok niaradécai az augsburgi katasztrófa után nem egy tömbben települtek meg az országban, hanem valami” módon megoszolva. lia t. i. egy tömbben azon a területen szálltak volna meg másodlagosan, is, ahová, például Hóman helyezi elsődleges szállásokat, ebben a körülményekhez képest védett és a forgalmi útvonalaktól félreeső) helyzetükben a nyelvük a legnagyobb valószínűség szerint századokon át megmaradt volna.

De ha felteendő, hogy a kabarok maradécai az. augsburgi veszedelem után valami módon megoszolva helyezkedtek el -az országban, akkor „felmerül a kérdés, hogy hol keressük töredékeiket. Nagyon kézenfekvő volna arra gondolni, hogy teljesen szétszóródtak az országban, aminek következtében rövidesen teljesen beolvadtak a magyarságba. Ebben az esetben azonban szétszóródásuknak nyilván a helynevekben is kimutatható nyomokat kellett volna hagynia.

Arról már megemlékeztünk, hogy a *Kazár-Kozúr* helynevek semmiképp sem hozhatók a kabarokkal kapcsolatba. Mivel pedig Konstantinos Porph. *Κάβαροι* névalakjának a mai magyar nyelvben *kavár-koveír* felelne meg, ezért arra gondolhatnánk Melichhel és Némethiéi, hogy a hontmegyei *Kővár* és nyitrai megyei *Kovárc* nevében a kabarok neve maradt meg. Csakhogy ez a két név tót területen fordul elő és így nyilván a nyugati szláv *kovar* „kovács,, szóalakból származik. Ezeket a felsőmagyarországi helyneveket tehát csak akkor hozhatnánk a kabarokkal kapcsolatba, ha e nevek az ősi magyar szállásterületeken is a magyar törzsnévi helynevekhez hasonló számban fordulnának elő. Erről azonban szó sincsen: ebből tehát az következik, hogy a kabarokat a magyar törzsszövetségben többnyire nem ezen az összefoglaló nevükön, hanem a három altörzs

⁴⁴ V. ö. Moór: A magyar őstörténet főproblémái. 1943. X. 78-S3. (Szegei Múzeumi Kiadványok I. 12.). – Hogy a magyarok az exogamia szokását a honfoglalást követő korban is gyakorolták, az több külföldi forrásnak abból a kalandozó magyarokra vonatkozó tudósításából következtethető, amelyek szerint a magyarok az öregeket és férfiakat lemészárolták, a fiatal nőket pedig gyerekestül magukkal hurcolták (v. ö. K. Schünemann: Die Deutschen in Ungarn bis zum 12. Jh., 1023. 28.).

ismeretlen néven emlegették; Ha pedig ez így volt, akkor valószínű, hogy a kabar altörzsek nevei a magyar helynevek között ép úgy megmaradtak, mint -a hogy ott találjuk, ezek között a magyar törzsek elnevezéseit is. A kérdés tehát számunkra az, melyek lehetnek ezek a nevek.

3. A kabar altörzsek nevei

A kabarok-származásáról Konstantinos Porph. annyit mond, hogy a chazarok nemzetségéből valók és miután egy lázadás levetése után a magyarokhoz csatlakoztak, ők tanították meg a magyarokat a chazarok nyelvére. Teile tudjuk azt is, hogy a kabarok 950 körülmég a chazarok nyelvén beszéltek, bár ekkor már bírták a magyarok nyelvét is. Ebből mindenesetre arra lehet következtetni, hogy a kabarok eredeti nyelve valami török nyelv volt: ez pedig számunkra annyit jelent, hogy elsősorban is a törökből magyarázható régi magyar helyneveket vehetünk a kabar altörzsek neveiként gyanúba. Vannak-e azonban ilyen helyneveink?

Mielőtt az eddig e vonatkozásban felmerült feltevéseket közelebbről – is megvizsgálják, meg kell meg , emlékeznünk a kabarok török, voltának egy sokat emlegetett nyelvészeti bizonyítékáról is. Ez a bizonyíték a *habar* elnevezés törökös magyarázata volna; erről a névről t. i. már Vámbéry kitalálta, hogy a törökben eredeti, jelentése „felemelkedő, lázadó” lett volna. Ezt a magyarázatot némi kiegészítésekkel újra forgalomba hozta Németh Gyula (HMkial. 237), akitől aztán minden kritika nélkül számosan átvették. Ez a névmagyarázat azonban – bár Konstantinos Porph. rájuk vonatkozó tudósításának nagyon megfelelni látszik – teljesen, elhibázott. Elsősorban is azért, mert Vámbéry a görög *Κάβαοοι* névalaknak irodalmunkban már teljesen meghonosodott *b-s kabar*, olvasatát etymologizálta ki „lázaó”-nak: már pedig semmi kétségünk arra nézve nem lehet, hogy Konstantinos Porph. korában a *B*-nak már spirantikus – Vagyis *v* vagy *w* – hangértéke volt, aminthogy ennek az olvasatnak felel meg a kabarokra vonatkozó már említett 881-i admonti *Covarlis* adat is. Meg kell azonban jegyezmem, hogy e népnév Vámbéry-féle magyarázata alaki szempontból annyira rossz,

hogy azon még a Konstantinos-féle névalak *b-s* olvasata sein segítene. T. i. Vámbéry-Németh összefüggésbe hozták népnévünket bizonyos – néhány modern török nyelvben meglévő – *b-s* szóalakokkal, aminők oszmántörök, nogaj *kába* „kövér, dagadt”-, oszmántörök *kabar* „hólyag, kelés”, csagatáj *kabar* „felemelkedni felfúvódni” stb. Csakhogy a szóbelsei *-b-* bizonyos modern török nyelvekben korábbi *-p-*ből származott, aminthogy Németh a fentebbi szóalakokat tényleg a „felemelkedni” jelentésű ujgur, csagatáj *kop-*igével próbálta összefüggésbe hozni. Arra azonban semmi adat nincs, hogy ez „a bizonyos déli török nyelvekben ma meglévő *-p-* > *-b-* hangváltozás már *ey* évezreddel ezelőtt is általános lett volna a

török nyelvekben. így tehát a *kabar* népnév Vámbéry-Németh-féle törökös magyarázata csak egy adalék lehet ahhoz a modern nyelvi homonymiákkal operáló történetietlen „módszer”-hez, amelynek segítségével Némethnek már eddig is annyi sokszor hibásan leírt vagy rosszul elolvasott népvándorláskori nevet sikerült – legalább is a hozzánemértők szemében – a törökből „magyaráz-nia”. – Ami pedig a Vámbéry-Németh-féle névmagyarázat feltett jelentését illeti, az csak látszólag kielégítő. Annak t. i. az előzmények más tényleg lett volna értelme, ha a chazarok vezető rétege emlegette volna a kabarokat „lázadók”-ként; de, hogy egy nép saját maga nevezte volna el magát így, annak semmi valószínűsége sincs. E népcsoportnak esetleg feltehető chazar megnevezése pedig hogy jutott volna el a magyarokhoz és tőlük a byzanciához, sőt még egy admonti króirkába is?

Ezek szerint a *kavar* népnév eredetéről nem tudunk többet mint Konstantinos Porph., hogy t. i. valahogyan /e«vör-oknak nevezték őket. Ez értesítés alapján arra lehetne esetleg gondolni, hogy a *kavar* név e népcsoportnak nem is a maga-használta neve volt, hanem talán csak a magyarok ruházták át rájuk egy ilyen nevű, általuk már korábban ismert Volga-melléki népnek a nevét. Bármennyire kézenfekvőnek látszik is ez a feltevés, mégsem áll. összhangban azzal a ténnyel, hogy a *kavar* népnév az ősi magyar szállás-terület helynevei között nem fordul elő).

Ha a *kavar* népnév Vámbéry-Németh-féle etymológiája alapján nem is, de Konstantinos Porph.-nak nyelvükre vonatkozó megjegyzése alapján mégis török nemzetiségűeknek, helyesebben török nyelvűeknek tekinthetjük őket, ha nincs is teljesen kizárva – amint említettük -, hogy a három kabar altörzs között lehetett, nem-török származású is; így tehát az látszik leginkább valószínűnek, hogy altörzseik elnevezései török eredetűek voltak.

Azzal a kérdéssel, hogy mi lehetett a három Kabar altörzs neve, tudomásom szerint először Nagy Géza⁴⁵ foglalkozott behatóbban.⁴⁶ Ő a *Székely*, *Varsány* és *Kálóz* neveket vette ilyen szempontból gyanúba. Kniezsa István pedig a kabar-kérdésbji való állásfoglalás mellőzésével bizonyos kritériumok alapján arra a megállapításra jutott, hogy a *Tárkány* és *Varsány* helynevek azok, amelyek „a törzsnevekkel teljesen azonosan viselkednek”, amennyiben „1. paz ország különböző részein szétszórva található, 2. személynévként nem fordulnak elő, 3. elterjedésük sehol sem lépi túl a többi adatok alapján igazolt magyar nyelvterület határát, 4. környezetük mindenütt jelleg-

⁴⁵ Megemlíthetem, hogy *csabak*, *csibe* és *kobak* szavainkat Gombocz a ETL-ben még szintén szóbelsei *p-t* tartalmazó tarok szavakból próbálta szánni.-íatni: a METSz. szerint azonban a *csibe* és *csabak* már nem tekinthető honfoglalás előtti török jövevényszónak és bizonyára kun jövevényszó a *kobak* is (v. ö. NNY. X. 37, 39.).

⁴⁶ *Magy Géza: A magyar nemzetségek. Turul. XXVIII. 57-60.*

zetesen magyar.” – A közelmúltban pedig Melich jegyezte meg a *Berény* névvel kapcsolatban, hogy az nyilván törzsi név.⁴⁷ Mivel pedig a magyar törzsek neveit ismerjük, ez a megjegyzés nyilván csak az egyik kabar altörzs nevére vonatkozhatik. Mindjárt megállapíthatjuk azonban, hogy Kniezsa kritériumainak a *Berény* név nem felel meg, amennyiben a MEtSz.-ban közölt adatok szerint e név a középkorban személynévként is használatos volt, de előfordul e név Hünyad megyében is, továbbá Nógrád megye, füleki járásában, vagyis olyan területeken, ahol magyar törzsnevi helynevek felbukkanását nem várom. – Hasonló okokból elesik azonban a *Kdloz* név is, amely több esetben előfordul a törzsneveljnért szokatlan birtokos jelzős összetétel alakjában is, például mint *Kdlozfalvu* Somogy megyében és Zalában vagy mint *Kdloztelke* az egykori Kraszna megyében, vagyis az ősi magyar szállásterületen kívül. A Szerémségben határorként letelepített mohamedán vallású kálizok tehát aligha tartoztak a kabar altörzsek közé, ha csak nem tesszük fel, hogy ez a népcsoport, amely esetleg a chazar ehagánok mohamedán vallású chvarizmi testőreiből került ki, feltételezhető nyugati szállásterületükről határorként a Szerémségbe került. De mindenesetre valószínűbbnek látszik, hogy a kálizok csak később sodródtak el hazánkba és telepítettek le határorként a Délvidéken. A kabar altörzsek nevéként gyanúba vett, illetve gyanúba vehető helyneveink közül kétségtelenül leginkább a *Türkány* és a *Varsdny* látszik törzsnevi helyneveinkhez hasonló jellegűnek. Kérdés tehát, hogy a törökből származottnak tekinthető-e ez a két név. Továbbá meg kell még vizsgálnunk, hogy harmadik kabar altörzsként kombinációba vehető-e a székelyek, annak ellenére, hogy a *székely* népnévnek a helynevekben való jelentkezése nem teljesen egyezik a magyar törzsnevi helynevek, továbbá a *Türkány* és *Varsány* nevek előfordulásának sajátosságaival.

A *Türkány* név nyilván a mongol-török *turchan* – *tarkan* méltóságnévből származik ~s mint török nép- és törzsnév is előfordul Kelet-Európában; így tehát semminemű akadálya nincs annak a feltevésnek, hogy a *Türkány* helynév az egyik kabar altörzsnek az [emlékét örökölte meg. – A *Varsány* név (eredeti alakja *vosjan* volt) semmiesetre sem lehet köztörök eredetű, mert a köztörökben semmiféle szó sem kezdődik v-vel: az azonban nincs kizárva, hogy e név u. n. bolgártörök nyelvi alakot képvisel; a bolgártöröknek ugyanis jellemző sajátossága, hogy a szókezdő labiális magánhangzók előli v fejlődött (a magyar nyelv régi török Jövevényszavaiban ez a v nincs meg). Hogy azonban e név így módon feltételezhető ősalakja magyarázható-e a törökből, azt már nem tudom megállapítani. Ismerve azonban a népvándorláskori nomád törzsszövetségek sok-

⁴⁷ MNy. XXXVI. 18. – Hasonlóan nyilatkozott erről a névről Pais Dezső is (Szent-István-émlékkönyv II. 625.).

szor nagyon is tarka ethnikai összetételét, nem volna lehetetlen az sem, hogy az egyik kabar altörzs nem-török származású volt.

A székelyekre vonatkozó helynevek javarésze Kniezsa kritériumainak nyilván nem felel meg, s ő bizonyára ezért nem említette a feltehetőleg törzsnévi eredetű helyneveink sorában. Kétségtelen, hogy olyan helynevek, amelyekben a *székely* népnév jelzőként szerepel – mint például *Székelytelek*, *Székelyhid*, *Székelysüly* esetében – nem állíthatók egy vonalba törzsnévi eredetű helyneveinkkel. Ellenben több esetben a *székely* népnév magában is előfordul helynévként, és ezek az előfordulások jegyzékünk szerint nagyjában megfelelnek a Kniezsa-féle követelménynek (kilenc ilyen nevet találtunk); eltekintve természetesen attól hogy a *székely* nép-, illetve törzsnév mind a mai napig megmaradt tulajdonképp ilyennek, aminek következtében jelzőként minden időkből személyekre is alkalmazhatták. Ezek szerint tehát nem lehetetlen, hogy a *Székely* településnevek eredetüket illetően teljesen olyan jellegűek mint a magyar törzsnévi helynevek, illetve az olyan nevek mint *Tárkány* és *Varsány*. Ez azonban csak lehetőség, de nem bizonyosság, mert hisz a legrégebbi időkből a személynevekhez hasonlóan a népnevekből mihelyint képző vagy összetétel nélkül is alakulhattak településnevek, mint például *Tót* vagy *Besenyő*.⁴⁸

Bár Kniezsa a *Székely* helyneveket nem említette a feltehetőleg törzsnévi eredetű helyneveink sorában, ennek ellenére ő is valószínűnek tartja, hogy a székelyek a magyarokhoz már jóval a honfoglalás előtt „valahol a régi haza területén” csatlakozhattak. Azt azonban, hogy a székelyek a kabarokkal vagy „egyéb néppel azonosak-e”, szerinte egyelőre nyílt kérdésnek kell tekintenünk (i. m. 441 l.). Csak-hogy Kniezsa ama feltevésének már igazán semmi alapja sincs, hogy a honfoglalás előtt a magyarokhoz a kabarokon kívül valami más nép is csatlakozott volna, mert hisz ezt a körülményt a magyar viszonyokról nagyon jól informált Konstantinos Porph. semmiesetre sem hallgatta volna el. S amíg az ő kabarjairól egy nyugati forrásból is van tudomásunk, a székelyekről mint a honfoglalás előtt a magyarokhoz csatlakozott idegen népről a középkori magyarországi krónikákon kívül sehol semmi nyom: viszont a mi krónikáink a kabarok csatlakozásáról nem tudnak semmit. Ha tehát azt tesszük fel, hogy a székelyek már a honfoglalás előtt csatlakoztak a magyar törzsszövetséghez, akkor a székelyek csak a kabarok egyik altörzse lehettek. Ha azonban azon az állásponton vagyunk, hogy a székelyek nem lehetnek a kabarok egyik altörzse, akkor nem láthatunk bennük mást mint egy a honfoglalás után – sőt Konstantinos Porph. hallgatását tekintve gyaníthatólag csak 950 után – a besenyőkhöz hasonlóan a magyarsághoz csatlakozott, keletről jött népelemet.

A következőkben tehát meg kell vizsgálnunk, hogy a kabarok

⁴⁸ ŰK.V látszik, a tatárjárás után ilyen népnévből lett helynevek már nem alakultak a magyar nyelvterületen, mert *Kún* nevű falu már nincs.

egyik altörzsének tekinthetők-e a székelyek vagy pedig egy 950 után nyilván a besenyőkkel egy időben a magyarsághoz csatlakozott keleti népelemnek. Továbbá feleletet kell keresnünk arra a kérdésre, hogy miért őrizhették meg a székelyek bizonyos tekintetben ethnikai különállásukat, annak ellenére, hogy már nagyon korán teljesen elmagyarosodtak. De azt a kérdést is fel kell vetnünk, hogy milyen körülmények siettették teljes elmagyarosodásukat. Végül pedig meg kell kísérelnünk feleletet adni arra a kérdésre is, hogy hol keresendők a kabar altörzseknek az augsburgi ütközet-után elfoglalt másodlagos szállásterületei.

IV. A székelyek eredetének kérdése

1. Vizsgálatunk célkitűzései

A magyar nép- és történettudományban nincs még egy kérdés, amely körül annyi elmélet burjánzott volna fel, mint a székelyek-eredetére vonatkozólag. Ez, érthető is, mert hisz ennek a közmagyarsághoz annyira hasonlító, de tőle mégis sok mindenben különböző magyar népcsoportnak a származása mögött már a középkor óta valami rejtélyt, gyanítottak azok, akik érdeklődtek a nemzet múltja, különösen pedig annak kialakulása iránt. Ezért sokan próbálkoztak meg azzal, hogy a székelyek származására világosságot derítsenek. Ez azonban egyáltalán nem volt valami könnyű feladat, mert hisz az erre nézve felhasználható adatoknak a száma rendkívül csekély, sőt ami van, az is sokszor homályos, többféleképpen értelmezhető; de meg sok esetben az egyes elméletek szerzői sem igen akartak tudomást venni azokról a tényekről, amelyek ellenmondásban voltak sajátmaguknak esetleg csak ötletszerűen vagy intuitív módon megalkotott származáselméletével. Más esetekben meg a feladat nehézsége jelentékenyen meghaladta egyik-másik elméletalkotó tudását és képességeit. Ennek ellenére megállapíthatjuk, hogy valami magja a legtöbb elméletnek van, amit tehát fel is használhatunk, ha az egyes elméleteket pontosan végigelemezzük, vagyis megállapítjuk a rájuk vonatkozó érveknek előnyeit és legszembetűnőbb fogyatkozásait.

A következőkben az egyes elméleteknek és az ezekre vonatkozó vitáknak időrendi sorban való ismertetésével és boncolgatásával azonban az olvasót fárasztani nem akarom.⁴⁹ Hasznosabbnak látszott számomra, ha az elméletek tekintetében bizonyos típusokat állapítok meg és egy-egy típus valamelyik jelentősebb képviselőjének okfejtését teszem beható kritika tárgyává; természetesen fejtegetéseink

⁴⁹ Időrendi sorrendben ismertette a székely-elméleteket: Sebestyén Gyula Ethn. VIII. 30-54), Erdélyi Lajos (A székelyek eredetéhez nyelvjárásaik alapján, 1928), továbbá Fülöp és Ács (Kik voltak a székelyek? 1939. 5-14.).

során azért mindig tekintettel fogunk lenni a rokon-elméletek képviselőinek azokra az érveire is, amelyek különösen figyelemreméltók. Ami érvet pedig a székelyek származásának kérdésében vizsgálataink során helyesnek megismertünk, azt nemcsak magunkévá fogjuk tenni, hanem igyekezni fogunk azt néhány új szempont érvényesítésével meg is támogatni; végül pedig meg fogjuk kísérelni eredményeinket településtörténeti szempontból is hasznosítani.

A székely származás-elméleteket ethnikai szempontból csoportosítani nem valami nehéz feladat. T. i. két. nagy csoportot különböztethetünk meg. Az első csoportba azok, az elméletek tartoznak, amelyeknek képviselői szerint a székelyek mindig is magyarok voltak, akik azonban Erdély hegyei közé települve vagy oda telepítve olyan ősi magyar jellegzetességeket is megőriztek, amelyek másutt az idők folyamán már elenyésztek. A második csoportba pedig azok az elméletek tartoznak, amelyek szerint a székelység egy korán valami módon a magyarsághoz csatlakozott idegen, népcsoport volna.

2. Magyar eredetűeknek tekinthetők-e a székelyek?

a) *A legnevezetesebb tárgyi érvek és ellenérvek.*

Erdélybe telepített „magyar kolóniát” látott a székelységben Hunfalvy és Marczali majd korábbi álláspontja szerint Karácsonyi is, sőt előttük ezt a felfogást képviselte már Engel is. Legújabbban pedig Mályusz Elemér kísérelte meg ezt a régi elméletet új formába önteni. Elméletét először csak meglehetősen vázlatosan tette közzé „A középkori magyar nemzetiségi politika” című tanulmányában,⁵⁰ részletesebben egy a közelmúltban megjelent cikkében⁵¹ fejtette ki, amelyben korábbi vázlatával némileg ellentétben már a leghatározottabban Ágadnak tulajdonította az állítólag már a honfoglalás után elsősorban is magyarokból alakított *székely* nevű feltételezett új magyar törzsnek megszervezését. Mályusz tanítását némi változtatással csakhamar magáévá tette Györffy György⁵² aki szerint az új magyar törzs megszervezője nem Árpád, hanem az Aba-nemzetiség lett volna, amely azonban szerinte nem magyarokból, hanem az országban található nomád töredékek elmagyarosodott utódaiból szervezte volna meg a „herceg” törzsét.⁵³

⁵⁰ Századok LXX11. (1939) 291.

⁵¹ *Mályusz Elemér: A székelység eredetéről.* Melich-émlékkönyv, Budapest. 1942. 254-262.

⁵² *Györffy György: A székelyek eredete és településük története.* Az „Erdély és népe” című gyűjteményben (szerk. Mályusz Elemér), Budapest, 1941, 58. l.

⁵³ Arról persze már Györffy György nem szólt, hogy mi módon lett volna az Abáknak lehetőségük az országban állítólag található nomád töredékek egyesítésére, de azt sem fejté ki, hogy mi okból lett volna az ország területén állítólag található nomád töredékeknek szerinte más sorsuk a honfoglalás után mint a nem-nomád lakoságnak. Nyilvánvaló, hogy ez az egész elgondolás mesterkélt irreális konstrukció.

Nagyon könnyen érthető, hogy a székelyek magyar származásának gondolata újra és újra visszatér tudományos irodalmunkban. A székelyek nyelve ugyanis régi települési szigethelyzetük ellenére sem különbözik lényegesen az összefüggő magyar nyelvterület nyelvjárásaitól. Hogy pedig a székelység körében több nyelvi, néprajzi és művelődéstörténeti régiség őrződött meg, mint más magyar népcsoportok körében, az nem lényeges különbség, mert hisz hasonló jelenségek más nyelvi és népi közösségek sziget- és peremterületein szintén megfigyelhetők. De meg a székely nemzetség- és ágnevekben, valamint a Székelyföld helyneveiben sincs semmi nyoma annak, hogy a székelyek valaha is nem-magyarok lettek volna; pedig Mályusz-szavai szerint: „Ha a székelység teljes egészében török eredetű és nyelvű nép lett volna, egy tömegben széles területen földhöz juttatva feltétlenül sok folyót és lakótelepet kellett volna, török névvel illetnie. Azonban a Székelyföld helynevei épen úgy magyar jellegűek, mint a Mátra-Bükk-alji kabar vidéké.”⁵⁴

Ez így is van, ha a Mátra-Bükk-aljában kabarok – amint már tudjuk – sohasem is laktak. Azonban ebből még egyáltalán nem következik, hogy a székelyek esetleg nem volnának török származásúak, hanem csak annyi, hogy a Székelyföldön való megtelepedésük, helyesebben talán letelepítésük korában, amikor nemzetségi szervezetük is végleges formában megszilárdulhatott, már teljesen magyar nyelvűek voltak. Ez pedig nyilván nem lehetett másként, mert hisz azt Mályusz is elismeri, hogy a székelyek mai települési területe már a történeti Magyarország területén; s legalább másodlagos-harmadlagos települési területe e magyar néprésznek. – Semmi kétségünk sem lehet például arra nézve, hogy a kunok török származásúak. Ha azonban – tegyük fel – a XVII. vagy a XVIII. században a Nagy- és Kiskunságnak egész lakosságát áttelepítették volna az elnéptelenedett Délvidékre, akkor a kunok török származásának bizony semmi nyoma sem volna a Délvidék toponomasztiájában, mégha az összes délvidéki vizeknek és helységeknek az újonnan letelepítettek adtak volna is új neveket, mert azok kétségtelenül mind magyarok volnának... Pedig ebben az esetben a Délvidéket a legnagyobb valószínűség szerint Kunság néven emlegetnék.

Elmélete érdekében felhossa még Mályusz, hogy a székelység anthropologiai képe egyáltalán nem „törökösebb” mint a magyarság többiágáé. Ez kétségtelenül így van; azonban bizonyítani ez az egyezés semmit sem bizonyít, mert hisz bizonyító értéke csak annak volna, ha az összékelység anthropologiai képét vethetnénk egybe, a honfoglaláskori magyarság anthropologiai képével, amiről azonban még csak szó sem lehet. Különbözik mit értsünk „törökös” anthropologiai képen, amikor majd minden török nép rasszösszetétele más és más jellegű? De még ha volna is valamilyen „törökös” anthropologiai kép, akkor sem várhatna ép Mályusz Elemér anthro-

⁵⁴ Melich-émlékkönyv. 259.

pológiai tekintetben semminemű nevezetesebb különbséget magyarok és székelyek között, mert hisz a magyarság az ő hite szerint „az Uralvidéken keleti-finn és nyugati-török „elemek egyesüléséből született.”⁵⁵ De ha lett volna is a magyarság és székelység között jelentősebb különbség a rasszösszetétel tekintetében, az a századok folyamán tökéletesen elenyészett volna, mert hisz a székelységnek – ha nem is lett volna magyar eredetű – nyilván-már Erdélyben való megtelepedése előtt is jelentős mértékben keverednie kellett volna a magyarsággal; a mai Székelyföldre vonatkozólag pedig tudjuk, hogy a korábbi századokban hitelesen székellyé válhatott bárki akár birtokadományozás, akár beházasodás, sőt egyszerűen még vétel útján is; de az is közismert, hogy a közrendű székelyek közé is nagy számban sodródtak nem-székely származásúak is. Végül pedig a magyarság” anthropologiai rasszösszetétele is jelentős mértékben megváltozott a századok folyamán.

Megállapíthatjuk tehát, hogy az előbb tárgyait szempontoknak mint érveknek semmi súlyuk sincs abban a vitatott kérdésben, hogy magyar vagy nem-magyar származásúak-e a székelyek. Pedig van néhány körülmény, amely már a legnagyobb határozottsággal az utóbbi lehetőség mellett tanúskodik, amelyeket azonban Mályusz, valamint azok a tudósok, akik már előtte is a székelyek magyar származását vitatták, már egyáltalán nem vettek a kellő mértékben figyelembe.

A középkori közfelfogás szerint ugyanis a székelyek – bár nyelvileg már akkor sem különböztek a többi magyarságtói – nem voltak valódi magyarok. Már a legrégebbi oklevélben, amelyben említés történik róluk, Vilmos erdélyi püspök 1213-i oklevelében⁵⁶ mint két egymástól különböző nép vannak egymással szembeállítva a székelyek és a magyarok: „si Hungaros vei Sieulos ad dictam terram transire contigerit...” Sőt még a XVI. században Oláh Miklós is mint népet szerepelteti Hungáriájában a székelyeket a magyarok és több más Magyarországon lakó nép mellett. A Nemzeti Krónikában pedig két ízben is (az 1116-i és az 1146-i eseményekkel kapcsolatosan) szerepelnek a székelyek a besenyőkkel együtt mint a magyarságtól különböző idegen népelem, akiket a krónikás a valódi magyarodhoz viszonyítva miért-miért-nem, bizony nem valami sokra tartott (virissimi Siculi). Sőt a középkor folyamán még idegenek is a magyarságtól különböző ethnikai egyéniséget ismertek fel a székelyekben, amint erre a körülményre Hóman is figyelmeztet.⁵⁷ Ezért is bizonyára a hagyománynak felelt meg, hogy a krónikások szerint a

⁵³ Ezzel kezdődik például Mályusz Elemérnek „Magyarok” című cikke a Magyar Tört. Társ. kiadásában megjelent „Erdély” című díszműben (1940, 50 l.;

⁵⁴ Székely oklevéltár I. 4.

⁵⁵ V. ö. Hóman: Der Ursprung der Siebenbürger Székler. U.lb. II. 24. Erre nézve még K. Schünemann értekezésében „Ung. Hilfsvölker in der Lit. des cl. Mittelalters.” (UJb. IV. 99-115.) is található néhány adat.

székelyek valahol csatlakoztak a magyarsághoz, ami szintén arra mutat, hogy nem valódi magyaroknak, nem a többi magyarsággal egy-eredetű népnek tekintették őket.

A felhozottakból nyilvánvaló, hogy a székelyeket a magyarsággal egy eredetűnek csak abban az esetben tarthatnók, ha az előzőekben ismertetett középkori adatoknak ti székelyek származásának, kérdésében semmi forrásértékét sem volnánk hajlandók tulajdonítani, firre természetesen semmi okunk sem lehetne; Mályusz Elemér pedig, aki a székelyek eredetéről szóló cikkében minden a székelyek magyar származása meglelt felhozható mozzanatot gondosan számbavett, teljesen megfeledezett arról, hogy azokat az adatokat és körülményeket kritikailag megvizsgálja, amelyek szöges ellentétben vannak az ő iegűjabb székely-elméletével. Szerinte – mint már említettük – a székelyekben Árpád magyarokból szervezett volna a fia számára egy törzset, amelyet Biharban telepített volna le. Mályusz ezzel az intuitív úton támadt ötletével tulajdonkép a királyság korának kelet-magyarországi ducatusat vetítette vissza a nomádos törzsi szervezet korába. Csakhogy persze nem volt figyelemmel arra, hogy Bihar földje – amint azt már Hóman is megállapította – nem tartozik a legősibb szállásterületek közé, így tehát az állítólag Árpád által szervezett új törzs ott semmiesetre sem telepedhetett volna meg. De meg arra sem volt tekintettel, hogy az állítólag a honfoglalás korában alakult új tnyagar törzs neve hiányzik a magyar-törzseknek abból a jegyzékéből, amelyet Konstantinos Porph. magyar tudósítás alapján 950 körül állított össze.

De miért is tekinti Mályusz Bihart a székelység legősibb szállásterületének? Nyilván azért, mert régi adatok tanúsítják, hogy Biharban székelyek is laktak, amint ennek a nyomai, e vidék helyneveiben napjainkig megmaradtak. Amíg tehát mi valamely törzs eredeti szállásterületét olyan vidékeken kerestük, ahol az illető törzsnek a neve helynévként nem fordul elő, ő ebben a kérdésben ép a megfordított módon járt el. Azt hiszem, eljárásunknak az előzőekben adott beható indokolása mindenkit meggyőzött felfogásunk helyességéről, úgylagy az előadottak után Mályusz idevonatkozó téves nézeteinek cáfolgatása már csak azért is egészen felesleges volna, mert az Anonymus előadásából világosan kitűnik, hogy Bihart már a középkorban is csupán egy bizonyos székely-csoport másodlagos szállásterületéiiek tekintették, ahol az már magyarok társaságában települt meg.

Hogy pedig az állítólag legkésőbbben – úgy mondhatnók – mesterségesen alakított magyar törzsnek a neve a többi törzsnévvél ellentétben egy magyar néprész nevéként fennmaradhatott, azt Mályusz szerint e törzsnek „a fejedelmi családdal való közvetlen kapcsolata magyarázza”. Persze ez a kapcsolat a legtökéletesebben hypothetikus, illetve, mivel Mályusz a hypothesisit a tényektől nem mindig szokta élesen megkülönböztetni, azt is mondhatnók, hogy a

kapcsolat csupán Mályusz fantáziájában létezik. Ez a feltételezett kapcsolat ugyanis nemcsak, hogy semmivel sem valószínűsíthető, hanem a leghatározottabb ellenmondásban van azzal a semmikép el nem vitatható ténnyel, hogy a székelyek a középkori magyar hadiszervezetben ugyanolyan szerepet tölthettek be mint a besenyők, vagy mint nomád törzsszövetségekben a később csatlakozott népelemek. és bizony, ha a székelyeknek a királyság első századában mint a „királyfi népének” valami megkülönböztetett helyzetük lett volna, akkor semmiesetre sem mint nem sokra tartott portyázó különítmény szerepeltek volna a középkori magyar hadiszervezetben és semmiesetre „sem illette volna a krónikás e szerepükből kifolyólag a *vilissimi* jelzővel őket. De annak sincs természetesen semmi nyoma, hogy a székelyeknek – amint ezt Györffy akarná – valami közelebbi kapcsolata lett volna az Abo-nemzetséghez.⁵⁸

Amint az előzőkben kifejtettük, Magyarország földrajzi viszonyai is hozzájárultak ahhoz, hogy a steppe természeti adottságaiban gyökerező nomádos törzsi szervezet bomlásnak indult; így tehát már eleve is valószínűtlen, hogy ép Magyarország földjén alakult volna egy új nomád törzs olyan módon, ahogy azt Mályusz elképzelte. Valamely törzs keletkezésének általa feltételezett módját különben is alig tudta volna valamely török, iráni vagy mongol nomád törzsszövetség történetéből vett analógiával valószínűsíteni, amint hogy azt meg sem kísérelte. Arra pedig ő a legkevésbé sem gondolt, hogy a nomád törzseket nem annyira az egyéni önkény, mint inkább a steppe természeti adottságaiban gyökerező gazdasági szükségesség hozta létre. Egyáltalán a valóságtól teljesen független, egyéni elgondolása Mályusznak, hogy „a törzsrendszer megalakulása annak idején azt jelentette, hogy az uralkodó szétosztotta családját, nemzetsége tagjai közt a hatalma alá került népeket.”⁵⁹ Az az állítása pedig, hogy Szent István generálisan a királyi vármegyékbe kebelezte volna be az ősi nemzetségeket és azok szállásbirtokait, talán valami előttünk ismeretlen, újonnan felfedezett középkori forráson alapul...⁶⁰

*b) A székely népnév Thury-féle törökös magyarázata
mint a székelyek magyar származásának bizonyítéka*

Mályusz elméletének legfőbb tartó pillére azonban tulajdonképp egy névmagyarázat. Ezzel valójában már nem is kellene foglalkoznunk, mert hisz már az eddig előadottakból is világosan kitűnik, hogy a székelyek semmikép sem lehetnek egy Árpád alapította magyar

⁵⁸ Györffy feltevésének egyetlen alapja a tudákos eredetű Csaba-komplexum erről később részletesebben is szólunk – téves értékelése.

⁵⁹ Melich-eniék könyv, 260.

⁶⁰ Vagy esetleg ennek az állításnak az alapja is csupán az a szellemtörténeti intuitio volna, amely a közelmúltban még olyan alacsonyrendűnek láttatta Mályusszal a középkori magyarság szellemi és műveltségi színvonalát, hogy a szerinte valami lovagi indítékú elbeszélés megértésére is képtelen lett volna...?

törzs leszármazottai, akár helyes, akár téves a *székely* népnévnek az a Thúry-féle magyarázata, amelyet a közelmúltban Németh Gyula hozott forgalomba⁶¹ és melyet Mályusz is magáévá tett, hogy arra alapítsa a maga származáselméletét. Egyrészt azonban a teljesség kedvéért, másrészt pedig azért, mert ennek a névmagyarázatnak számunkra más szempontból is jelentősége lesz, a következőkben Mályusznak ezt a legfőbb érvét is behatóbban meg fogjuk vizsgálni.

Thúry a *székely* nevet egy állítólagos – török *sikil* szóból származtatta, amelynek a jelentése nemes, tiszta fajú és származású, előkelő származású, hercegnő fia, uralkodó fia, előkelő, ember fia, herceg” lett volna. A székely népnév tehát azt jelentené a Thúry-Németh-féle névmagyarázat szerint „a herceg törzse, a herceg népe.” Mályusz tehát azt teszi fel, hogy a mi esetünkben a névadó *sikil* tulajdonképp a magyar törzsszövetség fejének, ehát Árpádnak a fia lett volna. Györfly pedig a *sikil*-i méltósággal az Aba-nemzetség őseit vette gyanúba. Ennek az ötletnek azonban nemcsak, az a hibája, hogy a magyarban semmi nyoma sincs a feltételezett török *sikil* méltóságnév egykori meglétének, hanem talán, még inkább ázii körülmény, hogy „herceg” értelemben- a régi nyelvben az ismeretlen-eredetű *úr* szó volt használatban. Annak a valószínűsége pedig jóformán a semmivel egyenlő, hogy a régiek ugyanennek a méltóságnak megnevezésére egy másik szót is használtak volna. Talán ez a körülmény volt leginkább oka annak, hogy ez ötlettel szemben még Németh Gyula is – amint erről Mályusz cikkéből értesülünk – teljesen elutasító álláspontra helyezkedett, amiből azonban ő még holmi generációs ellentétet is vélt kiolvasni...

Az előadottakból nyilvánvaló, hogy Mályusz székely-elmélete nemcsak tárgyi okokból elfogadhatatlan, hanem nyelvtörténeti szempontból is elhibázottnak tekintendő, mégha a Thúry-Németh-féle névmagyarázat teljesen kifogástalan volna is, amit pedig egyáltalán nem lehet elmondani. Alakilag a *sikil* – *székely* egyeztetés természetesen kifogástalan, de ép ilyen kifogástalanul lehetne a *székely*-népnevet például annak az antik *Siculus* népnek a nevéből is származtatni, amely Szicíliának adott nevet.

Sőt még jelentési szempontból sem akad ezen a Thúry-féle névmagyarázaton semmi kivetni való, mert méltóságnévből lett népnevek a törökben tényleg vannak. Azonban *sikil* » név törzs- vagy népnév sehol ki nem mutatható; erre pedig a Thury-éle névmagyarázat érdekében igen nagy szükség lett volna, mivel a *sikil* méltóságnév a csagatájon kívül egyetlen török nyelvben sincsen meg, de a csagatájban is csak egyetlen szótári és nem szövegbeli adat tanúsodik a *sikil* szónak, illetve méltóságnévnek egykori meglétéről... így tehát a *sikil* szó a csagatájban a legkedvezőbb esetben is csupán valami újabb keletű, idegen eredetű méltóságnév lehet, aminthogy a méltóságnevek a török nyelvekben talán kivétel nélkül idegen eredetűek.

⁶¹ Németh Gyula: A székelyek eredetének kérdése. Száz. LXIX. 120-155.

túek ... Tulajdonképp csak abban az esetben volna talán a *székely* népnév Thúry-Németh-féle származtatásának valami nagyon csekély elméleti valószínűsége, ha a *sikil* méltóságnév kivételesen török eredetű volna; e szónak török magyarázatát azonban sem Thúry, sem Németh még csak meg sem kísérelte, nyilván azért nem, mert ez teljesen reménytelen vállalkozás lett volna. Ezek szerint a csagatáj *sikil* méltóságnév csupán a *székely* népnévhez hasonló hangzásra vele semminemű kapcsolatban nem lévő szóalak, amilyen tulajdonképp az antik *Siculus* népnév is; a Mályusz-féle elméletnek ez az ő szemében is”„ legfontosabb tartópillére ezzel a megállapításunkkal tehát szintén összeomlott.

A *székely* névnek Thúry-Németh-féle, magyarázatára vonatkozó az előbbieken előadott kritikát először egy nagyobb terjedelmű német tanulmányomban írtam meg, amely azonban a háborús viszonyok következtében eddig, sajnos még nem jelenhetett meg. Ezt azért tartottam szükségesnek megemlíteni, mert egy a közelmúltban megjelent közlés e név Thúry-Németh-féle magyarázatra vonatkozó elutasító álláspontomat a legteljesebb mértékben igazolta. Hasan Eren ugyanis egy cikkében⁶³ rámutatott arra, hogy az orchoni feliratokban a Seich Szuleimán csagatáj szótárában található *sikil* szóalaknak *silik* „tisza (nemes származású)” látszik megfelelni, amely szóalakot egyéb adatok is igazolnak. Mindebből Hasan Eren nagyon helyesen arra következtet, hogy Seich Szuleimán *sikil*-je tollhiba következtében jött létre. Ez a névmagyarázat tehát egy újabb adalék azoknak a nem is csekélyszámú törökös névmagyarázatoknak a sorában, amelyeket Németh Gyula tollhibára, olvasási hibára és sajtóhibára épített fel. És így ezekből is nyilvánvaló lehet mindenki számára, hogy bizony eddig is teljes joggal hibáztattuk a népvándorláskori neveknek Vámbéry szellemében fogant törökös magyarázataiban az annyiszor megállapítható nagyfokú kritikálanságot és felületességet. – De megjegyzéseinkből azt is megállapíthatja az elfogulatlan olvasó, hogy a módszeres nyelvészeti kritika a névmagyarázatok megítélése tekintetében még olyan formailag teljesen kifogástalannak mondható esetekben is megbízható eredményre juthat el, amikor elutasító álláspontjának igazolására olyan kézzelfogható argumentumok mint például Hasan Erennek a *székely* név Thúry-Németh-féle magyarázata tekintetében nem is állanak rendelkezésre.

c) *A székelyek feltett magyar származásával kapcsolatos településtörténeti kérdések.*

A székelyek származásának Mályusz-féle elméletével nem azért foglalkoztunk annyira behatóan, mert ez a legújabb keltezésű

⁶² Az eddigiek szerint a tanulmány címe a következő lesz: „Überlieferte Namen von Steppenomadern der Völkerwanderungszeit als Sprachdenkmäler und Oeschichtsquellen.”

⁶³ MNy. XXXIX. (1943) 205-208.

származás-elmélet, hanem elsősorban is Mályusz Elemérnek mint településtörténésznek a tekintélye készítetett arra, hogy egy e kérdésben többször is hangoztatott téves tanításával szemben a leghatározottabban állást foglaljunk, hisz – amint említettük – egy a fiatalabb generációhoz tartozó kutató rögtön hajlandó volt – ha némi-
leg módosított formában is – felfogását magáévá tenni. Ezenkívül pedig Mályusz tényleg az összes lehetséges érveket összeállította, amelyek a székelyek magyar származása -tekintetében egyáltalán felhozhatók. Az ezekre vonatkozó megjegyzéseinkből azonban most már mindenki – azt hiszem – világosan láthatja, hogy a székelység semmikép sem alakult ki olyanformán, hogy valamikor a honfoglalás után egy magyar népcsoport települt volna be Erdély hegyei közé.

Amint tanulmányunk-egyik előző fejezetében kifejtettük, a korai honvédelmi célzatú telepítéseknek jellemző sajátosságuk, hogy az ilyen települési területeken aránylag kis körzetben szinte az összes törzsnévi helynevek képviselve vannak. Ezt figyelembe véve teljesen valószínűtlennek tartjuk holmi/kétes hitelességű archaeologiai szörványleletek alapján annak feltevését, hogy honvédelmi célú magyar települések már a X. században létesültek volna Délerdélyben: e területen ugyanis magyar törzsnévi helynevek egyáltalán nincsenek. Két ilyen helynév akad ugyan Északerdélyben: annak viszont semmi nyoma sincs, hogy ott valaha székelyek is laktak volna: a székely települési nyomok mind Délerdélyre utalnak bennünket. Ezek szerint semmikép sem tehető fel, hogy a székelység mint a magyar törzsek tagjaiból kiválasztott népcsoport honvédelmi célból már a X. század folyamán szállta volna meg Délerdélyt. De meg nem is igen lett volna a X. században még valami honvédelmi célú telepítésre szükség Erdélyben, mert hisz a délorosz steppe népeinek Magyarország keleti határai elleni rohama tulajdonképp csak a XI. században indult meg.

Ellenben talán arra lehetne gondolni, hogy a székelyek Réthy László szavai szerint „egy Etelközben künmaradt magyar nepfelekezet, mely a kúti beütések idején a bessenyőkkel együtt a ghimesi, ojtózi, tömösi szorosokon vonult Erdélybe, s ott a havasok alatt meghúzva magát, ismeretlenül élt, míg a magyar királyság az erdélyi gyarmatosítás korában rájuk nem talál s hatalmi körébe nem vonja őket.”⁶⁴ – Ha a székelyek így kerültek volna Erdélybe, akkor mindenestre a háromszéki medence nem utolsó, hanem első települési területük lett volna: azt ugyanis a sebesi, orbai és kezdi székek elnevezései is – amint ismeretes – tanúsítják, hogy a háromszéki székelyek ősei a későbbi szász földről költöztek mai hazájukba.* S ez esetben bizonyára a telegdi kerület székelyei sem Biharból származtak volna el Udvarhelybe. De az is valószínűtlen, hogy a magyarság

⁶⁴ Etlm. I. 36.

⁶⁵ A székelnevezések alapjául szolgáló helynevek t. i. nincsenek meg Háromszékben, de mind megvannak a szász földön.

ez esetben a székelyekben idegen ethnikumot látott volna. Végül pedig teljesen érthetetlen volna, hogy a székelyek nyelvében ugyanazok a sokszor felesleges szláv jövevényszavak vertek gyökeret, amelyek a közmagyarság nyelvére is jellemzők. A székelyeknek kelet felől való betelepülésének eszméjét tehát nyugodtan fel lehet adni... Különben is teljesen valószínűtlen, hogy Etelközben a honfoglalás után olyan magyar töredékek maradtak volna, akikről a pannóniai magyaroknak nem lett volna tudomásuk, amikor Konstantinos Porph. értesülése szerint ebben a korban még a bessenyő-támadás után keletre szakadt töredék-magyarsággal is fenntartották követek útján az érintkezést. Mi is inkább csak a teljesség kedvéért szoltunk erről a lehetőségéről, mint eszméről.

Ezzel kapcsolatban megemlékezhetünk még egy lehetőségről, amelyet először Hóman vetett fel,⁶⁵ bár meglehetősen homályos és határozatlan alakban, hogy t. i. a székelység az avarokkal Pannóniába sodródott magyar néptöredék lett volna, amely már a magyar honfoglalást megelőző korban Erdélybe költözött. – Elméletileg ilyen feltevés kétségtelenül lehetséges, mert hisz a pannóniai avarok ősei, az álavarak, a Volga mellékén valószínűleg érintkezésbe jutottak a magyarok őseivel. E feltevés mellett talán skörmyebben magyarázhatónak látszott az a tény, hogy a székelyek nyelvjárásai egyáltalán nem különböznek lényegesen a többi magyar nyelvjárástól. Ez azonban mégis csak illúzió, mert hisz ha a székelyek sok századdal korábban szakadtak volna el a magyarság zömétől, akkor nyelvileg lényeges különbségnek kellett volna kifejlődni, és ez a különbség annál is inkább megmaradt volna, mert hisz felibe-harmadába a két népcsoport tagjai azért megértették volna egymást. De leginkább Délerdélyben maradtak volna meg a székelyek feltételezett ősi magyar nyelvének a közmagyartól eltérő sajátosságai; Délerdélyt ugyanis a magyarság feltétlenül későbbben szállta meg, mint Északerdélyt, mert hisz az északerdélyi vármegyék már kialakultak, amikor egész Délerdély Hunyaddal együtt még Fehér vármegye volt: ott tehát csak nagyon gyér lehetett a lakosság, és ezért ott a székelyek feltételezett magyar nyelve semmiesetre sem idomulhatott volna hozzá a közmagyar nyelvhez.⁶⁶

⁶⁵ V. ö. Hóman, U.lb. II. 25.: valamivel határozottabb alakban a Deér József szerkesztette „Erdély” című diszműben (1940, Magy. Tört. Társ. 45.).

⁶⁶ Váczy Péter felfogása szerint, amelyet „Gyula és Ajtony” című tanulmányában fejtett ki (Szentpétery-émlékkönyv 1938, 475-506.), a magyarság nem Északerdélyt szállta volna meg először, hanem Délerdélyt és pedig még a X. század derekán. Érvéle azonban – úgy látszik – a maga egészében illúzióké” alapszik. Szerinte t. i. Délerdély megszállása a Gyulák „fejedelmi” házának vol-ia tulajdonítható, még pedig ennek „uralkodó ága” húzódott volna Erdélybe az alsó Maros mellékéről és alapított volna ott egy különálló országot (i. ni. 499.). Oda az országalapító Gyulákkal „elsősorban a kereszténységtől irtózó kemény pogányok”, költöztek volna, akik még -magát a fejedelmi házat is visszahódították volna a pogányságnak. Ez a pogány renaissance azonban V. szerint csak rövid életű volt, mert Szent István a Prokuj-nak is nevezett utolsó Gyulát – anyai nagybátyját – legyőzte, de futni engedte a szomszédos Lengyelországba. – Hogy mennyiben

A Mályusz-féle székelyelmélet névtudományi indokolása tulajdonképp azon az előleges, de általa részletesebben ki nem fejtett fel-fogáson alapult, hogy a *székely* népnév a magyarból magyarázandó meg, ha a székelyek származásukat illetőleg-egyeredetűek volnának a magyarsággal, illetve ha valaminő régi magyar erdélyi telepesek-nek kellene őket tekintenünk. Ennek az elvi feltételnek, Mályusz elmé-lete meg is felelt, mert hisz ő a *szikil* szót régi török eredetű ma-gyar méltóságnévnek képzelte. Meg kell állapítanunk, hogy elmé-letének elvi – bárki nem fejtett – névtörténeti megalapozásával Mályusz távolról sem tévedett annyira; mint annak településtörténeti indokolásában. Elmélete névtudományi indokolásának elvi szempont-jait mi is magunkévá tehetjük. Ugyanakkor azonban megállapíthat-juk, hogy a *székely* népnév” magyar származtatásával eddig elért eredmények a legkevésbé sem kielégítőek, bár már többen is meg-próbálkoztak ezzel. Ebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy t-népnévnek a magyarból való származtatása semmiképp sem lehetsé-ges. Ez számunkra más szavakkal annyit is jelent, hogy a székely ethnikum eredete a magyarságon kívül keresendő.

lehetett Lengyelország Délerdélyel szomszédos, azt nem tudjuk elképzelni: de azt sem, hogy-miféle kapcsolatai lehettek egy X. századi délerdélyi fejedelmcskének a távoli Lengyelországgal. Erről Váczy Péter szintén nem szól, de arról sem emlékezik meg, hogy mivel magyarázható az északerdélyi vármegyék korábbi Kialakulása mint a délerdélyieké, lia a magyarság Délerdélyt korábban szállta volna meg, mint Északerdélyt. De azt sem vette Váczy figyelembe, hogy Észak-erdélybeu vau néhány törzsnévi helynév, míg Délerdélyben ezeknek ni ír nyoma sincs.

Egyébként az egész kombináció tulajdonképp Melich Jánosnak egyik el-hibázott névmagyarázatán alapul. Ez a *Gyula-Fehérvár* névé, amelyről Váczy Melich nyomán részint azt hiszi, hogy „pusztai lovas nomád néneknl általános a szoks, hogy fővárosukat *Fehérvárnak* hívják. Az Árpád-nem székvárosa is (Székes) Fehérvár. Mindez döntő bizonyíték arra, hogy a magyar Gyula-Ehérvár még a királyság megalapítása előtt keletkezett.” Alkalmam volt azonban rámutatni arra, hogy mind *Székesfehérvár* neve. mind pedig *Gyulafehérvaré* korábbi szláv *Belgrad* név lefordításából származott (U.l.b. VI. 439 40; v. ö. erre vonatkozólag még a IV. 4 a. fej.-ben a *Küküllő* névvel kapcsolatban felhozottakat), másrészt pedig kimutattam, hogy a szlávoknál egyáltalán nem ritka *Belgrad* név semmi-esetre sem valami török név lefordításából származott, amint ezt Melich feltette, mert hisz olyan területeken is előfordul, ahol törököknek híre-nyoma sem talál-ható. Hogy Melichnek a *Fehérvár* névre vonatkozó tanítása körül valami nincs rendben, ezt különben Váczy is észrevehette volna, ha figyelmesebben olvassa ei Kniezsának „Magyarország népei a XI. században című tanulmányát, amelyre szintén hivatkozik. Ebben t. i. a magyarság erdélyi megszállását tanúsító név-anyagban már egyáltalán nem szerepel a *Gyulafehérvár* név, ellenben a szlávok szállásterületére vonatkozó névanyagban már meg van említve (Szent-Istvún-emplékkönyv 11. 419.). Különben is *Gyulafehérvár* először nem *Gyula-*, lianen *Erdélyi-Fehérvár* néven van említve (*Alba Transilvana* 1201, HO. V. 5.). Követ-kező említése egyszerűen: *Alba* 1246 (ZW. I. 81.). A *Gyula-név* csak a XIII. század végén tűnik elő *Alba Julac* alakban (1291: ZW. I. 244). Már ezért is valószínűtlen, hogy valami, pogánykori gyuláról kapta volna ez a város megkülönböztető jel-zőjét. De azt sem nehéz megmondani, hogy kiről nevezték el *Gyulafehérvár-nak*, Nyilván arról a Kán-nembeli Gyula vajdáról, aki az említett 1201-i oklevél zára-dékában mint *Yula vojvoda et cornes Albe Transilvane* szerepel. 1212-ben ismét

3. Miért tekintették a középkorban a székelyeket hun-maradékoknak?

A középkori klerikusok a székelyével kapcsolatban nagyon feltűnőnek találhatták azt a körülményt, hogy azok a magyar hadszervezetben – bár ugyanazt a magyar nyelvet beszéltek mint a többi magyarok – teljesen a besenyőkhöz hasonló előőrsi és portyázói szerepet töltöttek be, sőt valószínűleg más vonatkozásokban is hasonlított a helyzetük az eleinte még bizonyára nem-magyar nyelven beszélő besenyőkéhez, akikről tudták, hogy csak a honfoglalás után állottak egyes csoportjaik a magyar királyok szolgálatába. Viszont a székelyekkel kapcsolatban olyasmiről egyáltalán nem hallottak, hogy ők a honfoglalás után jöttek volna a besenyőkhöz hasonlóan az országba, sőt határozottan úgy tudták, hogy ők is résztvettek a honfoglalásban. Mindezek ellenére a középkori magyar hagyományban annak az emléke is élt, hogy a székelyek is csatlakoztak valamikor a magyarsághoz. Mindezt a klerikusok joggal ellenmonílsnak erezhettek, és erre egy okoskodó elme közöttük valószínűleg a XII. század folyamán szerencsésen megtalálta a megfelelő magyarázatot, amely annyira ügyes volt, hogy arra sokan még ma is esküsznek...

A külföldi tanulmányok révén a magyar klerikusok hamarosan megismerkedtek a külföldi klerikusoknak azzal a véleményével, hogy a magyarok a hunok utódai. Ennek a nézetnek azonban semmi más

említve van mint erdélyi vajda és Abrud birtokosa *Yula banus* néven (v. ö. Iczkovits Emma: Az erdélyi Fehér megye a középkorban. 1939. 32.).

Tétele érdekében hivatkozik Váczy még Roska és Kniezsa eredményeire is, melyek szerint „nyelvi és régészeti nyomok egyaránt arra mutatnak, hogy a magyarság erdélyi honfoglalása már a X. század folyamán megkezdődött.” („A magyarság erdélyi honfoglalását” amint említettük, Váczy Délerdélyre érti!). Erdély megszállásának időpontjáról azonban Kniezsa a helynévanyag alapján csak annyit állít, hogy a magyarság Erdély területéből az északi részt körülbelül Gyulafehérvár vidékéig legkésőbb a XI. század elejéig megszállotta (i. m. 389.). ellenben Délerdély megszállására Kniezsa szerint is legkorábban a XI. század II. felében kerülhetett sor (i. m. 391.). Ami pedig *É s z a k e r d ő i y f i e k* pogánykori megszállását illeti, azt Kniezsa csak régészeti leletek alapján tartja valószínűnek.

A pogányritusú temetők azonban a pogánykori megszállást egymagukban májcsak azért sem bizonyíthatnák, mert hisz, amint ismeretes, pogány ritusú temetkezés Magyarországon még Szent László korában is előfordul. Ezt tudja Kniezsa is. de úgy gondolja, hogy a „szent királyok által elfoglalt és nyilván csupán csak *s a j á t k i p r ó b á l t h í v e i n e k a d o m á n y o z o t t t e r ü l e t e n* (én ritkítottam!) ilyen leletek teljesen valószínűtlenek volnának” (i. m. 390.). Ennél mindenetre valószínűbb volna, ha azt tennők fel, hogy a szent királyok Erdélyt Szibériának használták kevésbé kipróbált híveik *j a v á r a . . .* A kipróbált hívek különben sem lehettek mások, mint a magyar nemzetségek királyi szolgálatba állott elszegényedett fiai . . . . Hogy ezek a távoli Erdélyben miért iszonyodtak volna a pogány ritusú temetkezéstől, azt már igazán nem lehet belátni . . .

Váczy fejtegetéseiből annyi azonban elfogadhatónak látszik, hogy Szent Istvánnal kapcsolatban emlegetett Gyula, Ajtony és Keán három személy volt. Mivel pedig Gyula leveretése után a lengyeleknél talált menedékre, „országát” valahol a Kisalföldön vagy a felső Tisza mellékén lehetett.

alapja nem volt, minthogy a *hun* népnév „lovasnomád” értelemben jóformán köznévvé vált Európában,⁶⁷ és ezért sok X. századi forrás *hun* néven is említette a magyarokat. Az azonban nyilvánvaló, hogy ennek a külföldi felfogásnak a megismerése révén a magyar klerikusokban mind élenkebb érdeklődés támadt a magyar ősöknek képzelt hunok viselt dolgai iránt. Ennek az érdeklődésnek végső eredménye azután a Hún-krónika lett. Előzőleg azonban egy élenkebb szellemű klerikus már szerencsésen kitalálta, hogy a magyar honfoglalásban a hagyomány szerint résztvett, mégis minden tekintetben a nem-magyar nyelven beszélő besenyőkhöz hasonló helyzetben lévő, a magyarságtól elkülönülve Erdélyben lakó, de mindezek ellenére magyar nyelven beszélő székelyek nem lehetnek mások mint Attila népének egy ittmaradt töredéke. Ezt az ötletet klerikusunkban valószínűleg Jordanesnek egy tudósítása keltette fel. Eszerint t. i. a hunok egyik csoportja a hun birodalom felbomlása, vagyis a Nedao melletti csata után „in Dacia ripensi Uto et Hisco Almoque potiti sunt... e quibus nunc usque Sacromontisi et Eossatisi dicuntur”.⁶⁸ Dacia ripensis-en ugyan a Duna túlsó partja Viddin környékén értendő; az a klerikus azonban, aki a székelyekről kitalálta, hogy hunutódok, a Dacia országnevet bizonyára Erdélyre értette, ahol az a székelyeknek nevezett rejtélyes néptörzs lakott, amelyről a magyar hagyomány azt is tudta, hogy valamikor úgy csatlakozott a magyarsághoz. Ez a felfedezett egyezés klerikusunk számára különösen azért lehetett meglepő és meggyőző, mert tudomása lehetett arról, hogy a nem valódi magyaroknak tekintett székelyek is – a besenyőkeellenében kifogástalan magyar nyelven beszélnek, ő pedig a magyar-ihnn azonosság alapján természetesen szilárdan meg lehetett győződve arról, hogy valamikor Attila nem is magyarul beszélt.

Hogy a székelyekre vonatkozó elgondolásai a valóságot jelentik, abban klerikusunkat főként az a körülmény erősíthette meg, hogy a székelyeknek általa feltétlenül ismert hagyománya is tudott egy olyan nagy, katasztrofális kimenetelű csatáról, amelyben a nép java-része odaveszett, a maradék pedig valami *Chigla mezeje* nevű helyen vonta meg magát. Ezt az elbeszélést ugyanis semmiképp sem tekinthetjük pusztán kitalálásnak, mert semmi célja és értelme nem lett volna annak, hogy a krónikás ilyesminek a kitalálásával fárasssa magát. – A nagy csatavesztésnek székely hagyományát tehát kleri-

⁶⁷ A feltételezett hun-magyar kapcsolatokra vonatkozólag v. ö. megjegyzéseimet „A magyar őstörténet íróproblémái” című tanulmányomban (Szegedi Múzeumi Kiadványok I. 12:8-10. és 24. 1.).

⁶⁸ Hogy Jordanesnek idézett helye és Kézainak a székelyekről szóló elbeszélése között bizonyos összefüggés teendő fel, azt Domanovszky figyelmeztetése nyomán már Bleyer is észrevette (A ni. hunmonda germán elemei, 1906, 134. 1.); csakhogy ő a két szöveg között összekötő kapocsként hunmonda-elméletének megfelelően valami gót-szláv mondat tett fel. Minden egyébtől eltekintve valami ilyen feltevés már csak azért sem jöhet szóba, mert Kriemhild csak a bajor-osztrák költészetben lett a nagy pusztulás előidézőjévé, aminthogy Kézii *Kremlieit* névalakja is a bajor-osztrák *Kriemhilt* névalaknak felel meg.

kusunk azonosította azzal a. Jordanes elbeszélte huncsatával, amelynek a következménye a hun birodalom felbomlása lett. Valamilyik krónikás – talán Kézai, de esetleg már elődje, a hunkrónika XIII. századi szerzője¹⁰ – azután még tarkábbá tette ezt az elbeszélést azzal, hogy a nagy csatát megtette *prelium Kremhelt*-nek; ez a név csak a burgundok pusztulására vonatkozhatott, ahogy az a Nibelung-énekekben”, illetve a ránk nem maradt ős-Nibelungeposzban volt elbeszélve. Ezzel a német – illetve bajor-osztrák -, tehát semmiesetre sem keleti germán elbeszéléssel Kézai vagy elődje valószínűleg annak magyar vagy latin feldolgozásából ismerkedett meg,⁷⁰ de az sem lehetetlen, hogy valami német forrásból szerezhette a Kremlieit előidézte nagy pusztulásról zavaros tudomást.

Azt a felfogásunkat, hogy a középkori krónikások csak tudós kombináció eredményeképpen tették meg a székelyeket hun-maradékoknak, a hunkrónikának egy másik idevonatkozó elbeszélése is igazolhatja. A hunkrónika ugyanis a székelyek menekülésén kívül arról is tud, hogy a nagy csatavesztés után Attila Csaba nevű fiának 15.000 hunnak Görögországba sikerült menekülnie. Ennek az elbeszélésnek a forrása ugyancsak Jordanesek egy tudósítása, amelyet bizonyára ugyanaz a klerikus, aki Jordanesen alapuló olvasmánya révén a székelyekben hun maradékokat fedezett fel, szintén saját kora viszonyainak figyelembevételével értelmezett. Jordanesnál t. i. ezt olvashatjuk: „multique Hunnorum passim proruenies tunese in Romana dediderunt”. Ezt klerikusunk természetesen csak a Kelet-római Birodalomra érthette, amelynek a területén azonban volt a középkorban egy magyar töredék, amelyet az Anonymus krónikája is említ *Sobamogeni* néven. Ez a név azután módot adott nyilván már Kézai elődjének egy *Csaba* nevű hun királyfi konstruálására, akit valószínűleg Kézai – miért miért nem – megtett az Aba-nemzetség őseinek. Elsősorban talán az a körülmény készítette erre, mert tudomása volt arról, hogy az Aba-nemzetségben kedvelt volt a *Csaba* név, amely őt annak a bizonyos balkáni magyar népcsoportnak számunkra ismeretlen eredetű nevére emlékeztette. Esetleg az, Aba-nemzetséghez való kapcsolata is arra ösztönözhatték, hogy ennek a nemzetségnek egy nevezetesebb őst szerkesszen. Kézainak az Aba-nemzetséghez való kapcsolata már csak azért is feltehető, mert Domanovszky bizonyítása szerint⁷¹ a zemplénmegyei Kézáról – az Abák uradalmainak közeléből – származott. Az Aba-nemzetség ősei, Ed és Edumen, Csabának egy chorosomin nővel való házasságából származ-

⁶⁹ V. ö. erre vonatkozólag Domanovszkynak a Károlyi-emlékkönyvben közzétett fejtegetéseit (110-12.).

⁷⁰ Külföldi epikus anyagnak a középkor folyamán Magyarországon való meghonosodásáról részletesen szoltam „Die Anfänge der höfischen Kultur in Ungarn” című tanulmányomban (UJb. XVII. 57-86.). – Hogy a Waltharias melleit a középkorban egy latin Nibelungias is esetleg létezett, azt korábban már Röhe is feltette.

⁷¹ Károlyi-emlékkönyv, 1933, 126-132.

tak volna. Ezzel akarta megmagyarázni, hogy miért mondhatta P. mester krónikájában, amiről Kézainak tudomásának kellett lennie, ezt a régi magyar származásának ismert nemzetséget kún származásának.⁷²

A Csaba-komplexum tudós eredete, amint ez a felhozottakból is kitűnik, már szinte kézzelfoghatóan nyilvánvaló; valami nemzeti mondát vagy hagyományt abban csak az fedezhet fel, aki a közép-; kori krónikások előadásával szemben már elvileg is a teljes kritikátlanság álláspontjára akar helyezkedni, hogy összes tudákos fabulákat nemzeti hagyományként tisztelhesse. Arra nézve pedig szintén semmi kétségünk nem lehet, hogy a Csaba-komplexum és a székelyek hun származásának a regéje egy műhelyben készültek.

Különböző oldalokról és különböző módszerekkel végzett vizsgálatok egyértelműleg arra az eredményre vezettek,⁷³ hogy a középkori krónikákban ránk maradt „magyar húnhagyomány” a maga egészében tudós eredetű; de mint ilyen igen tiszteletre méltó, mert az Anonymusnak nép- és településtörténeti kísérlete mellett a magyar tudományos gondolkodás első próbája. Ebből szinte magától következik, hogy a székelyek hun származásáról szóló elbeszélés is csak tudós eredetű lehet. És hogy ez tényleg így van, azt előző fejtegetéseink igazolták. Hogy mikor jött létre ez a tudós kombináció, arra nézve van egy támpontunk. Amint ismeretes, a székelyeket 1200 körül már az Anonymus is Attila népe maradékainak mondta. Ebből világosan következik, hogy a Kézai-féle hunkrónika tudós előzményei régebbiek a XIII. századnál, amennyiben azok már legalább a XII. századra mennek vissza. De ebben a tényben egy településtörténeti következtetés is kínálkozik számunkra és pedig az, hogy a székelyeknek ekkor már huzamosabb idő óta Erdélyben – és pedig Délerdélyben – kellett lakniok, mert hisz – amint láttuk a Dacia ripensisnek Erdéllyel való azonosítása révén sikerült egy klerikusnak a székelyekben hun-maradékokat felfedeznie. Arra pedig már Hóman is rámutatott, hogy az Anonymus elképzelése szerint a székelyek Erdélyből – és pedig Délerdélyből – jöttek a magyarok elé a Tiszához.⁷⁴ -atni tehát szintén azt tanúsítja, hogy a székelyeknek 1200 köeül már huzamosabb ideje Délerdélyben kellett lakniok, hisz máskülönben az Anonymus sem tekinthette volna erdélyi őslakóknak őket.

Mivel tehát a székelyeket csak tudós kombináció eredménye-

⁷² Már előzőleg (III. 1. fej.) kifejtettük, hogy az *Ed* és *Edümen* nevek nem lehetnek török eredetűek (az *Ed* személynév valószínűleg nem más mint a „irumentum” jelentésű rési magyar *ed* szó). De nem származtathatók törökből, az *Aha* és *Csaba* nevek sem; a török nyelvekben ugyanis régebben a szó belsejében a *b* nem fordulhatott elő (v. ö. Gombocz, BTL. 1fi7.); amely modern török nyelvekben ma -megvan intervokális helyzetben a *b*, azokban újabban fejlődött csak ki p-ből.

⁷³ V. ö. NNy. XI. pótfüzet 29-32 Moór: A magyar őstört. főproblémái 1943. 8-10, 24.

⁷⁴ V. ö. UJb. II. 33.

képen tették meg a középkori krónikások a magyarok maradékainak ennek a tudósításnak a székelyek származásának kérdésében semmi értéke nincs. Semmiesetre sem tekinthetnők ezen az alapon Hómannel török származásúaknak őket.⁷⁵ Szerinte a hun birodalom hun-török vezető rétegének a hagyománya őrződött volna meg ebben. Csak-hogy azok a törökös névmagyarázatok teljesen elhibáztak, amelyek alapján a hunok vezető rétegének török nemzetiségét, valamint a „hunhagyomány” továbbélését Gombocz nyomán félteni szokás volt. Különbösen is a székelyeket avar származásúaknak gondolja. Hogyan jutottak volna ezek az ezek az állítólagos avar-székelyek – kell kérdeznünk – ahhoz, hogy a hunok maradékainak mondják magukat? Erre a kérdésre Pais Dezső megfelelni,⁷⁶ rámutatván arra, hogy a pannóniai álavarok egyik csoportja Theophylaktos Simokattésnál és Menandropsnál *Χορ(ν)ι* néven van említve. Ha tehát feltesszük, hogy ez a név az avar származásúaknak gondolt székelyek körében is megmaradt és valamelyik klerikus erről tudomást szerzett, akkor könnyen érthető volna, ha ezen az alapon hun maradékoknak tekintették őket. Csak-hogy annak sehol semmi nyoma hogy a székelyek magukat vagy mások őket *chun* néven ismerték volna.

Ilyen döntő fontosságúnak gondolt érv teljesen hypothetikus már csak azért sem lehet, mert a székelyek avar származása egyéb körülmények figyelembevételével is – amelyekre később fogunk rá-
térni – teljesen valószínűtlennek látszik. De abban is téved Pais, fia azt hiszi, hogy az avaroknak az a csoportja, amely magát *chuni*-
nak nevezte, török nyelvűnek és ethnikumúnak volna tekinthető; ez már csak azért sem lehetséges, mert a régi török nyelvekben mind a veláris *x* mind pedig a laryngalis *h* teljesen ismeretlen volt.⁷⁷ A székely törökök származása mellett ennél mindenesetre számottevőbb érvek is hozhatók fel, amelyeket a következőkben fogunk behatóbban megvizsgálni.

4. A székelyek török származására vonatkozó érvek

Amilyen határozottsággal kitűnik a székelyekre vonatkozó középkori forrásadatokból, hogy ők származás tekintetében különböztek a magyarságtól, ép annyira nehéz határozott feleletet adni a rendelkezésünkre álló néhány homályos adatból arra a kérdésre, hogy eredetileg milyen néphez tartoztak és milyen nyelven beszéltek, mielőtt teljesen el nem magyarosodtak. Ez a körülmény készíthetett egyes román tudósokat is arra, hogy nagyon is átlátszó célzatos-sággal a székelyeket elmagyarosodott románoknak tegyék meg. Ezzel azonban az ileltők csak a román tudományosságot kompromittálták, mert hisz annyira azért még sem homályosak a rájuk

⁷⁵ V. ö. UJb. íi. 25.

⁷⁶ V. ö. Script. Rer. Huns. T. 102.

⁷⁷ V. ö. N. Poppe: Altaisch und Urtürkisch. Uib. VI. 94-121; Moór: NNv-IX. 187-19. 1.

vonatkozó adatok, hogy ilyesmit értelmes emberekkel el lehessen hitetni; hisz ez márcsak azért sem lehetséges, mert középkori magyar és német források az oláhokat és a székelyeket kezdettől fogva élesen megkülönböztetik egymástól, amint erre már Schünemann is rámutatott.⁷⁸ De annyira sem homályosak a székelyekre vonatkozó adatok, sem a székelyföldi helynevek, hogy ezekre mint bizonyítékokra támaszkodva őket Karácsonyival gepida utódoknak lehetne megtenni.⁷⁹

Mindazok, akik a székelyeket nem-magyar származásúaknak tartják, általában azt hiszik, hogy török eredetűek. Az erre vonatkozó, bizonyítékokat Németh Gyula állította össze, tehát mi a következőkben először is az ő mevonatkozó fejtegetéseit fogjuk vizsgálat tárgyává tenni.

a) Törökös névmagyarázatok

A székelyek török származásának bizonyítékaként Németh Gyula elsőnek a *székely* névnek *Thury-féle* magyarázatát említi. Tudjuk azonban, hogy ez a névmagyarázat téves, és így mint érv még csak szóba sem jöhet. De ha teljesen kifogástalan volna is, a székelyek eredetének kérdésében a népnév magyarázatát főérvként szerepeltetni mégsem volna véleményünk szerint egészen helyénvaló, mert hisz a népnév törökös magyarázata tulajdonképp csak akkor jöhet szóba, ha már nem kétséges számunkra, hogy a nép török származású. Ebben az esetben ugyanis nemcsak, valószínű, hogy a *székely* népnév a törökből magyarázható, hanem a név törökös magyarázata bizonyos tekintetben a származtatásra vonatkozó gondolatmenet helyességének igazolását is jelentheti. Így tehát elsősorban azt kell tulajdonképpen bizonyítani, hogy a *székely* népnév törökös magyarázata azért lehetséges és valószínű, mert a székelység török származású.

A névmagyarázati érvek sorában nagyobb jelentősége volna a helynévi bizonyítékoknak: csak hogy a Székelyföld földrajzi nevei között a törökből magyarázható nincs. Az a körülmény azonban – amint az előzőkben hangsúlyoztuk – még egyáltalán nem jelenti azt, hogy a székelye nem török származásúak, hanem csak annyit, hogy a székelység, amikor mai hazája területét megszállta, nyelvileg már teljesen magyar volt.

A székelyek egy korábbi szállásterületére utal a krónikák révén ráánkmaradt *Chigla mezei* név, ahol a székelyek maradványai a *pre-*

⁷⁸ K. Schünemann: Zur Herkunft der Siebenbürger Székler. UJb. IV. 405-407: 444-447.

⁷⁹ Ezt idézett cikkében már kimutatta Schünemann is. Újabbán Fülöp Kálmán és Ács Albert mégis megpróbálkoztak azzal, hogy egy sereg újabb, *hozzanemértésről* tanúskodó álbizonyítékkal támasszák alá Karácsonyi gepida-elméletét. Ezeknek teljes értékűségét részletesen kimutatta Kniezsa István (Magyar Családtörténeti-Szemle 1939, 7-8. szám.).

Hum Kreinlieltúim állítólag megvonták magukat. A *Csigla* nevet ugyancsak *Thúry* kísérelte meg a törökből magyarázni;⁸⁰ szerinte a név értelme „gáthely” volna, mamit székely-elméletének megfelelően az avarok ú. n. *ring*-jére vonatkoztatott, amely szerinte valahol a Tiszántúl lett volna. Ezt az etymológiát és eredetmagyarázatot csakhamar magáévá tette Sebestyén Gyula, csakhogy szerinte valahol Pannóniában lett volna az az avar *hring* amelyben a székelyek ősei szerinte túléltek volna Nagy Károly hadjáratait.⁸¹ Karácsonyi ellenben, aki – amint említettük – korábban még a szegélyek magyar származását vitatta, a régi Marosszék nyugati felébe helyezte” ezt az állítólagos menedéket, ahol ugyanis „egy Bánd, Ménes és Bazéd határain északról délre vonuló dombsort régen *Ciglá*-nak hívtak és az alján eső tért *Cigla mezejének*.

Ezek után Paizs Dezső foglalkozott a *Csigla* név magyarázatával 1915-ben. Az évszámra azért érdemes figyelemmel lenni, mert akkoriban a magyar nyelvtudományban még egyáltalán nem volt divatos az a törökösködés, mely az első világháború után áradatként mindent elborított. Paizs Dezső tehát 1915-ben Sebestyén székely-elméletével nagyon meg volt elégedve, de a *Csigla* név (Thúry-féle) török etymológiája nem tetszett még neki. „Nézetem szerint” – írta ekkor – „Sebestyénnek tárgyi tekintetben igaza van, magyarázatával a név helyes értelmezéséhez is közel jár, de én természetesebbnek találok magából a magyarból való származtatást s így kielégítőbb etymológiának a fentebb kimutató *Csigla* szóval való azonosítást.”⁸² Ennek a feltételezett *csigla* szónak gyanis ő „tekergős” jelentést tulajdonított, s ezért ez a szó szerinte pompásan alkalmas lett volna az avar *ring*-ek magyar elnevezésére. De azért helyesnek látta azt is hozzátenni: „Megjegyezhetjük még,, hogy a *Csigla* mező név vonatkozhatott olyan helyre is, amely egy *Csigla* („tekergős”) nevet viselő víz mellett terült el.” Karácsonyi idézett adatához pedig a következőket fűzte: „A marostordamegyei Mező-Bándon a legnagyobb hegyet a Kis-erdő borítja, s ennek más neve *Czigla-tető*; az ugyanottani Bazéd és Ménes határában van *Czigla-hegy*, a többi községekben is a hegycsúcsokat *Zigle* és *Zigla* néven nevezik: írja Jakab Elek Udvarhely történetében.” Azután megjegyzi, hogy már Nagyajtai Kovács Istvánnak is az a-sejtelmé támadt, mintha a krónikák Chigla-mezőről szóló leírása a régi Marosszék név alatt ismert vidékre illenék. „Én azonban” – írja a továbbiakban – „valószínűtlennek tartom, ennek a hegynevekben használt szónak kapcsolatát az ige-névi eredetű *csiglá*-val és inkább a *czigla-czigle* növénynévvel vetném egybe.” Ez a növénynév persze egy fűzfa-félére vonatkozik. Hegycsúcsokon termő fűzfáról ugyan még senki sem hallott, de for-

⁸⁰ *Thury*: A székelyek eredete. Erd. Múz. XV. 1898, 206-7.

⁸¹ *Sebestyén Gyula*: Az avar-székely kapcsolat emlékei. Ethn. X. 1899, 13/14.

⁸² *Karácsonyi János*: A székelyek eredete és Erdélybe való települése. Tört.

Ért. 1904. XX. 3:73.

⁸³ *Paizs Dezső*: *Csiga. Csigolya, Csiglamező*. MNy. XI. 314 15.

mailag ez a köznévi pompásan illik a helynévhez, a nyelvészeti formalizmus szempontjából pedig: *formalia sunt realia*...

1918-ban – tehát még a nyelvészeti törökvilág előtt – jelent meg a METSz. VII. füzete, amelynek *Csigla* című cikkében Gombocz és Melich állást foglaltak az eddigi magyarázatokkal szemben azzal, hogy nem tudják eldönteni, hogy eredetibb *s z e m é l y n é v b ő l* vagy pedig *k ő z n é v b ő l* való-e. Thúry és Pais Dezső magyaránzatait pedig „más magyarázatok cím alatt egyszerűen csak felsorolták, megállapítva azt, hogy a *Chigla-mezei* névben a *Ch- cs-nek* olvasandó. – Erről az állásfoglalásról már nem emlékezett meg Pais Dezső 1931-ben, amikor felújítóba *Csigla* névnek Thúry-féle magyarázatait,⁸⁴ de hallgatott róla Németh Gyula is. 1935-ben, amikor elmélete érdekében elővette a *Csigla* névvel Pais Dezső által felújított törökös magyarázatait, akinek az állásfoglalásához most málés pedig 1938-ban Kniezsa István is csatlakozott.⁸⁵ Sőt Pais Dezső ebben az évben is szükségesnek tartotta a Thúry-féle névmagyarázatot megismételni.⁸⁵ Pais Dezsőnek ezekben az újabb megnyilatkozásaiban már egyáltalán nincsenek kételyei Thúry magyarázatával szemben, sőt saját régebbi magyarázatait még megemlítésre érdemesnek sem tartja, mert az időközben kitört török világban erről a névről egy Jól nevelt pesti nyelvtudósnak csak így kellett írni: „Másik török eredetű kerítés, sövény, gyeplű értelmű szó a *cigla*, amely *Csigla* vagy (kún-féle) *Cigla* formában *g y a k r a η* (én ritkítottam) jelentkezik más országrészekben, legsűrűbben az erdélyi Mezőség tájain.” Szóval a *Csigla*-kérdésbe most már a kunok is szerencsésen bele voltak keverve; a mezőségi kunok feltevése persze ép olyan történeti képtelenség, mint amilyen földrajzi és természeti képtelenség volt korábban a hegyen növekvő fűzfák feltevése – a kissé kellemetlen *cs ~ c* hangváltozást azonban formailag ez a feltevés is pompásan megmagyarázza és az a földolog ...

Miután így megvilágítottuk a *Csigla-név* magyarázataival kapcsolatban a nyelvészeti divatok változásait, mi is megkíséreljük divaktól mentesen kritikailag állást foglalni a *Csigla-név* Thúry-féle magyarázatával szemben. Hogy ne zavarjon bennünket, először is a Karácsonyi és Pais által felvetett mezőségi *Cigla* nevű hegyek kérdését kell legalább annyira tisztáznunk, hogy kapcsolatba hozható-e ez a mai *Cigla* név a krónikák *Csigla* mezejével, vagy pedig homonymiáról! van-e csupán szó, amelyet csak az adatkeresés nagy igyekeztei között keverték bele a székelyek származásának kérdésébe. Ennek tisztázása érdekében először a magam részéről az 1890-es népszámlálás eredményeiről szóló beszámolót vettem kézbe és abból hamarosan megállapítottam, hogy a Karácsonyi és Pais emlegette mező-

⁸⁴ A Jancsó Benedek-féle „Erdély története című műnek (Kolozsvár, 1931) függelékében (383. l.).

⁸⁵ *Kniezsa István: Magyarország népei a XI. században. Szent-István-émlékkönyv. II. 440.*

⁸⁶ *Pais Dezső: A veszprémi apácák görög oklevele mint nyelvi emlék. Szent-István-émlékkönyv. II. 630.*

ségi községek közül Bazéd és Ménes már 1890-ben oláh többségű volt. Mezőbádon pedig 1641 magyarral 1090 oláh állott szemben. Ez a körülmény már magában is gyanússá teheti, számunkra ezeket a *Cigla* nevű hegyeket. A nyolcvanas években felvett katonai térképen hiába keressük a *Cigla* nevű hegyeket vagy hegyvonulatot; azonban a Mezőségre vonatkozó térképlapok ilyen irányú érdeklődésünkért annál bőségesebben kárpótolnak, mert ezeken hamarosan egész sereg a legváltozatosabb helyesírással leírt oláh *Ciglá*-t találhatunk. Egy esetben ugyan erdővel fordítottá le az egyik térképlap készítője ezt a nevet, ilyenformán *Tigla fratei-Fratei erdő*,⁸⁷ megállapíthatjuk azonban, hogy ez a név általában tetőkre, dombokra vonatkozik.⁸⁸

Az alant közölt adatokból is nyilvánvaló, hogy a *Cigla-Zigla* határrész-elnevezés Erdélyben nem magyar, hanem olájl- eredetű, mert hiszen olyan vidéken, amelynek nincs oláh lakossága, ez a név teljesen ismeretlen. Már ebből is következik, hogy ennek a névnek a *Csight* névhez – bármi legyen is az oláhban eredete és elsődleges jelentése – semmi köze sincs, tehát az erdélyi *Cigla* helynevek a székelykérdésből teljesen kikapcsolandók.⁸⁹ Mivel pedig *Csigla* nevű

⁸⁷ Magyarfrátától nyugatra: 19:XXX. sz. térképlap.

⁸⁸ *Tigla*, tető Berhenyestől északra (19:XXX. térképlap). 2. *Tigla* Ihárusiu Magyarfrátától délre (19:XXX). 3. *Tigla la Novai*, tető Ráldtól északra (19:XXX). 4. *Tigla Morutiu*, tető Nagysármástól délre (19:XXX). 5. *Tiigla Bobilor*, tető Buda-telkétől keletre (18:XXX). 6. *Tiigla Teutiului* Rudatelkétől délre (18:XXX). 7. *Tügla ovoti* Mezőszilvástól délre (18:XXX). 8. *Tiigla Costa ienatie* Novajtól nyugatra (18:XXX). 9. *Tiigla Catini* Katonától délre (18:XXX). 10. *Tügla*, Mócstól délnyugatra és hozzá csatlakozik egy *Fatia Tiigla* nevű erdő (18:XXX). 11. *Tiigla Bedbi* Búzátlól nyugatra (18:XXX). 12. *Zicla marc*, a Körtvekapu feletti hegy (19:XXXI). 13. *D. Tiigla* a Nagynyulás és Királylaki között; hegy (18:XXXI). 14. *Zigla hú Macii*, tető Mezőbó határában (19:XXX). 15. *Zigla Fontinelor*, tető Alsódemetertől délre (19:XXX). 16. *Zigla fenafiu*, tető Mezőkóktól délre (19:XXX).

Ezekhez járul még néhány kalotaszegi adat, amelyekre Tamás Lajos volt szíves figyelmemet felhívni. Ezek: 17. „Cuiusdam foeneti Nyarlo dicti partis Alpis *chygla* vocatis intra metas possessionis Gyerevmonstra” (1550/51.). Szabó T. Attila: Kalotaszeg helynevei (1942. 76.). 18. *Cigla* Magyarsárd határában, amelyet az oláhok így neveznek: *La bai* „a bányáknál” (i. m. 231.). 19. Türe határában is” van egy *Cigla* nevű szikla, amelyet az oláhok *Tsigla-mk* neveznek (i. m. 266. L).

^M Ennek felismerése után Tamás Lajoshoz fordultam felvilágosításért arra nézve, hogy miféle oláh köznévből volna az idézett helynevek eredete keresendő. Tőle tudom, hogy a *ciglük* Kelemen Lajos szerint általában a hegy legmagasabb részét jelölik, honnan be lehet látni a vidéket. Tamás Lajosnak a név eredetére „vonatkozó felfogása a következő: „Nincs tehát kizárva, hogy a *Cigla* helynevekben a magyar *szikla* szó lappang, ha talán nem mind, de egy részük bizonyára magyar eredetű az oláhban. Moldvában van egy hegytető, hegycsúcs jelentésű *ticlau*, *tucluiu*, *ciclau* szó, amelyet G. Lacea a magyar *szikla*-ból származtat, de szász közvetítéssel (Dacoromania 111. 747-48.). További példák a *t ~ s* megfelelésre: *tucalie* bárba in *cioc*, *cioc ~ szakáll*, *turtum ~ szerszám*, *tárca ~ szarka*. Magam szász közvetítés nélkül is elképzelhetőnek tartom ezt a hangtani megfelelést, bár nem tagadom egyes esetekben annak lehetőségét. – Arról nincs tudomásom, hogy a mezőszegi oláhok nyelvében a *tiglü* szó köznévként is előfordulna, bár ez lehetséges. Néhány helyen utánanézttem, de nem bukkantam rá.”

Tamás magyarázatának van azonban néhány nehézsége is. Először is a

hely Erdélyben nincs és – úgy látszik – sohasem is volt, a székelyekkel kapcsolatban emlegetett *Csigla mezeje* nevű térség sem kereshető itt, hanem nyilván olyan vidéken, ahol ilyen helynév volt vagy van.

Ami pedig a *Csigla* névnek Németh-féle törökös magyarázatát illeti, megállapíthatjuk, hogy az egy-csupán az oszmánliból és csagatájából kimutatható *čyγ*-szóhoz kapcsolódik, amelynek egyebek között az. is a jelentése „magas gát”, s így a szó *-la* helynévképzős származékának a törökben „gáthely” lehetne a jelentése, vagyis e név Thúry székely-elmélete szerint az avar gyűrűkre, Németh szerint pedig, aki a székelyeket a kabarokkal tartja azonosuknak, valami magyar határvédelmi műre vonatkoznék. Ez a névmagyarázat tehát nagyon hajlékony volna a székely-elméletek szempontjából-, ha nem volna teljességgel elhibázott. Thúry és nyomában Pais, Németh és Kniezsa⁹⁶ t. i. nem voltak tekintettel arra a hangtörténet! tényre, hogy az ómagyar nyelvben megvolt a γ hang (a *x*-nak megfelelő zöngés spiráns), amely rendszeren vokalizálódott és így eltűnt vagy esetleg mássalhangzó után fejlődött belőle, de *g s o h a*.

Hogy a feltételezett török *Cyyla* névalak *-yl*-jéből mi fejlődött volna a magyarban, azt elméleti okoskodások nélkül is a legegyszerűbben úgy állapíthatjuk meg, ha megfigyeljük egy olyan törökjövényszavunkat, amelynek török nyelvi előzményében a *-yl*-hangkapcsolat egykori megléte feltételezendő. Ilyen módon eljárva hamarosan arra a megismerésre jutunk, hogy a feltételezendő török *oylay* szóalak bizony nem valaminő a Thúry-Pais-Németh-féle névmagyarázatnak megfelelő **oglag* alakban él ma nyelvünkben, hanem *olló* alakban (Beszt. Szój. *olo*)*⁹¹ Mivel pedig a régi *Chigla* névben

szikla szó valószínűleg az eredetibb *kőszikla* magyarázatos összetételéből származik, mert hisz azoknak a felszíni alakzatoknak, amelyeket a köznyelv *szikla* néven emleget, a helynevekben általában *kő* az elnevezésük (*szikla* < szláv *skála* szikla); semmiesetre sem véletlen, hogy az OklSz-ben a *szikla* szóra egyetlen adat sincs. Azután pedig, ha lehetséges is a *t* ~ *s* megfelelés feltevése az oláhban, mégis csak feltűnő, hogy a *Tigla* helyneveknek egyetlen *s*-es változata sincs.

ellenben van *z-s* változata, amely aligha származott eredeti *s*-es szókezdetből: az oláh nyelv törzsszavaiban a ζ magashang előtt *d*-ből, a *t* pedig *i*-ből származott. Ezért valószínűbbnek tartom, hogy a helynévi *Tiglu-k* valami módon összefügge-

nek azzal az oláh *tiġlă* közszóval, amelynek a jelentése Titkin szerint tetőcserep, sütőnyárs, rákfogóbot (erre a szóra is Tamás Lajos voltszíves a figyelmemet felhívni). Ez ismeretlen eredetű szónak feltételezhető csúcs alapjelentéséből egyrészt a hegytető, hegycsúcs jelentés fejlődhetett, másrészt pedig ebből származhattak a Titkinnél közölt jelentések is. – Mindenesetre e név és *c* szó eredetének kérdése már az oláh nyelvtudomány belső ügye, amely bennünket közelebről már nem érdekel.

⁹⁰ A török *cyy-* szót a MEtSz. szerzői – úgy látszik – Sebestyén Gyula nyomán hibásan *cig-* alakban írták le; még azt sem vették tehát figyelembe, hogy a törökben magashangú szóhoz mélyhangú képző (*-la*) nem járulhat, bár valószínűleg ez a hibás írásmód is hozzájárult ahhoz, hogy ezt a néviuagyarázatot nem utasították el a legnagyobb határozottsággal: valami idegen nyelvi *-gl-*hangkapcsolatnak ugyanis a magyarban is *-gl-* felelhetne meg.

⁹¹ V. ö. Gombocz. BTL. 109,

szereplő *-gl-* a veszprémmegyei *Csögle* (1340 *Chigla*) név tanúsága szerint ma is *-gl-*alakban van meg nyelvünkben, e névre vonatkozólag a Thúry-Németh-féle névmagyarázat még csak szóba sem jöhet. Sőt továbbmenőleg azt is megállapíthatjuk, hogy a *Csigla* névnek nemcsak ez a Thúry-Nérneth-féle magyarázata elhibázott, hanem még lehetőség sincs arra, hogy egy ilyen hangalakú magyar szónál vagy névnél a török eredetet egyáltalán még csak kombinációba is vehessük. A török nyelvekben ugyanis magánhangzó utáni helyzetben az őstörök *-g* nagyon korán spirantikus ejtésűvé változott; ennek a spiránsnak pedig – amint már tudjuk – a magyarban *g* semmi esetre sem felelhetne meg;⁹¹ így tehát valami őstörök *g*-t tartalmazó török szótövből ez a magyar név nem származtatható. Az őstörök szóbelsei *k*-ból ugyan néhány török nyelvben fejlődött *-g-*; egyes török nyelvekben van is egy „határ” jelentésű *cik* szó, mely jelentésileg megfelelne ugyan, csak hogy magashangú, és ezért helynevünk eredete szempontjából mégsem jöhet tekintetbe.

Végre van a veszprémmegyei *Csigla* > *Csögle* esetében egy igen egyszerű, könnyen ellenőrizhető jelentési szempont: ha ez a név a Thúry-féle etymológiának megfelelően annyit jelentene nihat „gáthely”, akkor azt is meg kellene tudni mondani e névmagyarázat propagálóinak, hogy hol van, vagy hol volt hát a sík mezőn fekvő Csögle környékén (diák koromban magam is megfordultam ebben a faluban) az a gát, amelyről török atyafiak e helynek állítólag nevet adtak. Krré a kérdésre eddig senki sem próbált feleletet adni, de azt hiszem, teljesen hiába is keresnénk Csögle környékén annak a bizonyos „magas gát”-nak a nyomait... Akármint legyen is ez, az viszont a felhozottak alapján már egyáltalán nem mondható kétségesnek, hogy a *Csigla* név Thúry-Németh-féle magyarázatának semminemű értéke nincs abban a kérdésben, hogy török származásúaknak tekintendők-e a székelyek.

A székelyek török eredetére vonatkozó gyérszámú bizonyítékokat megkísérelte némi fenntartásokkal egy névmagyarázati érveléssel Kniesza István is megszerezni. Szerinte ugyanis a székelységnek török származását a *székely* és *Csigla* neveken kívül esetleg a *Küküllő* folyónév is támogatja. Nem lehet mégsem vélcetlen» – írja továbbiakban – „hogy az ország egyetlen kétségtelenül török nevű folyója éppen a székelyek területén található.”⁹³ Máskapcsolatban pedig Melichre hivatkozva, azt írja erről a névről: „A név az oláh *Tárnavá* tanúsága szerint „kőkényes”-t jelent, és így alig lehet benne kételkedni, hogy egy „kőkényes”-t jelentő török *Kökeley*-ből száрма-

⁹² V. ö. Gombocz, BTL. 167: Moór, NNy. XI. 22-24.

⁹³ *Kniesza*: Magyarország népei a XI. században. Szent-István-émlékkönyv. II. 440.

zik.”⁹⁴ Mivel Kniezsa ennyire határozottan török eredetűnek mondja „a *Küküllő* nevet, ezzel a magyarázattal annál is inkább egy kissé behatóbban kell foglalkoznunk, mert már Asztalos Miklós is Melichnek ezzel a Kniezsa által is elfogadott névmagyarázatával igyekezett igazolni a maga székely-elméletét.” – Kniezsának az a megjegyzése, hogy a *Küküllő* a „székelyek területén található”, kétségtelenül nagy mértékben túlzás; a *Küküllők* ugyanis csak a székelyek területén erednek: a” magyarok azonban először semmiestre sem a forrásuknál ismerkedtek meg ezekkel a folyókkal, hanem a torkolatuk vidékén.

A *Küküllő* névre vonatkozólag először is meg kell említenünk, amit Kniezsa nem látszott tudni – jóllehet arra egy ízben már felhívtam a figyelmet -, hogy egy a Pesty-féle kéziratos helynévtárban található adat szerint- a *Küküllő* név Köröstarcsán dülönévként is előfordul. Pedig ha erre az adatra is figyelemmel van, valószínűleg mégsem írta volna le, hogy a *Küküllő* név „kétségtelenül” török eredetű, mert dülöneveink között ősrégi török névadáson alapuló neveket eddig törökösödő nyelvészeink közül talán még a legelszántabbak sem mertek -- találni. Kniezsa azonban eredetileg úgy látszik Melich idevonatkozó fejtegetéseit nem olvasta el eléggé gondosan; Melich. t. i. az általa feltételezett és bolgártöröknek vélt *kükälär* szóalaknak, amelyből a m. *Küküllő* nevet származtatta, a leghatározottabban a „kőény” jelentést tulajdonította.⁹⁶ Abban természetesen igaza volt Kniezsának, hogy a név jelentésének „kőényes”-nek kellene lennie. Mivel azonban Melich török szóalakjának jelentése semmiestre sem lehet „kőényes”, hanem esetleg „kőény”, ebből logikusan következett volna, hogy a Melich-féle névmagyarázat elfogadhatatlan; Kniezsa mégsem ezt a következtetést vonta le, hanem idézett tanulmányában t e l j e s e n ö n k é n y e s e n a támasztandó kíváncsúnak megfelelően korrigálta Melich fejtegetéseit...

Egy figyelmeztetésem nyomán (NNy. X. 114.) azonban Kniezsa is hamarosan rájött arra, hogy Melich magyarázatát hibásan értelmezte, ezért egy legújabbban megjelent tanulmányában⁹⁷ már módosította korábbi nézeteit, de nem olyanformán, hogy ezt az egész magyarázatot feladta volna, hanem úgy, hogy most már ő maga. konstruált egy olyan „kőényes” jelentésű török nevet, amelyből felfogása szerint a magyar *Küküllő* név is leszámaztatható volna. - Látnivaló, hogy nyelvészeink kezében a török nyelv rendkívül hajlékony instrumentum: egy általuk alkotott név azt is jelenti, hogy „kőény”, némi. kis változtatással pedig azt is, hogy „kőényes”. A változtatás a következő: míg Melich nevünket egy „kőény” jelen-

⁹⁴ Kniezsa: i. h. II. 436.

⁹⁵ Asztalos Miklós: A székelyek őstörténete letelepülésükig. 1932, 19, (Erdélyi Tud. Füz. 45. sz.).

⁹⁶ Melich: A honfoglaláskori Magyarország, 35.

⁹⁷ Kniezsa István: Erdély víznevei, 623. sz. (Mrd. Tud. Int. Évk. 1941-42.).

tésű bolgártöröknek vélt *kökäläk ~ *kükaläk* ~ *kükäläy köznévből származtatta, addig Kniezsa újabb tanítása szerint a magyarok valami „kökényes” jelentésű török *Kökel-liy névalakot vettek volna át. A „kökény” neve ugyan ma a legtöbb török nyelvben *m-re*, *n-re* végződik,⁹⁸ de a mongol *kügül* „prunellier” és kún *kukel* „spina” alapján kétségtelenül *l*-lel végződő szóvariáns is” feltehető. Hogy a melléknév-képző *-liy* tényleg meglévő török képző-e, vagy csak konstruált és feltételezett képzőalak, arra nézve Kniezsa nem szolgál számunkra felvilágosítással; a „valamivel ellátottinak kifejezésére ugyanis tudomásunk szerint török nyelvekben általában a *-li* képzőt használják. Ennek ellenére formailag e magyarázattal szemben jelentősebb kifogás természetesen nem emelhető; a névmagyarázatok helyességének elbírálásánál azonban sok esetben még egyéb szempontoknak is tekintetbe kell jönniük.

Egy ilyen szempontról a fentiekben már meg is emlékeztem, rámutatva arra, hogy nem lehet megérteni, mi módon fordulhatna elő a török eredetűnek vélt *Küküllő* név dülönévként egy olyan faluban, amelynek környékéről semmiféle török nyom nincs a helynevekben, de meg olyan településtörténeti forrásadat sincs, amelynek alapján ott valami török származású népeiéin volna feltehető vagy kimutatható. De van-e ilyen lakosságról valami nyom a Küküllők környékén, kell felvetnünk a kérdést, mert hisz egy folyót kétségtelenül a folyómellék lakossága szokott elnevezni? És bizony meg kell állapítanunk, hogy török eredetű településneveket a Küküllők mellékén sem Mellichnek, sem Kniezsának nem sikerült találnia. Ellenben Kniezsa elsőnek említett tanulmányához mellékelte térképe szerint a Küküllők mellékén szláv lakosság még a XI. században is volt. Sőt a Kisküküllő mellékén Kniezsa szerint két olyan név is akad (*Dombó* és *Dambuc*), amelyekről hangalakjuk alapján feltehető, hogy már a XI. század előtt is megvoltak. A Kisküküllő melléki *Dombó* falu „tölgyes” jelentésű szláv nevét, úgy látszik, egy ilyen nevű patak után kapta, mert e hely először 1278-ban *Dumbo potaka* néven van említve.”, Ezek szerint a Kniezsa-féle névmagyarázat értelmében a *Küküllő* folyónevet a magyarok a folyómellék török lakosaitól vették: volna át, annak ellenére, hogy a Küküllők mellékén mint a magyarság előtti régi telepések csak szlávok mutathatók ki, akik a Kisküküllő egyik mellékvizének – amint említettük – már a magyar megtelepedés előtti időkben nevet is adtak. – De továbbmenőleg egyéb furcsaságokat is észrevehetünk ebben a vonatkozásban, ha Kniezsa két tanulmányához, mellékelte térképeket kicsit közelebbről is szemügyre vesszük.

Semmi kétség arra nézve nem lehet, hogy a régi magyarok – akár a Maros mentén nyomultak volna Erdélybe, akár Kolozsvár

⁹⁸ V. 5. Gombocz: BTL. 101.

⁹⁹ Ennek ellenére ezt a nevet Kniezsának „Erdély víznevei” című tanulmányában nem találtam.

felől érkeztek volna – a Küküllő-torkolat környékén ismerkedtek meg a Küküllő folyóval és- nevével. Már most a Küküllő-torkolat-tól nem messze északra a Maros tulsó felén találjuk az *Orbó*-patak torkolatát, amelynek a nevét a magyarok Kniezsa szerint szlávoktól vették át. Az itteni szlávok azonban a magyarság itteni megtelepülése után is hosszabb ideig, megmaradtak, mert ennek a pataknak a nevét a később betelepült oláhok még közvetlenül tőlük vették át – Kniezsa szerint is.

És milyen viszonyokat találunk településtörténeti szempontból kevéssel „a Küküllő-torkolattól délre? Bizony ott is egykori szláv és nem török lakosság nyomaira akadunk; ott találjuk ugyanis (*Gyula*)-*fehérvár* városát, amelynek a nevét az oláh népi *Bálgrad* névalak tanúsága szerint szlávból fordították le magyarra. Kranzmayer német helynévkutató megállapítása szerint¹⁰⁰ ilyen esetekben a helyneveket mindig a régi telepések asszimilálódó félben lévő képviselői szokták lefordítani a népi és nyelvi tekintetben előnyomulóban lévő újonnan érkezett telepések nyelvére. A *Fehérvár* nevet ezek az elmagyarosodó félben lévő Maros-Küküllő-melléki szlávok nyilván csak olyankor szokták használni, amikor magyarokkal magyarul beszéltek. Saját nyelvükön – teljes elmagyarosodásukig – bizonyára továbbra is *Belgrad* néven emlegették ezt a várost, mert hisz máskülönb az oláhok nem vették volna át tőlük ebben az alakban ezt a helynevet. Es bizony tőlük vették át a Küküllőnek *Tárnava* nevét is, amely nyilván a szláv *trnava* „kőkényes” szóból származott. így tehát a leghalványabb nyom sincs arra, nézve, hogy a Küküllő és Maros mellékének a magyar megszállás korában szlávokon kívül valami másnyelvű lakossága is lett volna.

Azt hiszem, az eddig felhozottakkal azt 4 tételünket, hogy a *Küküllő* folyónév semmiképp sem lehet török eredetű a magyarban már a legmesszebbmenően sikerült valószínűsíteni. A következőkben még azt is ki akarjuk mutatni, hogy e név tekintetében a török eredet feltevése teljes mértékben képtelenségnek mondható. E feltevés mellett ugyanis semmiképp sem lehetne elfogadható magyarázatot találni arra a nyilvánvaló tényre, hogy a mai szláv > oláh névalak jelentésileg pontosan megfelel a feltételezett török > magyar névalaknak. Ki lett volna azonban e jelentési egyezés esetében a fordító – kell felvetnünk a kérdést -, mert azt talán mégsem lehetne állítani, hogy ez a jelentési egyezés folyónevünk esetében csupán a véletlen csodálatos játéka következtében jött volna létre? Vagyis kérdeznünk kell, hogy ez esetben elszlávosodó félben lévő törökök fordították-e le szlávra az eredeti török folyónevet vagy pedig eltörökösödő félben lévő szlávok fordították-e le a túlsúlyban lévő török népelem nyelvére a maguk régi *Trnava* nevét? Ez a két lehetőség áll ugyanis csak fenn a folyó elnevezése tekintetben létrejött

¹⁰⁰ *Kranzmayer*, Zur Ortsnamenforschung im Grenzland ZONF. X. 118.

jelentési egyezés megmagyarázására. Mindkét lehetőségből azonban szükségszerűleg képtelen tételek következnek, ami tehát annyit jelent, hogy a *Küküllő* név török eredetére vonatkozó alapfeltevés helyes semmiképp sem lehet.

Az első lehetőség esetén ugyanis azt kellene feltennünk, hogy a törökök már a magyar honfoglalást megelőző korban fordították volna le a túlsúlyban lévő szláv népelem nevére a maguk török folyónevét, mert hisz a magyarság itteni megtelepülése után a török testvéreknek már csak elmagyarosodásra, de nem elszlávosodásra lett volna alkalmuk, aminthogy – erről a *Gyulafehérvár* névvel kapcsolatban már megemlékeztünk – a Küküllő-torkolat környéki szlávok el is magyarosodtak. Elszlávosodott törököktől pedig a magyarok szláv, de nem török folyónevet vehettek volna csak át. A feltételezett török telepések elszlávosodása ugyan nagyon jól megfelelne azoknak az ethnikai viszonyoknak, amelyek a Küküllő környékét a helynevek tanúsága szerint a magyarság megtelepedése korában jellemezték, de az is nyilvánvaló, hogy ezeknek az esetleg feltételezni szándékolt praeszláv törököknek imaginárius létéből a székelyek török vágy nem-török voltára vonatkozólag még semmi sem következne.

A székelyek korábbi ethnikumára a *Küküllő-Tarna* folyónévből csak abban az esetben lehetne következtetni, ha – a folyónév szláv alakját tekintve elsődlegesnek – azt tennők fel, hogy eltörökösödő félben lévő szlávok fordították volna le a maguk folyónevét törökre. Csakhogy persze nemcsak, hogy elszlávosodott törököknek, üe még csak törököknek sincs erdélyi helynevekben – amint erről már megemlékeztünk – semmi nyomuk, mert biz itt a szlávok nem eltörökösödtek, hanem elmagyarosodtak. Ezenkívül e második elméleti lehetőséghez való csatlakozásunk esetén még egyéb településtörténeti nehézségek is jelentkeznének, amelyekről néhány szóval szintén meg akarunk még emlékezni. Ha a név lefordítása eltörökösödő félben lévő szlávoknak volna tulajdonítható, akkor ebből az is következne, hogy az oláhok ezt a nevet csak a magyarok megtelepülése előtt vehették át. Más körülmények figyelembevétele alapján azonban a leghatározottabban állíthatjuk, hogy az oláhoknak Erdélyben való kontinuitása vagy a magyar honfoglalás előtti ottani jelenléte lehetőségként még csak szóba sem jöhet. Ez tehát számunkra más szavakkal azt jelenti, hogy eltörökösödő félben lévő szlávok már csak azért sem fordíthatták volna le törökre a *Trnava* nevet, mert ennek a feltevésnek szükségszerűleg abszurd településtörténeti következményei volnának.

Miután az előzőkben több oldalról is megvilágítottuk a Küküllővel kapcsolatos név- és településtörténeti kérdéseket, most már – azt hiszem – teljes joggal megállapíthatjuk, hogy a *Küküllő* folyónévnak Melich-Kniezsa-féle törökös magyarázatai a legteljesebb mértékben csak formalisztikusak: a valósághoz semmi közük és

ezért a székelyek ethnikumát illető vizsgálatokban érvként sem pro, sem kontra fel nem használhatók.¹⁰¹

A *Küküllő* névnek ilyen vagy olyan módon való magyarázata ettől a megállapítástól természetesen teljesen független. Módszeres eljárással ennek a névnek a helyes magyarázata véleményünk szerint megtalálható. Ha ugyanis abból a feltevésből indulunk ki, hogy a magyar név és a szláv > oláh névalak között jelentési kapcsolat áll fenn, akkor figyelemmel a Küküllő-torkolat környékének a helynevekben tükröződő régtethnikai viszonyaira csak arra gondolhatunk a *Küküllő* név eredetét illetően, hogy elmagyarosodó félben lévő szlávok fordíthatták le ily módon magyarra a maguk *Trnava*-ját. A kérdés tehát számunkra az, hogy a régi magyar nyelvben jelenthetett-e „kőkényes”-t a mai *Küküllő* névnek előzménye. Erre a magyarázatra véleményünk szerint meg is van a nyelvtörténeti lehetőség. A régi magyar nyelvben ugyanis a „valamivel ellátott” képzetnek kifejezésére sok esetben igenév szolgált: így például a régiek nem „rózsás”, hanem „rózsáló piros ajkak.”-ról szóltak.¹⁰²

Így tehát a szükségszerűleg „kőkényes” jelentésű *Küküllő* sem lehet más mint a régi magyar *kükin* „kőkény” szónak igenévi származéka: „*Kükin-leü* > *Küküllő*. Az *-nl-* > *-ll-* hasonulás feltevésének semmi akadálya, bár az sem lehetetlen, hogy a *kükin* szónak a magyarban is volt *kükel* mellékalakja.¹⁰³ Ezek szerint semmi feltűnő nincs abban, hogy a „kőkényes” jelentésű *Küküllő* név egy helyütt¹⁰⁴ dűlőnévként is előkerül.

Magyarozatunk helyességét az a körülmény is megerősíti, hogy hasonló képzésű fanévből származó helynév hazánkban több is akad. Ezek közül a kolozsmegyei *Nyárló* puszta nevét már 1474-ben emlí-

¹⁰¹ Már tanulmányom lezárása után került szemem elé Kniezsa Istvánnak a „Századok legújabb számában (LXXV. 474.) Györfly György „Besenyők és magyarok” című dolgozatáról írott ismertetése. Györfly a *Küküllő* folyónevet a besenyőknek akarná tulajdonítani, bár az ország területén *hat* ilyen nevet sorol fel. Kniezsa ezt az ötletet azzal utasítja ismertetésében vissza, hogy a Küküllők mentén nem lehet nagyobb számmal besenyőket találni és még hozzáfűzi: „Különben is a név török eredetének hitelét nagyon lerontja hatszoros előfordulása... Ez tehát annyit jelent, hogy e név török eredetére vonatkozó korábbi tanítását Kniezsa is visszavonta. – Ennek ellenére sem tartottam feleslegesnek előző fejtegetéseimnek leközlését. Az olvasó t. i. ezekből is láthatja, hogy a módszeres vizsgálat és az előítéletektől mentes logikus gondolkodás valamely névmagyarázat helyességének elbírálásánál olyan esetben is megbízható eredményre vezet, amikor csak „kevés adat áll rendelkezésre és a vizsgált névmagyarázat formái és jelentési tekintetben kifogástalannak látszik ... Viszont Györfly György példája azt tanúsítja, hogy aki nem így jár el, azon a sok adat sem segíthet...”

¹⁰² En Olvasmányaimból ugyan csak erre az egy példára emlékszem; Horger Antal azonban, amikor ezt a jelenséget előtte néhány éve szóba hoztam, egy tucatnyi példát is tudott erre gyűjteményéből idézni.

¹⁰³ Esetleg *Kükel-tő*-nek értelmezendő az 1453-ban említett *Kwkelte* komárommegyei pusztának a neve is (v. ö. Csánky 111. 505).

¹⁰⁴ Illetve Györfly György adatait – amelyeket nem ismerek ugyan közlebről – figyelembe véve: *h a t h e l y e n !*

tik,¹⁰⁵ de ilyen nevű falu Biharban most is van, bár történeti forrás-
adatot rá vonatkozólag felhozni nem tudok. Arra nézve azonban
semmi kétségünk sem lehet, hogy a *Nyárló* név jelentése „nyárfás”.
A vas megyei Alsószeleste falunak pedig az 1882-i Juhos-féle Hely-
ségnévtár a *Tüskös* nevű mellett *Hásoló* nevű határrészét is fel-
említi. Ez utóbbi név nyilván „hársas”-t jelent, mert – amint köz-
ismert – *hárs* szavunknak régi alakja *hús* volt.

Ezeket a neveket, amelyeket a kezem ügyébe eső forrásokban
sikerült némi keresgélés után találni, – azt hiszem – talán még a
legszántabb és legfanatikusabb törökösködő, pesti nyelvtudós sem
merné a törökből származtatni. De arról is meg vagyok győződve,
hogy hasonló képzésű határrész-elnevezést még könnyű szerrel
lehetne találni a forrásokban ...

Hinni szeretném, hogy mostani fejtegetéseim nyomán a *Küküllő*
folyónév török származtatásának újból és újból felbukkanó tengeri
kigyója a hozzá hasonló változatos következtetésekkel együtt most
már véglegesen el fog tűnni a magyar nyelv- és néptudományból és
a magyar településtörténetből.

b) *Nép- és művelődéstörténeti szempontok*

A székelyek török eredetére mutatnának Némethy Gyula szerint
még egyéb mozzanatok is. Így elsősorban a székelyek állítólagos
törökös törzsszervezete. Ez a szervezet azonban tulajdonkép egy
állattenyésztő nép szervezete, amely a székelyek között nyilván csak
azért maradt meg, mert a székelyek -a- gyér lakosságú és a maga
egészében fundus regius-nak tekintett Erdélyben némi csekély föld-
művelés mellett még századokon át folytathatták az extensiv állat-
tenyésztésnek azt a formáját, amelyről a magyarság nagyobb részének
– a népességnek a magyarság főszállásterületein való megszaporo-
dása és a királyi uradalmaknak nevezhető vármegyék határainak ki-
jelölése következtében – hamarabb kellett letennie. Törökösnek a
székelyek szervezete csak abban az esetben volna mondható, ha a
székely ág- és nemzetség-nevek vagy a székelyek méltóságnevei kö-
zött nagyobb számmal akadnának török eredetű elnevezések: ilyenek
azonban még csak mutatóban sincsenek közöttük. De kiváltképen
Németh Gyula nem érvelhetne a székelyek származásának kérdésé-
ben azok állítólagos törökös törzsszervezetével, mert hisz szerinte a
magyarság nemcsak törökös szervezetű, hanem török eredetű nép
~ is volna, úgyhogy e felfogás mellett a székelyek szervezete – még-
ha az tényleg törökös jellegűnek volna is mondható – egyszerűen
csak megőrzött török-magyar régiségnek volna tekinthető.

A székelyek török eredetére mutatna Németh szerint még az a
körülmény, „hogy, mint a többi török eredetű magyar törzsek, önálló

¹⁰⁵ V. ö. Csánky V. 387. – V. ö. *erre* vonatkozólag még a 88. számul jegy-
zetben közölt 17. számú adatot.

néprésként csatlakoznak a magyarsághoz.” Ez az analogikus bizonyíték mint bizonyíték természetesen- értéktelen önmagában, de íncg az analógia sántít is – amint kimutattuk -, mert hisz a magyarság egyáltalán nem „csatlakozott” török törzsekből alakult, ahogy azt Németh képzei. De még abból sem lehetne a székelyek török származására következtetni, hogy náluk Németh szerint „épúgy mint a törököknél (pl. a türköknél, kunoknál) megvolt a méltóságok öröklésének intézménye”. Ez az „intézmény” t. i. – amint ez közismert – számtalan olyan népnél is megvolt és megvan, akiknek a törökökhöz igazán semmi közük sem lehetett.

Ilyenformán Némethnek a székelyekJörök származására vonatkozó érvei, közül nem marad más, mint „Hogy a székely a besenyőhöz hasonló nyilas harcos nép”, amint erre a körülményre való hivatkozással már Schünemann is valószínűnek gondolta a székelyek török eredetét (UJb. V. 446/47.). Ezt az érvet egy kissé pontosabban talán ilyenformán fogalmazhatnák meg: Lehetségesnek látszik, hogy a székelyek – akiket a középkor folyamán még magyar beszédük ellenére is a magyartól különböző népek tekintettek – eredetileg már korán a magyarsághoz csatlakozott török nép volt,, mivel a középkori magyar hadi szervezetben ugyanolyan nyilas-harcos portyázó és előörsi szolgálatra voltak kötelezve, mint azok a főként török eredetű népelemek, amelyeket Magyarország területén királyaink telepítettek le. – Meg kell azonban jegyezni, hogy ebből a körülményből még nem szükségszerűen, illetve feltétlenül következik székelyek török eredete, mert hisz hasonló szerepben találjuk, a szászokat is, akik pedig kétségtelenül nem voltak török származásúak. Aligha volt török-eredetű az a középkori oklevelekben *Neugari*, *Neugerin* néven említett – úgy látszik – a jászokkal együtt szintén a kunokhoz tartozó népelem, amelyet a stájer Ottokár krónikája *Niugaere* név alatt említ IV. Béla királyunk segédnépei sorában;¹⁰⁶ a törökben ugyanis nem kezdődhetik egy szó sem *n*-nel vagy *ny*-nyel.¹⁰⁷

A székelyek török eredetére vonatkozólag érvként a török elemeket nagyobb számban tartalmazó régi rovásírásukat is fel lehetne talán még hozni, azonban ennek az érvnek a helyessége szintén problematikus. Mivel t. i. semmi emléke sem maradt fenn annak, hogy a székelyek rovásírását valaha az egész magyarság ismerte és használta volna, és mivel ebben a, rovásírásban Kézai tanúsága szerint már a középkor is valami székely népi különlegességet látott, ezek alapján feltehető volna, hogy az mindig is csupán a székelység szellemi tulajdona volt, és így ezt az írást kétségtelen török kapcsolatai alapján a székelyek török származása legfőbb bizonyítékának tekinthetnők. Csupán az a körülmény látszik ennek a feltevés-

¹⁰⁶ V. ü. K.-Schünemann: Ungarische Hilfsvölker in der Literatur des deutschen Mittelalters.. UJb. IV. 110-111.

¹⁰⁷ Valószínűleg ennek a népelemnek a neve maradt meg a vas- és veszprémmegyei *Nyögér* faluk nevében.

nek ellenmondani, hogy a magyarban a *betű* és *ir* szvak-török eredetűek. Nem lehetetlen azonban, hogy csupán a magyarsághoz csatlakozott török-(kabar) törzsek ismerték és használták ezt az írást és Hogy az ő révükön honosodott meg a magyarban a fenti két szó. Amint ismeretes, a székely rovásírásban több betűjegy görög eredetű,¹⁰⁸ és mivel, ezek sorában a törökben meg nem lévő *f* és *ch* hangok jegyei is szerepelnek, Németh Gyula, Sebestyén Gyula nyomán felteszi,¹⁰⁹ hogy ez az írás a Pontus mellékén magyar írásként alakult volna ki, mert a mai Magyarország területén inkább latin jelekkel bővült volna az eredeti török ábécé. Ez az okoskodás egyáltalán nem meggyőző, mert hisz ismeretes, hogy Byzánc előbb próbálkozott a magyarok körében a térítéssel, mint Róma, és ennek megfelelően semmikép sem véletlen, hogy az írásbeliségnek legrégibb hazai emléke egy görög oklevél. Ellenben ha a székely rovásírás eredetére vonatkozó feltevésünk helyes, akkor az abban előforduló, törökben meg nem lévő ómagyar hangok leírására szolgáló görög betűjegyek azt tanúsítanak, hogy a székelyek már az első bizánci hatás korában elmagyarosodó félben voltak.

5. Mi módon kerültek a török származású székelyek kapcsolatba a magyarsággal?

Az előző fejtegetéseink során előadottak szerint, hogyha teljesbizonyossággal a székelyek nem tekinthetők is török származásúaknak, mégis ennek a feltevésnek van a legnagyobb valószínűsége. Ezek után felmerül számunkra az a súlyos kérdés, hogy miféle, törökök lehettek a székelyek ősei és hogy ezek mikor és mi módon kerültek kapcsolatba a magyarsággal, továbbá, hogy mikorra tehető teljes elmagyarosodásuk.

A székelyek közelebbi török származását illetőleg négy lehetőség került eddig szóba. Ezek: 1. A székelyek az avarok maradékai, 2. Egy a besenyőkhöz és kunokhoz hasonlóan a honfoglalás után Magyarországra sodródott török nép maradványai, 3. dunai bolgár hadifoglyok leszármazottai. 4. a kabarak utódai. – Ezzel a négy változattal az elméletileg tekintetbe jöhető lehetőségek száma körülbelül végérvényesen ki van merítve. Az egyes lehetőségek közül majd

¹⁰⁸ Görög eredetűek az *f*, *ch* és *l* hangok jegyei. Sőt görög eredetűnek látszik az *m* ismeretlennek tartott jegye és a *t* jele is, amelyet a nagyszentmiklósi kincs felírásának egyik betűjegyével próbáltak – szerintem, helytelenül – kapcsolatba hozni. – A székely rovásírásra vonatkozólag mindenesetre sok minden nincs még tisztázva, de a közkeletű tanítások között is sok a valószínűtlen. Így például a glagolita írás befolyásának feltevése: szerintem a székely írás *e* és *o* betűjegyei semmesetre sem glagolita eredetűek, mégha hasonlítanak is valamennyire a megfelelő glagolita betűk alakjához. A magam részéről a székely rovásírás *e*-jében nem tudok mást látni, mint a török *e* betű jegynek a rováshoz alkalmazott kissé leegyszerűsített alakját, amennyiben a bal felé nyitott félkörívet metsző jobb felé nyitott félív két metsző vonalkával helyettesítődött.

¹⁰⁹ Németh Gyula: A magyar rovásírás. 1934, 31.

mindegyiknek a székely-kérdéssel foglalkozó tudósok közül már többen is voltak a hívei, úgyhogy a legtöbb lehetőség mellett már eddig is felhozták körülbelül mindazt az érvet, amit egyáltalán felhozni lehet, de ellenük is sok minden helyeset és tévesét.

a) *Az avar-elmélet*

A székelykérdés kutatói közül újabban több híve akadt az avar elméletnek. Thúry József, Sebestyén Gyula, Hóman Bálint és Asztalos Miklós neveit említhetjük. E tudósaink – úgy vélem – elsősorban azért tették magukévá a székelyek avar származásának eszméjét, mert e feltevés mellett látszott ígég leginkább menthetőnek annak hagyományszerűsége, amit középkori krónikásaink a székelyek hun származására vonatkozólag előadták.¹¹⁰ Láttuk azonban, hogy a székelyeknek a hunoktól való származtatása csupán egy okoskodó klerikus – félreértésén alapul. Valami más érv pedig a székelyek avar származása mellett – ha a *Csigla* névnek már megismert hibás törökös magyarázatától eltekintünk – tulajdonképp nem is hozható fel. Ellene viszont annál több körülmény szól.

Először is egyáltalán nem olyan magától értetődő, hogy a pannóniai álarok törzsszövetségében a török lett volna a vezető elem, mint azt sokan gondolják. Mindenesetre törökök voltak azok a bolgárok, akiről tudjuk, hogy csatlakoztak hozzájuk. De hogy azok a *Ovap* és *Xovr(v)i* csoportok, amelyek Theophylaktos Simokattes szerint az avarság gerincét alkották, törökök lettek volna, az már csak azért is teljesen valószínűtlen, mert török szó sem y-vel vagy w-vel, sem pedig x-el nem kezdődhetett. Azt a kutatás már mindenesetre megállapította, hogy a *var* név eredetileg irániakra vonatkozott.¹¹¹ Ami pedig a *chuni-kda* illeti, azok szerintem tibetiek voltak.¹¹² Maga a *chuni* népnév jelentése is „ember” északtibeti nyelvekben,¹¹³ arra pedig alkalmam volt már rámutatni, hogy a Keleturópába behatolt tibeti nomád népek révén néhány tibeti jövevényszó a magyarban is meghonosodott.¹¹⁴

Az álarok törzsszövetségének ez az ethnikai összetétele egyébként Bartucz Vizsgálatai szerint még temetőiknek emberanyagán is világosan felismerhető.¹¹⁵ Ezeket ugyanis három csoportba

¹¹⁰ Hómant ebben a tekintetben a krónikások rehabilitálására való törekvése is vezette, amint ezt már Schünemann is észrevette: „Bei Hómans Identifizierung der Székler mit den A. waren spielt das Bestreben, die ungarischen Chroniken in ihrer Glaubwürdigkeit für diese Frage zu rehabilitieren., keine geringe Rolle.” – jegyezte meg székely-elméletéről (Ujb. IV. 406.).

¹¹¹ V. ö. Wesendonc: Kusan, Chioniten und Hephthaliten. Klio XXVI. 342.

¹¹² Ezt behatóbban egy megjelenés előtt álló német tanulmányomban fejtem ki.

¹¹³ A *chuni*-népnévnek ez a származtatása Pongrácz Sándor „Turáni nyelv és néptanulmányok” című művében található; v. ö. erre nézve Munkácsi megjegyzéseit: Ethn. X. 61.

¹¹⁴ V. ö. Moór: A magyar őstörténet főproblémái. 1943, 74.

¹¹⁵ Ethn. XLV. (1934), 101-110.

lehet sorozni. Az első csoportba tartozó temetők emberanyaga szinte tisztán mongolid jellegű. A temetők egy másik csoportjában a nordikus és mediterrán rasszjelleg az uralkodó a mongoloid rasszelem szinte teljes hiánya mellett. Végül a temetők harmadik csoportjában található emberanyag kevert jellegű, de a vezető elem az utóbbi temetőcsoport településeiben – úgy látszik – a turáni rassz volt. Ezek után talán nem túlmerész az a feltevés, hogy a chuni-avarokhoz tartozó emberek maradványai az első csoport temetőiben találhatóak, a var-avaroké a második csoportban, végül pedig az avarok törzsszövetségéhez csatlakozott török törzseké a harmadik csoportban. A pannóniai ávarok tehát tulajdonképp nem egységes nép, hanem három népcsoportból kialakult konglomerátum volt. Ki tudná azt emlékek híján ma megmondani, hogy ebben a konglomerátumban végül is melyik csoport nyelve győzedelmeskedett? Hisz nagyon könnyen az is megeshetett, hogy egyik csoporté sem, mivel a dunai bolgárokhoz vagy a skandináv varégokhoz hasonlóan uralomra jutott náluk – szláv alattvalóik nyelve, ami talán azt is megmagyarázná, hogy az avarok – bár törzsszövetségük, temetőik maradványai alapján elég népes lehetett – miért tűntek el annyira nyomtalanul... Akármint legyen is ez, annyit az előadottak alapján is – azt hiszem – már egészen jogosan megállapíthatunk, hogy a székelyek tényleg török származásúak, akkor őseiket a pannóniai avarokban aligha kereshetnők.

De még kevésbé tehetjük ezt meg, ha tekintettel vagyunk a pannóniai avarok sorsára. Nagy Károly hadjáratai után a megmaradt nagyobbik csoportja Horvátországba menekült, ahol meg-Konstantinos Porh. is tud róluk, sőt van egy újabb elmélet is, amely a horvátokat tőlük származtatja. Egy kisebbik csoportjuk pedig az ellenük feltámadt szlávokkal szemben a frankoknál keresett – a kereszténység felvétele után – segítséget. Károly ezeknek 805-ben Sabaria és Carnuntum között – vagyis a Fertő mellékén biztosított települési területet. Ezeket a dunántúli avarokat néptörzs-ként a húszas években még említik, de népi önállóságuk sokáig nem maradhatott meg: nyilván bekebelezték őket a Rábától északra létesült két német grófság egyikébe. Utoljára mint adóköteles német alattvalókról 871-ben van szó az avarokról. A grófságok szervezése bizonyára német telepítéssel járt együtt, és így a IX. század folyamán említetnek Sopron vidékén német nyelvű telepések és helynevek. Sőt német birtokosok még a Rábától keletre fekvő pannóniai területen is akadtak,¹¹⁶ amely vidéket azonban Sventopluk (Svatopluk) 882-ben és 884-ben alaposan elpusztított és kirabolt. Ezeket a pusztításokat csakhamar követték Északpannóniában a magyarok dúlásai 895-ben és 900-ban.. Az eeméni lehetett emberrel találkozni, mert mindenkit levágtak, vagy magukkal rabságba hurcoltak. Ezek

¹¹⁶ *Schünemunn: Die Deutschen in Ungarn. 16.-.*

a tudósítások bizonyára – mint hasonló esetekben rendszeren – túlzottak, mert hisz ennek a területnek elsősorban is gyér szláv lakossága 907-ben, amikor a magyarok ezt a területet véglegesen megszálltak, még „mindig volt, amint ez a vidék magyar helyneveiből ma~is megállapítható. Ha tehát valaki azt hiszi, hogy a megmaradt lafcössag maradványai avarok voltak, akkor a helynevek szerint azok máj* szlávnyelven beszéltek. És ha a magyarok e tájon tényleg akadtak volna nem szlávul beszélő keresztény avarokra, akkor talán bizony őket valami túrán testvéri együttérzésből kifolyólag lényegesen más elbánásban részesítették volna dúlásaik alkalmával, mint az ott lakó német és szláv telepeseket? Ezekből is nyilvánvaló, hogy teljes képtelenség a 805-béi a« Fertő mellékére telepített avarokban a székelyek őseit nyomozni.

Ilyen szempontból azonban a helyzet egyáltalán nem javul, ha Hómannel – akinek a fel fogását (Asztalos Miklós és Pais Dezső is magáévá tette – a székelyeket az avaroknak valami Délerdélybe húzódtott töredékétől akarnók származtatni. Ugyan olyan történeti forrásadat nincs, amely egy avar töredék menekülésének e feltevését támogatná, de olyan sem, amely azt a leghatározottabban kizárná. Egy nép- és településtörténeti elméletet azonban kizárólag csak a források hallgatására, illetve hiányára felépíteni talán mégsem lehet. Ezt a feltevést valami módon igazolni vagy legalább valószínűsíteni kellene, mert e nélkül teljesen semmis.

Ezzel az igazolással megpróbálkozott Pais Dezső. E célt elsősorban is a *székely* névnek egy új törökös magyarázata szolgálná.¹¹⁷ Szerinte t. i. az avarságnak Erdélybe menekült része a török *sikil* vagy *sükil* nevet vette fel, amely szónak a jelentése szerinte „szjio-, vény” lett volna és azt fejezte volna ki, hogy nekik sikerült Nagy Károly elől megszökniök. Mindenesetre nagyon furcsa gondolat az a feltevés, hogy egy népnek egy pusztító háborúból menekült töredéke „szökevényének nevezte volna magát. Még ha Nagy Károly emberei neveztek volna őket szökevényeknek, annak még csak lett volna némi kis értelme; Nagy Károly katonái azonban nem voltak – törökök. Azonban ha törökök lettek volna is, akkor is aligha nevezték volna el az avar menekülteket olyanformán, ahogy azt Pais Dezső szeretné. Az a török szóalak ugyanis, amelyet ő az avar-székely elmélet érdekében megalkotott, a legkedvezőbb esetben is¹¹⁸ „ugráló”-t jelentett volna, mert hisz „hüpfen, springen” az ide tartozó török szavak jelentése.¹¹⁹ Ez a gondolat azonban nem egészen új,

¹¹⁷ Először közzétéve a Jancsó Benedek-féle „Erdély története” című mű függelékében (1931, I. 388.), másodsor 1937-ben: *Script. Rer. Hung. I.* 102; harmadszor 1943-ban: *MNy.* XXXIX. 208. – A háromszori közzététel ellenére sem akarózik – úgy látszik – senkinek ez eszme után kapkodni, ami talán nem is csodálni való.

¹¹⁸ T. i. ha annak a bizonyos *l*-képzős névszói származéknak tényleg a megkívánt jelentést lehetne tulajdonítani.

¹¹⁹ V. ö. Oombocz: *BTL.* 125.

mert hisz Lisznyai Pál már 1692-ben megírta: „hogy a székely annyit tegyen, mint *szökj*-el: *csuk* játék ez, a székelyekre fogott nomenclatio.”¹²⁰ tünnek ellenére 1802-ben Engel már „szökevény”nek értelmezte az állítólagos *szökely* nevet, csakhogy persze ő magyar szökevényeknek akarta a székelyeket megtenni akik a besenyők elől szöktek volna Erdélybe; Paizs Dezső török igéje t. i. a magyarban is megvan török jövevényszóként. Azt viszont megállapíthatjuk, hogy ez a névmagyarázati eszme egy cseppet sem lett jobb azzal, hogy azt Pais Dezső a magyarból törökre fordította, s így ez az etymologia mint az avar származás elméletének igazolási kísérlete, teljesen értéktelen; sőt attól félek, hogy Lisznyai uramnak erről sem lett volna lényegesen más véleménye, mint a *szökj*-el-ről...

Az avar elmélet igazolását jelenthetnék még talán a *Csighi* és *Kiiküllö* nevek törökös magyarázatai is; ezekről azonban már előzőleg kimutattuk, hogy teljesen elhibáztak. Azt ellenben a délerdélyi helynevek a leghatározottabban tanúsítják, hogy ennek a területnek a magyar megszállás előtt gyér szláv lakosságon kívül másmilyen lakossága nem volt. Ha tehát valaki azt akarja hinni, hogy Délerdélynek a magyar megszállás előtti lakossága az avarok maradékaiból került ki, akkor bele kell nyugodnia abba, hogy ezek az állítólagos avarok már szláv nyelven beszéltek. És vajjon miért részesítették volna a magyarok ezeket az avar-szlávokat más elbánásban mint az itt talált másféle szlávokat? És ha ezek nem szláv, hanem török nyelven beszéltek volna, akkor sem tehető fel, amint már említettük, hogy a magyarok „turáni” sympathiából ezeket az avar atyafiakat testvérként keblükre ölelték volna. Nyilvánvaló, hogyha a magyarok Erdélyben ott találják a székelyek őseit, akkor azoknak semmiesetre sem maradhatott volna meg olyan szervezetük, amelyből az tűnnék ki, hogy ők ősfoglalók, amint ezt történészeink már Szabó Károly óta bizonyítgatni szokták, mert ebben az esetben ők szükségszerűleg épügy szolganéppé váltak volna, mint az ott talált szlávok maradékai.

Amint kifejtettük, a Székelyekből csupán egy klerikus félreértéséből, illetve tudákos kombinációjából kifolyólag lettek hunutódok. Ez a beállítás azonban a leghatározottabban ellenmondásban van azzal a nyilván a hagyományban megőrzött adattal, hogy a székelyek ősei a honfoglalás előtt Ruthéniában csatlakoztak a magyarsághoz és-hogy részt vettek a honfoglalásban. Ezt az ellenmondást ázegyik krónikás azzal tüntette el, hogy az állítólagos Jmnszékelyeket a magyarok elé vonultatta Ruthéniába. Az okoskodó Anonymust ez a suta megoldás nem elégítette ki; tehát a Tisza mellett csatlakoztatta az erdélyi székelyeket, talán azért a Kórógy mellett, mert ezzel a névvel kapcsolatban hallhatott valamit róluk (csakhogy persze több *Kórógy* is volt az országban). Mivel azonban a hagyományban emlegetett ruthéniai csatlakozást előadásában egé-

¹²⁰ Sebestyén Gyula nyomán: rithji. VIII. 34.

szén elejteni mégsem akarta, ezért ott azokat a kunokat csatlakoztatta, akiket valószínűleg még szent László telepített le a Mátra aljában. Ez persze képtelenség, és így ezzel az Anonymus nemcsak azt árulta el, hogy az erdélyi székelyeknek a Tisza-melletti csatlakozását és Biharban székely-magyar megszállását ő maga találta ki (ezzel f. i. a maga módján megmagyarázta, hogy miért vannak Biharban is székelyek), hanem tulajdonképp elődjei tudákos találmányát is szerencsésen leleplezte. Azt hiszem, ez nyilvánvaló, ha azonban a székelyek délerdélyi avarok lettek volna, akkor teljesen érthetetlen volna velük kapcsolatban a ruthéniai csatlakozásnak és a honfoglalásban való részvételüknek hagyománya. De azt sem lehetne megérteni, mint kerülhetett volna onnan egy töredékük Biharba. Amint más kapcsolatban már említettük, Délerdélynek a magyar királyság első századaiban nagyon gyér lehetett, csak a lakossága, kérdeznünk kell tehát, milyen csoda folytán, magyarosodhatott volna el az itteni állítólag török nyelvű avarság – szláv környezetben? Ez bizony képtelenség, amint erre már Sebestyén Gyula is célzott¹¹ és amint ezt Hómannal szemben Erdélyi László ismételt is hangsúlyozta¹²² így tehát az avar > székely elmélet délerdélyi változata csak abban az esetben volna fenntartható, ha az avarokról feltehető volna, hogy teljesen a honfoglaló magyarokhoz hasonló magyar nyelven beszéltek. Ez nyilvánvaló képtelenség; ezért más egyebekben kívül ez okból is képtelenségnek kell tartanunk azt. az elméletet, hogy a székelyek ősei Délerdélybe szorult avar menekültek lettek volna.

b) *A besenyő elmélet*

Mivel a székelyek a középkori emlékekben többször vannak együtt említve s besenyőkkel és mivel a régi magyar hadi szervezetben a besenyőkhöz hasonló szerepet töltöttek be a középkorban, máts korán felmerült és a székelyekre vonatkozó tudományos irodalomban vissza-visszatért az a gondolat, hogy a székelyek is besenyők, illetve azok egyik ága vagy valamilyen a besenyőkhöz hasonló török nép. Elsőnek a XVIII. század közepén Stilling János jezsuita mondomta a székelyeket besenyő-töredéknek. Ezt a felfogást azután kisebb-nagyobb változtatásokkal magáévá tette Pray György és nyomában Büsching és Schlözer, akik azonban már a kunokat is belekeverték a székelyek származásának kérdésébe. Majd a XIX. század közepén ezt a besenyő-elméletet fogadta el Benigni, Schuller és Jerney. A múlt század végén a székelyek eredetéről kialakult lénk vitában a besenyő-származás elméletét Réthy László és Tagányi Károly képviselte. A magyar történettel foglalkozó külföldi tudósok közül pedig legutoljára Schünemann Konrád, a második világháborúban a nyugati harctéren hősi halált halt kiváló német történész, vallotta egy refe-

¹²¹ Ethn. VIII. 46.

¹²² V: ö. pl: UJb. VI. 337

rátuma szerint azt a felfogást, hogy a székelyek valami török nép volt, amely még 1100 előtt jutott el Magyarországra; a besenyők törzsszövetségéhez tartozhattak szerinte nem-besenyő elemek is, de az sem lett volna lehetetlen, hogy egy török törzs a besenyő-földön keresztül jutott volna el Erdélybe.¹²³

À székelyek besenyő származása mellett más az említett vonásokon kívül nem is hozható fel. Ellene azonban nagyon is lényeges körülmények szólnak, amelyeket semmiesetre sem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy a székelyek ősei nem lehettek besenyők, azt a rájuk vonatkozó középkori forrásadatok is tanúsítják, amennyiben székelyek és besenyők többször vannak említve egymás mellett. Ennek ellenére a középkori krónikák semmit sem tudnak arról, hogy a besenyők valahol Magyarországon kívül vagy még a honfoglalás korában csatlakoztak volna a magyarsághoz. Mivel pedig a székelyek ilyen módon való csatlakozásáról a krónikák mind -tudnak, ebből is nyilvánvaló, hogy a székelek más módon és feltétlenül a besenyők előtt kerültek kapcsolatba a magyarsággal.¹²⁴ Azt pedig már Pauler is hangsúlyozta, hogy a magyar királyok a keleti határok védelmét besenyők ellenében semmiesetre sem bízták volna besenyőkre,¹²⁵ sőt hozzátehetjük, semmiféle keletről a királyság alatt érkezett lovas-nomád népre. Ha pedig a magyar királyok Délerdélyben telepítettek volna le egy keletről érkezett török nyelvű népet, akkor az ott semmi módon sem magyarosodhatott volna el, hanem bizony ma is – amint erre már Erdélyi László is rámutatott – törökül beszélne. Végül azt is meg kell állapítanunk, hogy e feltevés mellett teljesen érthetetlen volna a nagy csatavesztésnek az a székely hagyománya, amelyről a székelyek hun származásának regéjével kapcsolatban már megemlékeztünk.

c) *A bölgártörökörök-hadifogoly elmélet*

Azok a nehézségek, amelyek az avar és besenyő származás-elméletekhez kapcsolódnak, lényegileg mind megmaradtak Erdélyi László elméleténél, amely szerint a székelyek ősei azok a hadifoglyok lettek volna, akiket az etelközi magyarok a dunai bolgárok közül ejtettek. Sőt azokhoz még új nehézségek is járulnak, kezdve azon, hogy a honfoglaló magyarok olyanformán – amint erről feljebb már megemlékeztünk – nem igen szoktak hadifoglyokat ejteni, ahogy azt Erdélyi feltette. Vajjon talán a dunai bolgárokat – akik abban az időben egyébként már szinte teljesen elszávosodtak, amint erre Schünemann is már rámutatott¹²⁶ – valami turáni

¹²³ K. Schünemann: Zur Herkunft der Siebenbürger Székler Ujb. IV. 405-407.

¹²⁴ Erre a körülményre más kapcsolatban már Hóman is figyelmeztetett (Magyar Tört. I. 124.).

¹²⁵ Pauler: A magyarok megtelepedéséről. Századok. 1877. 391-396.

¹²⁶ Ujb. IV. 406; VI. 338.

sympathiából kifolyólag részesítették volna talán más elbánásban, mint a Dunántúl szláv és német telepeseit? Ami azonban a legfontosabb, Erdélyit erre az ötletre íulajdonkép az a körülmény vitte, hogy *Qjázékely* .népiiév hasonlít valamennyire az *e se g el* bulgárok, nevéhez. Ez tény: csakhogy azok v o l g a i bolgárok voltak és így adu η a i prolobulgárokhoz semmi közük sem. volt, amire hivatkozott referátumában különben már Schünemann is felhívta a figyelmet.

d) *A kabar elmélet.*

Miután az előzőkben a székelyek török származása szempontjából számbajövő négy lehetőség közül háromról kimutattuk, hogy nem jöhetnek tekintetbe, számunkra negyedik és utolsó lehetőségként megmaradt a székelyeknek a kabaroktól való származtatása. Ezt a felfogást elsőnek feje? Fejér György képviselő, majd egy ideig Pauler Gyula is ezen az állásponton volt: Sebestyén Gyula már csak a keleti székelységet tekintette kabar eredetűnek.

Újabbban pedig Babingeren és Mülleren kívül ezt a nézetet vallotta a székely kérdéssel foglalkozó tudósok közül Szádeczky Lajos is. Németh Gyula is azt tartja a legvalószínűbbnek, hogy a székelyek a kabarok egyik törzse volt.¹²⁷

A székelyek kabar származása mellett nemcsak az a negatív körülmény szól, hogy a többi az eredet szempontjából szóbjajöhető, lehetőségek az előbb tárgyalt okok következtében elesnek, hanem mellett tanúskodik néhány a leghatározottabban pozitív érvként felhozható körülmény is. Ezek a következők: 1. A székelyek a magyar hagyomány szerint a honfoglalás előtt csatlakoztak a magyarsághoz: a kabarokról pedig ezt Konstantinos Porph.-nak magyar forrásból származó 951) körüli tudósításából tudjuk. 2. A székelyek a magyar hagyomány szerint résztvettek a honfoglalásban; ez pedig a kabarokról szükségszerűen felteendő. 3. Konstantinos Porph.-nak a kabarokról adott leírásából arra lehet következtetni, hogy ezek a magyar törzsszövetségben mint utolsónak csatlakozottak előlharcolói és e szerepüknek megfelelően valószínűleg határőri szolgálatra voltak kötelezve: a székelyek pedig ebben a kettős szerepben jelennek meg előttünk a középkori emlékekben. A kabar-származás feltevése esetén a székelyek korai elmagyarosodása már nem annyira érthetetlen, mint az avar- vagy besenyő-származás feltevése esetén, mert a kabarok felől 951) körül már Konstantinos Porph. is úgy értesült, hogy bírják a magyaroknak az övéktől eltérő nyelvét is. 5. Sőt a székely-kabar azonosság feltevése esetén a székelyeknek a nagy. csatavesztésről szóló hagyománya is világos értelmet nyer: ezen t. i. mi, mivel szerintünk a kabarok szállásai eredetileg a nyugati

¹²⁷ Sőt, egyidőben Pais Dezső is a kabarok egyik nemzetségét nyomozta – bár teljesen hibás érveléssel – a székelyekben (v. ö. Németh Századok LXIX. 137-138.).

végeken voltak, ebben az esetben nem érthetünk mást, mint az augsburgi ütközetet.¹²⁸ 6. És ezen a nyomóéi elindulva a rejtélyes *Csigla mező*-t is fellelhetjük, de persze nem Erdélyben, ahol nincs ilyen helynév hanem Nyugatmagyarországon a Marcal mellékén, ahol – amint tudjuk – a *Csigla* nevet *Csögle* alakban most is ott találhatjuk. Bizonyára nem az egész székelység sodródott el az augsburgi csatavesztés után a veszprémmegyei Csögle környékére, hanem annak csupán egy része; a véletlen folytán azonban csupán e székely csoport utódainak hagyományaival ismerkedett meg Kézai, illetve elődje.

De azt is megállapíthatjuk, hogy olyan körülmény nincs, amelyre a székelyeknek a kabaroktól való származtatásával szemben mint jelentősebb ellenévre hivatkozni lehetne. Hóman e lehetőséggel szemben arra hivatkozik, hogy mivel a kabarok szerinte a Mátra alján helyezkedtek el, semmiesetre sem lehettek azonosak a székelyekkel, akikről ő azt teszi tel, hogy már a magyar honfoglalás előtti előtti időkben is Erdélyben laktak volna: arra pedig szerinte nincs adat, hogy a Mátra-mellék lakói valaha nagyobb tömegekben Erdélybe költöztek volna. Ez kétségtelen így is van; láttuk azonban, hogy a kabarok semmiesetre sem a Mátra alján szálltak meg, így tehát az ebből a feltevésből vont következtetések is elesnek. Egyébként erre már Schünemann is megjegyezte, hogy Hómannak a székely-kabar azonosítással-szemben felhozott érvei nem meggyőzők, mert a kabaroknak a palócokkal való azonosítása meglehetősen gyenge lábon áll.¹²⁹ Azt pedig az előzőkben kifejtettük, hogy a székelyek semmiesetre sem tekinthetők valami az avarokkal Pannoniába sodródott magyar töredéknek, amely az avar nomádbirodalom bukása után Erdélyben vont a magát. Abban pedig feltétlenül igaza van Erdélyi Lászlónak, hogy valami Délerdélybe sodródott török nyelvű avar töredék ott még ma is törökül beszélne, ha ilyenekben akarnók a székelyek főseit keresni. Ez már azért is nagyon igaz, mert hisz, amint láttuk, semmi nyoma sem maradt meg a helynevekben annak, hogy a magyarok előtt törökök laktak volna Erdélyben. Ezt az igazságot azonban már semmiképp sem lehet Erdélyivel a kabar-elmélettel szemben alkalmazni. Nem lehet ugyanis belátni, miért kellett volna a kabaroknak már a honfoglalás korában Délerdélybe települniök és miért nem települhettek volna ott meg valamivel később: teljes elmagyarosodásuk után.¹³⁰

¹²⁸ Egyébként a nagy csatavesztés székely hagyományát már Sebestyén Gyula is az augsburgi ütközetrel hozta kapcsolatba, csak hogy ő ezt az avar eredetűnek képzelte „nyugati”- székelység hagyományának gondolta (Ethn. X. 21.). Persze sem Kézai, sem elődje semmit sem tudott és nem is tudhatott valami nyugati-Székelységről: ők csak erdélyi székelyekről hallottak.

¹²⁹ Ujb. IV. 406.

¹³⁰ Erre azt lehetne ugyan mondani, hogy ugyanez azokra az állítólagos bolgártörök hadifoglyokra is vonatkoznék, akikben Erdélyi keresi a székelyek őseit. Csak hogy persze ő azokról azt teszi fel, hogy a magyarok őket Etlközben

Valami más érdemlegesebb ellenvetés pedig eddig az említetteken kívül ez elmélettel szemben nem merült fel.

6. A kabar-származás elméletének nyelvészeti igazolása

Mivel tehát a gyaníthatólag török eredetű székelyek a felhozottak szerint a legnagyobb valószínűség szerint azok közé a kabarok közé tartoztak, akikről szintén a legnagyobb valószínűség szerint feltehető, hogy török nyelvűek voltak, ebből következik, hogy a *székely* népnév eredete a törökben keresendő, mégha e népnév tkrig szóbakerült törökös etymológiái amint láttuk – teljesen elhibázottaknak tekintendők is. Mi azonban e név magyarázatánál nem úgy akarunk eljárni, mint Thúry és nyomában Németh, hogy török szótárak s-betűs részében való lázas lapozás után megörvendeztessük a turáni gondolat rajongóit – egy sajtóhibával, de olyanformán sem, mint Pais Dezső; vagyis eszünk ágában, sincs valami őstörök grammatikából kibányászott, homályos funkciójú török képző segítségével valami suta török szót alkotni és azt egy eleve is elhibázott székely-elméletbe beleszerkeszteni. A mi felfogásunk szerint ugyanis, ha egy magyar törzsi névről azt tesszük fel, hogy török eredetű, akkor azt a nevet ne török szótárak szóanyagában való bön-gészés útján vagy általunk gyártott török szóalakok segítségével próbáljuk magyarázni, hanem elsősorban is valódi török törzs-, illetve népnevekkel.¹³¹ Hogy az s-szel kezdődő török törzs- és népnevek között nincs olyan név, amellyel a *székely* < *szikül* (*Siculus* 1213 stb.) nép-, illetve törzsnév kapcsolatba volna hozható, arra nézve semmi kétségünk nem lehet, mert ebben az esetben ez a magyarázati lehetőség a székely-kérdés nagyon is terjengős irodalmában már biztosan szóba került volna. De vajjon csak a török szókezdő s-nek felel meg a magyarban szókezdő *sz-*, amint a *székely* népnév magyarázóit eddig hallgatólagosan feltételezték? Korántsem; a magyar nyelv régi török jövevényszavai közül ugyanis több azt tanúsítja, hogy a magyarban bizonyos esetekben *sz-* felel meg az őstörök szókezdő *j-* hangnak is. Mivel pedig az őstörök *j-* hangnak a török nyelvek egyik csoportjában *j-* egy másik csoportjában pedig *d' t'* illetve *dz, t's* felel meg,¹³² nyilvánvaló, hogy a magyar *székely* népnév eredetét a fenti hangokkal kezdődő török nevek között, is kereshetjük. És e feltevés mellett hamarosan rá is akadunk arra a források-

szétszórva telepítettek volna le, aminek következtében már a honfoglalás elüti elmagyarosodtak volna. Erre vonatkozólag számomra a legegyszerűbb Schünnemann találó megjegyzését idéznem: „Wie hätten die armen unfreien, sich dojh wohl aus Männern zusammensetzenden Székler unter diesen Umständen ihren Namen und das Bewusstsein. einen besonderen Stamm zu bilden, bis auf die Gegenwart bewahren können?” (UJb. VI: 338.).

¹³¹ Amint a *Küküllő* név esetében láttuk, ez az elv a helynevek magyarázatánál sem egészen megvetendő.

¹³² V. ö. Gombocz, BTL. 179.

ban *dzikii-dzekil-cigil* alakban említett népnévre,¹³³ amely al-Kasghari-nál a XI. században *cigil* alakban szerepel.¹³⁴ Lehetőséges, hogy e név *c*-s Variánsai valami *j* törölt nyelvből valók; *j*-török nyelvekben ugyanis a szókezdő *dz*-t következetesen *c*-vel szokták helyettesíteni.¹³⁵

A *székely* népnévnek ez a származtatása mint gondolat nem teljesen új, mert hisz a fent említett török népnevet a homonymia alapján – minden nyelvészeti indokolás nélkül – már báró Hammér-Purgstall, gróf Kemény József és Chwolson is kapcsolatba hozták^{1TM} a *székely* népnévvel, amely ötletet aztán átvette tőlük Nagy János és Nagy Géza is. Hogy azonban ennek az egybevetésnek náluk semmi nagyobb jelentősége nem volt, azt mi sem bizonyítja jobban, mint-J hogy egy lélekzettel a volgai *eszegel*-bolgárok nevét is bevonták a *székely* népnév magyarázatába, amely névnek pedig semmi köze az előbbihez.

Ami a név származtatásának külsőleges indokolását illeti, az nagyon egyszerű: ahogy pl. a baskír *dzil* szónak a magyarban *szél* felel meg, úgy felelhet meg valami török nyelvi *dzikil* népnévnek is a magyarban *székely*. – A török *dz*- ~ magyar *sz*- megfelelés hangtörténeti indokolása már nem olyan egyszerű, üombocz úgy vélte, hogy a magyarban azok a török jövevényszavak, amelyekben *s*-felei meg a felteendő őstörök *j*-nek, valami csuvaszos jellegű török nyelvből származnak, mert a csuvaszban ennek a hangnak a *dz*-ből származott palatalizált *s'* felel meg az idetartozó szavakban és ezt a hangot helyettesítették volna a magyarok *sz*-szel. Ennek a magyarázatnak azonban két nevezetesebb hibája van. Először is a csuvaszban az őstörök *j*-nek megfelelő *s* még meglehetősen újkeletű hang, mert az idetartozó szavak a volgai bolgártörökök XIV. századi emlékeiben még *dz*szimmel vannak írva. Annak pedig semmi nyoma és a legcsekélyebb valószínűsége sincs, hogy abban a korban, amikor az idetartozó honfoglaláselőtti török jövevényszavak a magyar nyelvben meghonosodtak, valami török nyelvjárásban az őstörök *j*-nek már *s* felelt volna meg. De Ha ezt a valószínűtlenségét fel is tennők, a feltűnő hangmegfelelés magyarázata szempontjából akkor sem nyertünk volna semmit, mert a magyarban a *s*-t nem *sz*-szel, hanem *s'*-sel (*s*) helyettesítették volna; ez nemcsak elméleti megfontolásból következik, hanem abból is, hogy a magyarok a középkorban is így – illetve szókezdetben e hang zöngés megfelelőjét *zs*-vel – helyettesítették a magyar nyelv régi német jövevényszavainak tanúsága szerint azt a germán *s*-nek megfelelő német hangot, amelynek az ejtése a középkor folyamán még *s*-jellegű volt Ezek szerint hangtörténetileg másként magyarázandó, hogy miért felel meg bizonyos török jövevényszavainkban az őstörök *j*-nek *sz*-

¹³³ V. o. Kel. Sz. XVIII. 31. Németh, HMkial. 79-80.

¹³⁴ V. ö. KCsArch. I. 27. 36, 37, 39.

¹³⁵ V. ö. Ramstedt, Kel. Sz. XV. 1.45.

¹³⁶ V. o. Sebestyén Gyula. Ethn. VIII. 38.

Más kapcsolatban alkalmam volt már részletesebben kifejteni, hogy erre a feltűnő megfelelésre az okot nem a török, hanem a magyar hangrendszer történeti kialakulásában kell keresni. Ki is mutattam, hogy a magyarban a finnugor nyelvek alapján felteendő *s > sz* hangfejlődés csak a régi török jövevényszavaink meghonosodása után következett be, és így a magyarok az idetartozó török jövevényszavakban tulajdonképp valami török *d'z'* vagy valami ebből fejlődött *z'*-hangot helyettesítettek *s*-sel, amelyből azután a magyarban *sz* fejlődött.¹³⁷ – Ebből viszont az következik, hogy a magyarok a *székely* népnév szempontjából számbajövő török *d'z'ikil* népvét csak a magyar honfoglalás előtti korban vehették át. Mivel pedig semmi valószínűsége sincs – amint már említettük – annak, hogy e korban a kabarokon kívül valami más nép vagy néptöredék is csatlakozott volna a magyarsághoz, a magyarokhoz csatlakozott török *dzikil > székely* néptöredék csak a kabarok egy ága lehetett. Ez a névmagyarozat tehát nyelvészeti igazolását jelenti annak a felfogásnak, amely a székelyekben a magyarokhoz csatlakozott kabarok utódait látja.¹³⁸

A középzásiai *dzikil* nép egy töredéke valószínűleg a türkök kötelekében sodródott Európába. Ez a töredék csatlakozott azután két másik a chazarok nomádbirodalmába tartozott törzs vagy törzstöredék társaságában a magyarokhoz. Hogy a csatlakozottak *kavar* elnevezése honnan ered, azt nem tudhatjuk. – A székelyek e származását figyelembevéve azonban nem csodálni való, hogy a székely rovásírásnak belsőázsiai írásrendszerekkel vannak kapcsolatai.

V. A kabarság sorsának alakulása az augsburgi csatavesztés után

1. Miért őrizhették meg a székelyek törzsi nevüket és népi egyéniségüket?

Amint előzőleg kifejtettük, a három kabar altörzs közül kettőnek a neve *Tárkány* és *Varsány* lehetett. A székelyek eredetére vonatkozó fejtegetéseinkből pedig kitűnt, hogy a harmadik altörzs a *Székely* lehetett. Feleletet kíván azonban az a kérdés, hogy mi okból maradt meg a feltehető harmadik kabar altörzs neve nép-

¹³⁷ V. ö. ezekre nézve „A magyar nyelv régi török és mongol jövevényszavai” NNy. XI. 6, 14-18. Az e tanulmányomban foglaltakkal szemben a pe-jd nyelvtudósok eddig inég gfmdpsan óvakodtak az állásfoglalástól.

¹³⁸ A világosság kedvéért még kell azonban jegyezni, hogy a *dzikil > székely* egybeállítás helyessége teljesen független attól, hogy valaki elfogadja-e az őstörök *j~ ~ magyar sz-* megfelelésére vonatkozó nyelvtörténeti fejtegetéseiméi., aminthogy például az említett baskir *dzil ~ magyar szél* megfelelés helyessége s teljesen független attól.

illetve törzsnévként napjainkig és miért tűnt el ilyen használatban a másik két név. Ennek megmagyarázására – úgy látom – két lehetőség mutatkozik. És pedig vagy arra lehet gondolni, hogy az egyik altörzs neve valami módon az egész kabarság megnevezésére általánosult a magyarban, vagy pedig azt kell feltennünk, hogy bizonyos történeti események és azok fejleményei következtében a *szikül* > *székely nevű* kabar altörzs sorsa lényegesen másként, alakult mint a másik két kabar törzsé.

Az első lehetőséghez való csatlakozásunk esetén nem volna nehéz megérteni, hogy miért nem fordul elő a kabarság összefoglaló neve *Kavar alakban helynévként. Sőt e tekintetben érvként hivatkozhatnánk egy körülményre is, amelyet a székelyek eredetére vonatkozó legutolsó munkájában Karácsonyi említett. Ez a székely ispánok címében az összszékelység megnevezésére használt „Siculi trium generum kifejezés, amelyet minden további nélkül a három kabar altörzsre lehetne érteni.¹³⁹ Ez a problematikus kifejezés azonban nemcsak magyarázható másként, hanem nyilván másként magyarázandó is. Esetleg annak tanújeléül tekinthető, hogy valamikor az egész erdélyi székelység még csupán a későbbi Háromszék székelyeinek az őseiből került ki, akik azonban még nem székekben, hanem három altörzs-féle közösségben éltek,¹⁴⁰ amelyeket a curialis latin-ságban genus-ként emlegethettek. De az sem lehetetlen, hogy a *genus* kifejezésen a székelyeknek az a három csoportja értendő, amely eredetileg Háromszéket továbbá a későbbi Udvarhely megyét, valamint a későbbi Marosszéket szállták meg. Szóval ez a kifejezés semmiesetre sem lehetne akadálya annak a feltevésnek, hogy a ajiásik két, kabar altörzs a nyugati kalándözások alatt, de megkülönböztetően az augburgi ütküzetben annyira megfogyatkozott, hogy hamarosan mint népi egyéniség nyomtalanul eltűnt, míg a székelyek ősei közül többen maradhattak meg a székely hagyománynak abban a bizonyos nagy csatájában, úgyszólván különleges alakulása következtében népi öntudatuk a mai napig sem enyészett el teljesen.

Hogy milyen okok és körülmények alakították a székelyek sorsát különleges irányban, azt talán leginkább úgy érthetjük meg, ha megkíséreljük annak alakulását visszafelé nyomozni.

1300-ig...ugyan a székelyekre vonatkozólag csak nagyon gyér-számú és homályos adattal rendelkezünk: annyi azonban ezekből is megállapítható, hogy a mai Székelyföld a XIII. század folyamán

¹³⁹ Karácsonyi „Új adatok és szempontok a székelyek régi történetéhez” című tanulmányában (1927) ezt a megnevezést ama felfogása mellett igyekezett érvényesíteni, hogy a székelyek gepidákból, magyarokból és orosz-szlávokból alakultak volna ki. A *székely* név valami keleti germánnak képzelt *Sichelknecht* foglalkozásnévből eredt volna szerinte. Ennek az elméletnek valami behatóbb cáfolgatása talán mégis felesleges. .

¹⁴⁰ A későbbi székek mint területi közigazgatási egységek t. i. csak a későbbi középkor folyamán a szász székek mintájára alakultak ki.

települt be és lett magyarrá olyanformán, hogy a királyi hatalom – úgy látszik – két vagy három székely csoportot helyezett oda.¹⁴¹ Ezek közül Erdély földjén legősibb a háromszéki székelység, amelynek korábbi települési területe a későbbi szász földön volt. Ennek az emléke a területi közigazgatási egységek kialakulása után is megmaradt a nevekben, amennyiben a *Képzél*, *Orbó* és *Sebes* székelynevezések nem Háromszék, hanem a későbbi szász-föld helyneveiben veszik eredetüket. Ezek a helyek eredetileg az extenzív állattenyésztéssel foglalkozó székelység – mondjuk – bizonyos, nemzetségi csoportjainak” központjai lehettek, amelyekről az egyes csoportokat is elnevezték. Ezeknek a régi helyrajzi alapon való megnevezése azonban azoknak új-háromszéki szállásaikon is megmaradt, sőt a székszervezet kialakulása után az egyes csoportok területeinek a megnevezésére is szolgált. A háromszéki székelység kézdi csoportjából rajzott ki még 1270 előtt a királyi hatalom akaratából az Aranyosszéki székelység is.

A másik székely csoport az udvarhelymegyei (telegdi) székelység, amelynek egy részét még 1324 előtt Csíkba telepítették át; mad pedig Csíkból benépesült Gyergyó és a későbbi. Kászonszék is. A lelegeli székelység nevét gyaníthatólag a biharmegyei Telegdről kapta. Másutt t, i. nincs az országban ilyen helynév; arról pedig néhány adat tanúskodik, hogy Biharban élt 1200 körül egy nagyobb székely csoport, amelynek települési területe az egykori Bihar megyéhez tartozott Kalotaszeg vidékére is kiterjedt, amint ennek emléke az ottani *Székelyió* hely- és pataknevében meg is maradt. Az Anonymus, korábban ez a székelység semmiesetre sem költözött még el Biharból, mert hisz ő krónikájában azt mondja el ismert modorában – saját kora települési és ethnikai viszonyait a honfoglalás korába helyezve -, hogy mi módon került a székelység a magyarsághoz csatlakozva és vele együtt oda, vagyis Biharba. Valószínűleg csak 1217 után telepítették át királyaink ezt a székely-csoportot Erdélybe, mert ebben az évben meg említve van a bihari „székelyszáz” várjobbágyházad a Várad Reg.-ban. Mivel pedig 1270-ben már említve van az universitas Sicularum de Thelegd Erdélyben, nyilvánvaló, hogy ez a csoport mindenesetre még 1270 előtt került át oda.

A harmadik csoport a marosszéki székelység, amelynek származásáról azonban közelebbit nem tudunk, mivel a marosszékiek egyházilag szintén a telegdi főesperesség hatásköre alá tartoztak, nem lehetetlen, hogy szintén Biharból származtak.

Ha a Székelyföld előbb vázolt megszállására tekintettel vagyunk, akkor semmiesetre sem mondhatjuk a székelyeket Hómannal szabad ősfoglalóknak. Az egyes székely csoportok ugyanis korábbi szállás-

¹⁴¹ A Székelyföld lakossága, mielőtt oda a székely-magyarok betelepültek íyér szláv népességből állott: csupán a háromszéki medence lehetett valamivel sűrűbben lakott (v. ö. ezekre vonatkozólag Kniézsza fejtegetéseit: Szent-Istváu- emlékkönyv II. 421-22.).

területüket semmiesetre sem a maguk jószántából hagyták oda és semmiesetre sem valami „szabad” vándorlás után sodródtak a bihari székelyek törzsrokonai szomszédságába Magyarország legkeletibb szögletében. A székelyeknek a Székelyföldön való megtelepítésében nyilvánvaló az „egész magyarság érdekét szemmel tartó honvédelmi céltudatosság; ilyen szempont-érvényesítése csak a központi hatalomnak tulajdonítható. Mivel pedig olyan adat nincs, hogy a székelyek Székelyföldet már 1200 előtt megszállták volna, azt kell gondolnunk, hogy királyaink csak a XIII. század első felében a keleti hágók és szorosok védelmére telepítették őket oda. Akármikor is volt ez, semmi kétség arra nézve nem lehet, hogy királyaink rendelkeztek és rendelkezettek a székelyekkel. Ezt bizonyára azért teheték meg, mivel áttelepítésük korában még nem halványult el a székelyeknek békebeli határvédelmi és háborús előharcolási (parttyázo) kötelezettsége.

A székelyek ősi határvédelmi szolgálatának egyik következménye életformájuk szempontjából az lett, hogy gazdaságuk alapjának még akkor is megmaradhatott az extenzív formájú állattenyésztés, amikor arról a belső magyarságnak már rég le kellett tennie. De megmaradhatott ezzel együtt továbbra is annak politikai vetülete, a földközösségen alapuló nomádos nemzetségi szervezet, amely a belső magyarságnál már a középkor folyamán teljesen megszűnt. Az extenzív formájú állattenyésztésnek a középkori magyar határvédelmi szolgálat azért kedvezett, mert a védelem fontos elve volt, hogy a gyepük előtti terület gyér lakosságú, meg nem művelt föld legyen: ennek következtében ugyanis az ellenség a határsávon való áthaladása közben csak a magával hozott élelmiszerkészletre volt utalva. – Az országhatár közelében elhelyezkedő őrszemeknek a határrendőri teendők ellátásán kívül fő feladatuk volt az ellenség közeledtét a gyepüknél idejében jelenteni, hogy azok elzárásáról gondoskodni lehessen: további feladatuk bizonyára az országhatár és a gyepük közötti terület teljes kiürítése volt, ami csak extenzív állattenyésztést folytató gyér népesség esetében volt lehetséges, amennyiben nem járt nagyobb nehézséggel a lábas jószágnak a határövezetből idejében való gyors elterelése. A főútvonalon hosszú menetoszlopban benyomuló ellenséget azután a határterület időközben mozgósított fegyveres ereje folytonos rácsapásokkal nyugtalanította. Ezek a támadások azonban elsősorban az ellenség málhás csapatai ellen irányultak, aminek következtében, az ellenség főereje az elzárt gyepüknél megtorlódva az egyre fokozódó élelmezési nehézségek folytán rövidesen annyira demoralizálódott, hogy megsemmisítésük a határvidék kisebb-számú fegyveres ereje számára is lehetségessé vált. Ebből következtetik, hogy a gyepüket az országhatártól mindig nagyobb távolságra létesítették.¹⁴² A sopronmegyei gyepük például

¹⁴² Sokan a gyepükkel való határvédelmet valami turáni különlegességnek vélik, sőt minduntalan valami erődítményvonalnak képzelt gyepűvonalakat emle-

Kapuvárnál voltak, míg a tulajdonképeni határország a Lajta,- illetve korábban a Fischa mellett helyezkedett el.

Arra nézve semmi kétségünk nincs, hogy a székelyek gazdaságának alapja a mai Székelyföldön meglehetősen hosszú ideig az. extenzív állattenyésztés volt, sőt az is a legnagyobb mértékben valószínű, hogy arra nem ott kaptak rá, hanem mint megszokott életformát magukkal hozták, amiből bizonyos tekintetben az is következik, hogy foglalkozásuk, már korábbi szállásterületeiken is az extenzív állattartással járó határvédelem volt.

Ezek szerint a székelyek sokat emlegetett „szabadsága” lényegileg abban állt, hogy sokáig megtartották, illetve megtarthatták az extenzív állattenyésztéssel kapcsolatos politikai berendezéseket, életformát és adózást. Egyébként az a szabadságfogalom, amelyet a székelyekkel vagy a szabad magyarokkal szokás kapcsolatba hozni, meglehetősen romantikus ízü... A valóság lényegesen más lehetett. A székelyek olyan értelemben szabadok, mint azt rájuk vonatkozólag feltenni szokás, már csak azért sem lehettek, mert egész Erdély a középkor folyamán királyi birtoknak (fundus, regiusnak) számított. De romantikus abszolút szabadságot a magyar monarchia megalapítása idején Géza fejedelem korában a magyar nemzetségek sem élvezhettek. Valószínűtlen például, hogy a magyar törzseknek azok a képviselői, akik honvédelmi okokból a Duna-könyök körüli területen vagy a távoli Sáros megyében települtek meg, ott a saját elhatározásukból választották ki a szállásaikat és hogy a sík mezőhöz szokott magyarságnak odasodródott képviselői nagyon lelkesedni tudtak volna eleinte azért, hogy a központi hatalom atyafiaik közül kiszakítva őket, erdős-hegyes vidékeken jelölje ki új szállásaikat... Székelyeket vagy más kabarokat oda határt védeni a központi hatalom a X. század folyamán azért nem küldhetett, mert abban az időben a székelyek valószínűleg egy másik, akkoriban még nagyon veszélyeztetett sávon- a nyugati határ mentén teljesítettek határvédelmi szolgálatot.

Az előadottak szerint a székelység annak ellenére, hogy nagyon korán elmagyarosodott, a Középkorban népi egyéniségét és öntudatát, valamint régi törzsi nevéért őrizhette meg, mert mint népcsoport konzervált a magyarság zömétől és pedig olyan feladatok teljesítése céljából, amelyek attól megkülönböztették. Előmozdította ezt a fejlődést az a régiesnek mondható életforma is, amely a székelyeknél határvédelmi tevékenységük következtében sokkal tovább megmaradhatott, mint a központi magyarságnál.

hetnek. Ez mind tévedés. A gypük alkalmas helyen létesített útzáró művek voltak, de a gypüvonalak a képzelet világába tartoznak. Valami török örökség a határvédelemnek ez a módja, már csak azért sem lehetett, mert a steppén gypüket létesíteni kissé bajos lett volna. Az azonban tény, hogy a szláv népek a németekkel szemben, ugyanazon stratégiai és taktikai elgondolások szerint szoktak védekezni mint a magyarok. Részletesebben ezekről a kérdésekről „Gyepüvédelmen és településtörténet”-című kritikai tanulmányomban szóltam. (NNy. X. 113-139.).

2. Mikor és mi okból kerültek a székelyek határőrökként a Körös és Maros völgyébe?

Amint más kapcsolatban már kifejtettük, a XII. században a székelység egy csoportját már délerdélyi őslakóknak tekintették, ami településtörténeti szempontból annyit jelent, hogy ekkor már huzamosabb ideig laktak határőrökként Délerdélyben. Ott határőrökre csak akkor lehetett szükség, amikor Gyulafehérvár és környékének megszállása után kialakult már az egész Délerdélyt magában foglaló Fehér vármegye. Ez mindenesetre csak Északerdély megszállása után következhetett be, ami legkorábban Géza fejedelem korára tehető, de valószínűleg csak Szent István alatt következett be. Amikor a magyarság az Alföld keleti peremvidékét megszállta, akkor határbiztosító, előőrsök elkerülhettek már Erdélybe is. Az ilyen határbiztosítást azonban talán túlzás volna magyar megszállásnak nevezni. Ebben valószínűleg a Szamos mellékén megtelepült Tarján törzsnek is része volt.

Ennek ellenére Északerdély igazi és végleges megszállása már az időközben megszilárdult és a meg nem szállt területek lefoglalása révén hatalmassá lett központi hatalom vállalkozása volt. Így lehetett csak Erdély a maga egészében fundus regiussá, és ennek tulajdonítható, hogy ősi nemzetségi birtok még Északerdélyben sem található. Míg azonban Északerdély megszállásának a sóbányászat és aranymosás révén gazdasági jelentősége volt – ez a körülmény az északerdélyi vármegyék aránylag korai kialakulásában is kifejezésre jutott és így annak birtoklása a központi hatalom gazdasági erejének növeléséhez nagy mértékben hozzájárult, addig Délerdély megszállásának más értelme nem volt, mint a gazdaságilag „értékes királyi területek, valamint az alföldi, magyarság biztonságának a növelése egy esetleges, keletről, illetve délkeletről jövő támadással szemben. Ebből tehát arra lehet következtetni, hogy székely telepések csak akkor kerültek Délerdélybe, amikor keleteurópai nomádok támadásai a gazdaságilag értékes északerdélyi királyi birtokok biztonságát, valamint az alföldi magyarság szállásterületeit jelentősebb mértékben fenyegetni kezdték. Ez a helyzet Salamon és Szent László korában következett be. Ebben a korban az egykori magyar törzsek-nél? talán már az emléke is elenyészett, aminek következtében törzsnévi helynév már nem keletkezett Délerdélyben. Az oda telepített székelyek korábbi szállásai valószínűleg valahol a Maros mellett lehettek, ahová talán egyidőben kerülhettek a Körös völgyébe telepített székelyekkel.

Bihar megyének és az egykori Zsaránd megyének a megszállása Géza fejedelem idejében vagy esetleg csak Szent István korában ép olyan biztonsági intézkedés lehetett, mint később a székelyeknek Délerdélybe való telepítése. Csakhogy 1000 körül még nem úzok és kunok fenyegették az ország keleti vidékeit, hanem a besenyők, amint

maradt is fenn tudósítás arra nézve, hogy Szent István idejében települtek be besenyők hazánkba. Ezek – úgy látszik – az ország nyugati részébe kerültek határőröknek, mert Salamon idejében ebben a minőségben már ott találjuk őket. Ugyanakkor, amikor besenyők kerültek nyugatra telepíthette át Szent István a kabarok egyik törzsének maradvékait, a székelyeket Biharba és Zarándba határőrként a Körös és Maros völgyeibe.

Valószínűleg a székelyekkel egyidőben kerültek hasonló mindenségben a későbbi Szilágy megyébe azok a német, közelebbről bajorosztrák nyelvjárást beszélő telepések, akiknek ott-létéről helynevek tanúságán kívül néhány a XIII. század elejéről származó s a Váradi Reg.-ban megőrzött, e vidék peres ügyeire vonatkozó jegyzőkönyvből szereztünk tudomást.¹⁴⁴ Lehet, hogy ezek a szilágy megyei régi német telepések, akiknek az utódai még a középkor folyamán teljesen elmagyarosodtak, a Karoling-kori felsőpannoniai német telepések maradványai voltak, mint korábban feltettem; de az sem lehetetlen, hogy ezek ősei azok a német hadifoglyok voltak, akikre, Szent István, 1030-ban II. Konrádnak Magyarország ellen megkísérelt, de gyászosan végződött háborús próbálkozásának visszaverése alkalmából Bécsnél tett szert. Nem lehetetlen, hogy ezek közül „a meszesi kapu védelmére rendelt, régi szilágy megyei német telepések közül többen a székelyekkel együtt Erdélybe is elkerültek vagy talán Biharban is voltak hasonló eredetű német telepések, mert a székelyföldi helynevek, sőt nemzetségnevek között is aránylag elég sok a német – és pedig bajor-osztrák – eredetű név, amelynek téves értelmezése azután Karácsonyinak, majd nyomában Fülöpnek és Ácsnak módot adott arra, hogy a székelyekben gepidautódokat fedezzenek fel.^{1*1}

Amint feljebb már említettük, a legnagyobb valószínűség szerint településtörténeti jelentőséget kell tulajdonítanunk annak a feltűnő körülménynek, hogy a pankotai (zaránd megyei) főesperesség a középkorban az egri egyházmegyéhez tartozott. Ennek oka véleményünk szerint aligha lehetett más, minthogy a Jirályi. hatalom valamikor egy nagyobb embercsoportot telepített át az egri egyházmegyéből -- Zaránd megyébe. Erre akkor kerülhetett sor, mikor Szent László az előzőekben már sokat emlegetett kun hadifoglyait telepítette le az egri egyházmegye területén. Mivel pedig a délerdélyi székelyek csak a Maros mentén juthattak el Erdélybe, lehetséges, hogy Szent László ugyanakkor telepítette át őket is Zaránd megyéből határvédelmi célból Délerdélybe.

¹⁴³ V. ö. ezekre vonatkozólag „Die ältesten deutschen Siedlungen in I-II. Theissebene” című cikkemet (Deutsch-Ung. Heimatsblätter I. 181-188.).

¹⁴⁴ Megjegyzem, gepida-ősöket az erdélyi oláh kontinuitás elméletének szempontjából egyes román tudósok is igyekeztek nemzetük számára találni.

3. A kabarok szállásterülete az augsburgi csatavesztés után

Ha...a magyar-kabar törzsszövetség hatalma a X. század első felében az Emis mellékéig terjedt is ki, ebből még nem következik, hogy a kabarság zömének a szállásai valahol Alsóausztria nyugati felében lettek volna. Az Enns mellékén valószínűleg csak néhány kabar őrség volt; majd egy nagy kiterjedésű lakatlan terület következhetett, úgyhogy a kabarság szállásai a Kisalföldön csatlakozhattak a Jenő törzs szállásaihoz. Azok a magyarsággal kapcsolatba hozható alsóausztriai és morvaországi helynevek amelyeket Melich állított össze (közelebbi vizsgálatuk mindenesetre szükséges és kívánatos volna), valószínűleg a külső magyar határőrök egykori telepeire vonatkoznak, (42. sz. j.).

Amikor a katarság az augsburgi csatavesztés következtében a X. század második felében beljebb szorult, akkor szükségszerűleg Összetorlódott a Kisalföldön megszállt Jenő törzssel, mert hisz védekezés szempontjából a most már félelmetes közelségben lévő németekkel szemben egy lakatlan határsávot kellett mindenekelőtt létesíteni. Talán ennek a körülménynek is szerepe volt abban, hogy a syókpjyjk 7-afrrrrrti határterületre kerültek át. Mivel pedig a központi hatalom időközben a nemzetségek által meg nem szállott területekre rátette már a kezét, a visszahúzódó székelyek számára szabad föld már nem állott rendelkezésre. Ennek következményeképpen is szorosabb függési viszonyba kerülhettek a központi hatalomtól. Ennek tulajdoníthatjuk, hogy a székelyeket Biharban is várjobbágyi minőségben említik és hogy a királyok – amint ez településtörténetükből is kitűnik – meglehetősen szabadon rendelkezhetek arra nézve, hogy hol legyenek szállásaik. De talán az is közrejátszott ebben, hogy ősi előharcolói és határvédői kötelezettségük a középkor folyamán: viszonyaik már kifejtett alakulása következtében nem évvült el.

Annak következményeképpen, hogy a székelyek a bécsi medencéből való visszavonulásuk során a Jenő törzs szállásaiba ütköztek, e törzs egyik nemzetsége is – úgy látszik – csatlakozott hozzájuk; ez lehet ugyanis a legvalószínűbb, magyarázata annak, hogy a székelyeknek is előkerül a *Jenő* név nemzetségnévként. Még fontosabb következménye az augsburgi csatavesztéssel bekövetkezett településbeli változásoknak, hogy a kabarok a Jenő törzssel összetorlódva most már hamarosan téliesen magyarosodtak, ugyanogy mire néhány évtized múltán a keleti határra kerültek, már nyoma sem maradt egykori török nyelvüknek.

Amint láttuk, azokon a határterületeken, amelyeket a X. században és a XI. század első felében veszélyeztetetteknek tekintettek, halmozódnak a magyar törzsi helynevek. Ez a legvesélyeztetettebb nyugati határsáv területén nincs így, ami arra mutat, hogy erre a területre nem kellett határvédelmi célból magyar nemzetsége-

ket telepíteni, azon egyszerű oknál fogva, mert ennek a területnek a határvédelme teljesen megfelelő volt, amint ez több német támadás alkalmával fényesen be is igazolódott. Amint a határsáv védői – ha azok nem magyarok voltak – a legrégebbi korra vonatkozólag csak a kabarok jöhetnek tekintetbe. A magyar törzsnévi helyneveknek a nyugati határsávban való várható halmozódásán mint negatív bizonyítékon kívül a kabaroknak a nyugati határsávban való jelenlétét egy pozsonymegyei helynév is tanúsítja, Ez a név a pozsonymegyei somorjai járásban fekvő *Magyar* (*Kis-* és *Nagy-*) község neve, amely semmiesetre sem tekinthető a *Megyer* név mélyhangú változatának, mert hisz *Megyer* név – amint azt különösen Konstantinos alakváltozata tanúsítja – már a X. század közepén is magashangú volt, pedig a törzsnévi helynevek – amint az előzőekben kifejtettük – későbbi keletűek. Ilyen jelentésű helynév tulajdonképp csak nem-magyar környezetben fordulhatna elő, csakhogy a pozsonymegyei *Magyar* környezete színmagyar; akik tehát a szomszédságban ennek a helynek az ott lakók nemzetiségéből s-ok századdal ezelőtt nevet adtak, azok csak magyar nyelvű nem-magyarok, vagyis kabarok lehettek.

Az augshurgi katasztrófa után a kabarok maradványai talán úgy helyezkedtek el, hogy Pozsony megyében esetleg Nyitrára is áttérjedve települt meg a Tárkány altörzs zöme, Mosonyban és Sopronban szállhattak meg a Varsány altörzs maradványai, míg a székelyek maradványai Vas, Sopron és Veszprém megye határvidékére kerültek. Ezeken a területeken ugyanis a feltételezett kabar altörzsek nevei nincsenek meg helynévként. Viszont közel a vasmegyei határhoz találjuk Veszprém megyében azt a *Csigla Csögle* nevű helyet, ahol a székelyek hagyománya szerint a nagy csata után őseik megvonhatták magukat. Csögle környéke mezőség, amely tehát a *Csigl-mezeje* névnek minden tekintetben megfelel. Ez a hely a Rába-mellékén nomadizáló székelyeknek épúgy nemzeti központjuk lehetett, mint később az volt *Szászorbó*, *Szász kezd*, *Szászsebes* és *Telegd*. A székelyek törzsrókaikkal ellentétben azért tudtak magyar nyelvük ellenére mint népi egyéniség népi öntudattal megmaradni, mert a nyugatmagyarországi magyar környezetből mint népcsoport keletre kerültek, mielőtt még fel kellett volna vállalniuk az extenzív állattartással kapcsolatos életformát és szervezetet. Keletmagyarországon és Erdélyben pedig régi életformájukat nemileg módosult körülmények között tovább folytathatták. Ezekhez azonban úgy látszik alkalmazkodtak és a lótenyésztésről az extenzív marhatenyésztésre tértek át; ebben azonban a kereszténység felvételének is szerepe lehetett, amennyiben a keresztény papok híveiknek tilalmazták a lóhús és lótej élvezetét.

A másik két kabar altörzs közül a varsányok a garamszentbenedeki apátság alapítólevelében mint népi egyéniség vannak ugyan említve, de hamarosan elmerülhettek a magyarságban, mert sem a

nyelv, sem az életforma, sem a vallás, sem társadalmi helyzet tekintetében nem volt semmi különbség közöttük, és valami korai csoportos elköltöztetés sem járult hozzá népi öntudatuk megőrzéséhez. Ugyanez vonatkozik természetesen a tárkányok maradáikra is. Különbén az sem lehetetlen, hogy e két utóbbi kabar altörzsnek a nyugati kalandozásokban és az augsburgi ütközetben is nagyobbak voltak a veszteségei, mint a székelyeknek. Ennek következtében szűk-ségessé válhatott megritkult soraikat a magyaroknak a határvidékre való telepítéssel kiegészíteni. Ez legfeltűnőbbben Nitra- és Pozsonymegyében tűnik szembe, ahol aránylag kis területen az összes magyar törzsnevek előkerülnek. A dunántúli-sopron-mosonmogyeyi határvédők pedig a XI. század első felének magyar-német háborúiban, továbbá az állandó határmenti csetepatékban fogyatkozhattak meg, úgyhogy hamarosan szükségessé vált oda határőrökként keleti jövevényeket (besenyőket, oroszokat, nyögéretet stb.) telepíteni.

Lehetséges, hogy nem az egész székelység, hanem annak csak néhány csoportja került el Nyugatmagyarországból a Maros és a Körös megyébe. A nyugaton maradt székelyek népi egyéniségüket épúgy nem tarthatták volna meg, mint törzsrókonaik, a tárkányok és varányok. Elmagyarosodásuk, valamint a nyugati, eredetileg gyér lakosságú határsáv benépesedése után t. i. életmódjuk nem különböztette volna meg őket a többi magyartól, pedig amint láttuk, a keletre került székelyek elsősorban is a magyarság zömétől eltérő életformájuknak köszönhették, hogy mint a magyarságtól különvált csoport külön népi öntudatukat megőrizhették és hogy a magyarság is magától különböző népi egyéniséget látott bennük. Nyugatmagyarországi szállásterületükön ottlétük emléke a helynevekben ép oly kevésbé maradhatott volna meg, mint bármely magyar törzsé annak elsődleges szállásterületén. Ezt figyelembe véve elsősorban is Vas megye magyarságában kereshetnők a nyugaton maçttát székelység utódait.

Hogy a nyugati határsávba a XI. század kezdetén magyar törzsek képviselői is elkerültek, azt ennek a területnek magyar törzsnevi helynevei tanúsítják a legvilágosabban. A Nyék, Megyer, Gyarmat, Kér és Keszi nevek vannak itt képviselve. Feltűnő, hogy a Rába völgyében a Jenő név hiányzik; pedig azt kellene várnunk, hogy ennek a Kisalföldön megszállt magyar törzsnek a képviselői elkerültek a középső Rába völgyébe is, amint egykori ottlétük emléke megmaradt a pozsonymogyeyi kabarok szállásterületén is (F. 1. sz.). Ügy hiszem azonban, hogy a jenők a vas megyeyi kabarok közé mégis csak elkerültek; de nem a *Jenő* helynév őrizte itt meg emléküket, hanem a Vas megyében néhányszor előforduló *Gyunó* és az abból származott¹⁴⁵ másodlagos *Gyanafalvci* név. A Konstantinos Porph. jegyzékében szereplő *Teváç* névalak t. i. szerintem nem *jeney*-nek hanem

¹⁴⁵ V. ö. erre vonatkozólag fejtegetéseimet: „Westungarn im Mittelalter im Spiegel der Orstnamen“ című tanulmányomban: 86. és 220-22. l.

jenay-nak olvasandó; nem valószínű ugyanis, hogy a byzanci Íródeák ebben a névben az első szótag nyílt *e*-jét *e*-nal, a második szótag nyílt *e*-jét pedig *a*-val jelölte volna. Ebből a *jenay* alakból azután előreható illeszkedéssel egyrészt *Jenő*, másrészt hátraható illeszkedéssel a *j*- > *gy*- hangváltozás után szabályszerűen *Gyonou* > *Gyanó* fejlődött. Az pedig ismeretes, hogy a *j*- > *gy*- fejlődés kiváltkép a nyugati nyelvjárásterületre jellemző; de különösen erősen *gy-zik* Szentgotthárd környékének a magyarsága (csúfolják is őket érte), ahol a *Gyanó* és *Gyanafalva* nevek is előkerülnek. Ennek a feltevésnek megfelelően *Gyanafalvi* német neve *Jennersdorf*, vend neve pedig *Zünavci*, vagyis *e* név átvétele korában annak első szótagjában a magyarban meg magas hang szerepelt.¹⁴⁵

Ily tehát ez a helynév is azt tanúsítja, hogy a középső Rába melléke semmire sem lehetett a Jenő törzs szállásterülete. Mivel ide valami más magyar törzs szállásterülete sem helyezhető, ezt a területet is egykor nyilván a kabarok és pedig a kabarszékelyek szállhattak meg.

4. A székelyek Nyugat-magyarországról való származásának bizonyítékai.

A székely népiségnek a nyugatmagyarországi magyarsággal való bensőbb összefüggését már eddig is többen feltették különösen azok közül, akik a székelyek avar származását vitatták. Csakhogy az erre vonatkozólag felhozott érvek többnyire ép annyira értéktelenek, mint a székelyek török származására felhozott bizonyítékok java része. Ezekről az álérvektől tehát először is meg kell szabaduljunk, mert annak semmi értelme sem volna, hogy e kérdésben valami illuzionista bizonyítást tegyünk magunkévá.

A székely és a nyugatmagyarországi népiség kapcsolata szempontjából semmiképp sem lehet érvként bizonyos hasonló vagy azonos nyelvjárási sajátosságokra hivatkozni, mert – amint más kapcsolatban már említettük a mai magyar nyelvjárások egyáltalán nem ősiek, történeti kialakulásukról pedig nem sokat tudunk. A székely és nyugati nyelvterületen nincsen perem- és szigetnyelvjárásokban pedig könnyen megőrződhetnek olyan nyelvi jelenségek, amelyek a magyar nyelvterület központi részein már rég kivesztek;

¹⁴⁶ Nagyon régi átvételről tanúskodik *e* név vend alakjában a szókezdő *z*, ezzel a hanggal helyettesítették t. i. a vendek a magyar *gy-t*, amikor ez a hang még hiányzott nyelvükben. Időközben t. i. a magyarországi vendek nyelvében – talán az egykor közöttük-élt magyarok *gy-ző* beszédjének hatása alatt is – bekövetkezett a *j*- > *gy*- hangváltozás. – A német névalak szókezdő *j*-je a magyar *gy*- helyettesítéséből is származhatott. Korábban azt tettem fel, hogy a név első szótagjában eredetileg zárt *ě* szerepelt. A név vend alakja is azonban azt tanúsítja, hogy az eredeti hang nyílt *e* volt: ennek megfelelően a németek ezt a nevet még 1150 előtt vehették át (v. ö. Moór: Westungarn im Mittelalter 86, 184.).

tehát valami ilyen, esetleg mindkét nyelvjárásterületen megőrződött nyelvi régiségekbe mint az egykori népi kapcsolat bizonyítékára hivatkozni nem lehet.

Semmit sem jelent ebből a szempontból az a körülmény sem – aminek pedig még Németh is településtörténeti jelentőséget tulajdonít¹⁴⁷ –, hogy bizonyos – nem magyar, hanem szláv eredetű – székely helynevek megegyeznek bizonyos nyugatmagyarországi helynevekkel. Szlávok ugyanis a honfoglalást megelőző időkben majd mindenütt laktak Magyarországon, s ezért a nyugatmagyarországiakhoz hasonló helynevek más vidékekről is előkerülhetnek anélkül, hogy az ilyen névegyezések valami településtörténeti következtetést tennének lehetővé, amint ennek az érvek értéktelenségére fentebb Belitzky bizonyos fejtegetéseivel kapcsolatban is alkalmunk volt már rámutatni. A *Mosony* név például Nyugatmagyarországon kétségtelenül egy „mohos” jelentésű szláv névből származik,¹⁴⁸ ha tehát a *Mosony* név helynévként a Székelyföldön is előkerül, akkor abból még egyáltalán nem lehet arra következtetni, hogy e hely őslakói Nyugatmagyarországból származtak el a Székelyföldre, mert hisz „mohos” jelentésű szláv helynév mindenütt keletkezhetett. De azok, akik ilyenforma nyugatmagyarországi és székelyföldi helyneveket egybeállítgatnak, hogy a névegyezéseket településtörténeti érvként használják fel, arról is elfeledkeznek, hogy a székelyek semmiesetre sem kerülhettek közvetlenül Nyugatmagyarországról mai hazájukba és ezért helyneveket onnan semmiesetre sem hozhattak volna magukkal, mégha valaki fel is akarná tenni, hogy az emberekkel együtt helyneveik is vándorútra keltek volna. Vagy talán azt is feltegyük, hogy a székelyek ősei egykori hazájuk helyneveit nemzedékek során keresztül megőrizték volna, míg csak véglegesen meg nem telepedtek a Székelyföldön?

Ezeknél talán nagyobb jelentősége van azoknak az egyezéseknek, amelyek a regölés népszokása és az ezzel kapcsolatos népi szövegek tekintetében állapíthatók meg 41 keleti és nyugati végek magyar népe között. Különösen ha helytállónak bizonyulna Sebestyén Gyulának az a felfogása, hogy a regös énekekben az augsburgi csatavesztésre történik célzás..... Ez a kérdés még mindenesetre behatóbb vizsgálatot igényelne. Annak a tehetősége azonban kétségtelenül megvan, hogy a regölés tekintetében is csák a peremterületeken megőrzött régiségről van szó.

Van azonban esetleg egy nyelvi bizonyíték is annak, hogy a székelyek valamikor Nyugatmagyarországon laktak. Ez a bizonyíték a székely népnévnek egy középkori stájerországi német változata. A székelyek t. i. a stajer-Ottokár-féle verses krónikában többször is említve vannak *Zókel* néven. Ennek a névváltozatnak meg-

¹⁴⁷ Németh, Száz. LXIX. 139. 155.

¹⁴⁸ Moór; Westungarn im Mittelalter. 39.

felel az erdélyi szászok *Zakel* névalakja¹⁴⁹ és nyilvánvalóan Kézai *Zaculija* is. Az a kérdés tehát, hogy miként függenek ezek az alakok össze egymással és a *székely* név magyar előzőjével a *szikül* névalakkal? Kézai *szakul* változata semmiesetre sem erdélyi szász eredetű; mert az idézett német névalakban a Z-t kétségtelenül c-nek olvasandó; a magyarban pedig ezt a hangot sohasem írták z-vel. Magyar eredetű ez a Kézai-féle *szakul*-névváltozat semmiesetre sem lehet, mert semmi nyoma sincs annak, hogy a magyarban vagy akár a török nyelvekben valamikor $o > a$ hangváltozás következett volna be. A székelykérdés irodalmában néhányszor ezt a *szakul-változatot* már az oláhból számlázottnak mondták; hogy az illetők mire alapították ezt feltevésüket, megállapítani nem tudom. Azonban ha tel is tennők ezt, illetve ha azt ki is lehetne mutatni, hogy az oláhban volt e névnek valami *sakul*-variánsa, akkor sem tudnánk e névváltozat eredetéről még semmit, mert valami $o > a$ hangfejlődésnek a románban sincs semmi nyoma. Az pedig egyáltalán nem kétséges, hogy a *szikül* és a *szakul* névváltozatok valami módon összefüggenek egymással.

Hogy a két névváltozat összefüggését kiderítsük, a legcélszerűbb, ha a kérdést így fogalmazzuk meg a magunk számára: Melyik az a nyelv, amelyben az első szótagban valami $i > a$ hangfejlődés feltehető; Tudomásunk szerint ilyesmi a számbajövő nyelvek közül csak a délszláv nyelvekben következhetett be, amelyekben t. i. az idegen nevelten előforduló $v-t$ e -vel helyettesíthették, amely hangból azután e -n keresztül tényleg a fejlődött. Ahogy tehát például a régi magyar *Timis* ($>Temess$) folyónévnek a szerbben ma *Tamis* felel meg, így „származhatott a régi magyar *szikül*-ből is a délszláv nyelvekben *sakul*, amelyet tőlük átvehettek az Erdélybe betelepült oláhok és németek is. A Kézai-féle változat esetleg tényleg már az oláhból való és talán onnan származik a név erdélyi szász *Zakel* változata is. Hogy mikor honosodott meg ez a névváltozat az erdélyi szászban, azt csak akkor tudnánk megállapítani, ha adataink volnának arra nézve, hogy mikor váltotta fel nyelvjárásukban a germán s-nek s-es ejtését annak mai s-es ejtése; ez mindenesetre csak 1250 után következett be mint a német nyelvterületen általában. Az idegen szavak és nevek szókezdő s- hangjának c-vel való helyettesítésére ugyanis csak addig a korig van szükség, amíg a régebbi helyzetnek megfelelően a szókezdő s a német nyelv hangrendszerében ismeretlen volt.

Az előbb előadottakból az is nyilvánvaló, hogy az erdélyi szászok a *Zakel* névváltozatot erdélyi délszlávoktól vagy esetleg oláhoktól csak akkor vehették át, amikor a délszlávban már lezárult a feltételezendő $e > a > a$ hangváltozás. Erre .1200. körül kerülhetett

¹⁴⁹ V. Γ), 153(1: *Edellent und Zakel*; 1543: *den Zakeln* (Fontes rer. Transylv. VI. 211, 239.).

sor.¹⁵⁰ egyik délszláv nyelvben, illetve nyelvjárásban valószínűleg valamivel korábban, másokban valamivel később. Ezek szerint az erdélyi szászban és valószínűleg a románban hasonlóképpen 1200-1250 között honosodhatott meg a *székely* név feltételezendő délszláv *sakul* változata. Ez annyit is jelent településtörténeti szempontból, hogy ebben a korban még voltak délszláv nyelven beszélő lakosai Délerdélynek. Hogy pedig Délerdélynek a magyarok, illetve székelyek betelepülése előtt tényleg délszláv lakossága volt, azt a legvilágosabban a *Szeben* < *Szibin* név tanúsíthatja, amely t. i. a csupán délszláv nyelvekben meglévő *sviba*, *siba* „som” szó származéka.¹⁵¹ – Másrészt azt is tanúsítják a *sakul* > *Zakel* névváltozatok, hogy a székelyek már abban a korban is Délerdélyben vagy közelében voltak, amikor az említett *a > e > a >* hangváltozás a délszláv nyelvekben még kezdetét sem vette.

Ami pedig a XIII. századi stájerországi *Zókel* változatot illeti, abban az a nevezetes, hogy ez a névalak a stájereknél az első szótagjának tanúsága szerint még a bajorosztrák nyelvjárásokra jellemző *a > o* hangváltozás bekövetkezése előtt honosodott meg;¹⁵¹ az ugyanis nyilvánvaló, hogy ez a s-tájer névalak, is valami módon összefügg az előbb tárgyalt névváltozatokkal. Arra azonban gondolni sem lehet, hogy a stájerek 1200 körül ezt a nevet az erdélyi szászok révén ismerték volna meg, így tehát ők ezt a nevet csak a stájerországi szlovénektől vehették át, akiknek a nyelvében azonban ennek a névnek már jóval előbb kellett meghonosodnia, mert hisz máskülönben – amint ezt az erdélyi változatokra vonatkozólag kifejtettük – nem következhetett volna be nyelvükben ennél a névnél a felteendő *a > o* hangváltozás. Aligha volna azonban annak a feltevésnek valami valószínűsége, hogy a stájerországi szlovének az erdélyi székelyek nevét ismerték volna meg valamikor a XI. században: ellenben azt kell és – amint láttuk – lehet is feltennünk, hogy azok a székelyek, akiknek a nevét a stájerországi szlovének a X. vagy XI. század folyamán megismerték, ott laktak a szomszédságukban Nyugatmagyarországon. Ezek szerint a *székely* népnév XIII. századi stájer *Zakel* változata szintén egy szerény bizonyíték arra nézve, hogy a kabar-székelyek eredeti települési területe Nyugatmagyarországon volt.

Ez a bizonyítás egy kissé talán bonyolult és különösen nem-nyelvészek számára nem olyan könnyen érthető; meg kell azonban állapítanunk, hogy azok az ethnikai viszonyok is elég bonyolultak voltak, amelyek a tanulmányunk során tárgyalt nevekben természe-

¹⁵⁰ V. ö. Melich János, *Nyelvünk szláv jövevényei*. 1910. 26.

¹⁵¹ Ugyan Melich szerint a *Szeben* név a „szláváságból meg nem fejthető” Honfoglalás kori Magyarország (270.), ami azonban tévedés: v. ö. Moór., HONF. VI. 109. Kniezsa: Szent-István-émlékkönyv II. 421.

¹⁵² A nyugatmagyarországi német nyelvjárásban az *a > o* hangváltozás 1170 körül Következett be (v. ö. Moór, Westnngarn im Mittelalter im Spiegel der Ortsnamen, 179-180.).

tesen szintén kifejezésre jutnak. Ezért nem volt mindig módunkban a tárgyalásunk során felmerült nyelvészeti kérdéseket annyira leegyszerűsíteni, hogy azok megértése a nyelvészet terén nem-jártas településtörténészeknek már egyáltalán semmi nehézséget sem jelentene. Azon pedig változtatni nem lehet, hogy az őstörténetnek és a ma annyira divatos településtörténetnek a nyelvészet egyik fontos segédtudománya, amellyel véleményem szerint – amint ezt egy ízben már alkalmam volt kifejtetni (Szegei Füzetek II. 112.) – az e kérdések iránt érdeklődő történészeknek is bizonyos vonatkozásaiban meg kellene ismerkedniök, hogy bizonyos névmagyarázatok helyességének elbírálására, sőt ilyenek alkotására maguk is képesek legyenek. Erre azt mondhatná ugyan valaki, hogy ez teljesíthetetlen követelmény, mert hisz, mint a példák tanúsítják, maguk a hivatásos nyelvészek is minduntalan tévedéseknek vannak a nevek magyarázatánál kitéve; így tehát nem valószínű, hogy nem-hivatásos nyelvészek megfelelőbben tudnák magyarázni a neveket. Erre azt jegyezhetem meg, hogy a nevek eredményes magyarázatához csupán nyelvészeti tudás még egyáltalán nem elégséges, de a legkevéssé csak egy nyelv történetére korlátozódó szaktudás, úgyhogy bizonyos módszerbeli hibák mellett ép a képzésbeli egyoldalúságnak tulajdonjiiandók szaknyelvészeink sokszor elég súlyos, melléfogásai a névmagyarázatok terén. Így tehát e tekintetben a történészek egyáltalán nem volnának hátrányosabb helyzetben a szaknyelvészekkel szemben, ha – a tekintetbe jövő nyelvek hangtörténetének bizonyos elemi tényeit ismernék. Mivel azonban a történészeink a nevek magyarázatát illetőleg ezidőszerint általában még arra sem merik magukat elszánni, hogy bizonyos névmagyarázatok történeti lehetősége felől véleményt nyilvánítsanak, „többnyire megelégszenek nemcsak azzal, hogy bizonyos nyelvészeti tekintélyek néha nagyon is problematikus névmagyarázatait minden kritika nélkül magukévá teszik, hanem azokra sokszor sajnos még újabb elméleteket is építenek. Hogy e névmagyarázatok körül valami azonban nagyon nincs rendben, arról bizonyos tények most már a nyelvészet és névmagyarázat terén kevésbé jártas történészeket is meggyőzhetik. E tekintetben jelen sorok írója csupán, a kritika bizonyos, szinte már kézzel fogható Sikereire kíván emlékeztetni. Tehát nincs már szó arról, hogy Kelet-magyarországon nem szlávok, hanem bolgártörökök laktak volna a honfoglalás korában, ahogy bizonyos névmagyarázatokra hivatkozva ezt a közelmúltban még szokás volt tanítani; sőt bizonyos kritikai tanulmányok közzététele után annak a honfoglaláskori Magyarországról szóló műnek a francia fordítása – bizonyos előleges híradások ellenére – sem jelent már meg, amely ezeket a messzemenő településtörténeti következtetéseket lehetővé tevő névmagyarázatokot tartalmazta. És nem jelent meg bizonyos kritikai cikkek nyomán egy állítólag ugyancsak a „régibizható módszer szerint a nyugatmagyarországi német helységnevekről írott

műnek meghirdetett német fordítása sem, sőt e mű tervezett II. kötete már magyar nyelven sem jelenhetett meg, bár az I. kötet az Akadémia kiadásában látott napvilágot. Végül pedig utalni lehet bizonyos kritikai cikkekre, amelyek nyomán – amint ezt egyes történészek nem csekély meglepetéssel állapíthatták meg – a magyar törzsnevek törökös magyarázatai, amelyekre a közelmúltban még annyi hivatkozás történt, már – tökéletesen elévültek. – Ezekre a kritikai sikerekre való hivatkozással jelen sorok írója talán már joggal kérheti a történész-olvasókat, hogy bizonyos bizalmat jelen tanulmányának olyan névmagyarázati fejtegetései iránt is előlegezzenek, amelyek nem-nyelvészek számára egy kicsit nehezebben érthetők...

VI. A magyarság települési viszonyai a X. és XI. században

A magyarság a Dunántúlt és a Kisalföldet csak a 907-i pozsonyi csata-után, amelyben az egész bajor sereg megsemmisült, szállta meg. Tehát a nyolc magyar törzs és a magyarsághoz csatlakozott kabarok csak ez időpont után helyezkedhettek el véglegesen új hazájukban. Hogy előzőleg a magyar törzsszövetségbe tartozó törzsek hogyan helyezkedtek el a Nagyalföldön, azt még csak nem is gyaníthatjuk, mert erre nézve semmiféle adattal nem rendelkezünk. A törzsek végleges elhelyezkedésére azonban egyrészt a krónikákban, megőrzött hagyományból, másrészt a törzsnévi helynevekből már nagy valószínűséggel következtethetünk. Vizsgálataink szerint négy magyar törzs helyezkedett el a Tisza mentén (ezek: Tarján, Gyarmat, Kér és Keszi), három a Duna mentén (ezek: Jenő, Megyer és Kürt), egy a Balaton mellékén (Nyék) és végül a három kabar altörzs (Tárkány, Varsány és Székely) szállásterülete a bécsi medencére és a Morva mezőre is kiterjedhetett,

A honfoglaló törzsek elhelyezkedésére vonatkozó spekulatív úton létrejött megállapításaink azonban Konstantinos PorphL törzsnévjegyzékével főbb vonásaiban igazolhatók is. A császár magyar informátora ugyanis a törzsnevek felsorolásában feltehetőleg bizonyos rendszer szerint járt el. A felsorolást – úgy látszik – a nyugati végeken megszállt kabarokkal kezdte meg, majd a tőlük délkeletre megtelepült Nyék törzsszel folytatta, ezután a tőlük keletre megtelepedett Megyer törzset említette meg, végül pedig a dunántúli törzsek közül a Megyer törzstől délre megszállt Kürt-törzs neve jutott az eszébe. Ez után a Tisza-melléki törzsek felsorolásába fogott bele. Ezek közül először az északi részekén megtelepült Gyarmat és mellette lévő Tarján törzs nevét említette meg. Ezekről eszébe jutott, hogy a dunántúli törzsek sorában nem említette még meg a legészakabbra települt Jenő törzsnek a nevét; ezt a mulasztást tehát

most pótolta. Tulajdonképp e név kihagyása csak azért következett be, mert a Nyék törzs után a szomszédságukba települt Megyer neve jutott Konstantinos Porph. magyar informátorának eszébe, -a Megyerrek után pedig szintén a velük szomszédos Kürt törzse. Amint említettük, a Jenő és a Megyer törzs szállásterületeit a Bakony, Vértes és Pilis vonulatai választották el egymástól: *íy* érhető, hogy a Jenő törzs nevét a felsorolásban rendet tartó informátor a dunántúli törzsek közül kifejejtette. Végül bezárta a felsorolást a legdéljellethebre megtelepült törzsek nevével, a Kér és Keszi nevekkal.

Teljesen valószínűtlen, hogy a felsorolás rendje csak a véletlen csodálatos Játéka következtében felelne meg a törzsek ama feltételezett elhelyezkedésének, amelyre mi elméleti megfontolások útján jutottunk el. Ilyen véletlen nincs! Ezért a honfoglaló törzsek elhelyezkedésére vonatkozó elméletünk is már több mint elmélet, vagyis az ténynek tekinthető.

A törzsek elhelyezkedésében nevezetesebb változást először az augsburgi csatavesztés-holott. Ennek következtében ugyanis a kabarok – akik már a nyugati kalandozások során is jobban megfigykozhattak mint a többi magyar törzs – kiszorultak elsődleges szállásterületükről a Jenő törzs is összébb szorult a Kisalföldön, mert a németeknek most már fenyegető hatalmával szemben szükségessé vált Nyugaton védelmi célból egy szélesebb határsávot pusztá állapotban hagyni. Az alföldi magyarság szállásterületének biztosítása lehetett a célja a Duna-könyök körüli dombvidék megszállásának is, amelyet a X. század végén a lengyelek előretörése fenyegetett. Országvédelmi szempontok, de talán inkább a sóhozkapcsolódó gazdasági érdek vezetett 1000 körül a „sárosi medence megszállásához is. Ugyanekkor a hesnyök előretörése kelót felöl fenyegette az Alföld magyarságát, ami szükségessé tette az Alföld keleti peremvidékének telepítés útján való biztosítását. Valószínűleg ebben az időben kerültek el határörökként Nyugatmagyarországból a Körös és Maros völgyeibe a nyelvileg már teljesen elmagyarosodott székelyek bizonyos csoportjai is; velük együtt telepíthetett Szent István Szilágy-megyében a meszesi kapu védelmére bajorosztrák nyelvjárást beszélő németeket, akik esetleg Bécsben ejtett hadifoglyok vagy nyugatmagyarországi német telepések voltak. Valószínűleg ezen áttelepítésekkel egy időben kerültek Nyugatmagyarországra határörökként azok a besenyők, akiket Salamon történetével kapcsolatban is már emlegetnek krónikáink: lehetséges, hogy eredetileg ezek is hadifoglyok voltak, de az sincs kizárva, hogy olyan besenyő-csoportok közé tartoztak, amelyek Szent István idejében úgy kérezkedtek be az országba.

Az országvédelmi célú 1000 körüli településekre jellemző, hogy ezeknél aránylag szűk területen szinte az összes törzsek neveit megtalálhatjuk helynévként. Ezen az alapon ilyen jellegűnek tekinthetjük a bácsmegeyi dunamelléki és a nyitramegeyi magyar településeket is.

Valószínűleg inkább gazdasági érdek, mint országvédelmi célzat vezetett Északerdélynek megszállásához. Ebben azonban már csak asrosi nemzetségek királyi szolgálatba állott képviselői vettek részt, ezért is tekintették a középkor folyamán egész Erdélyt királyi birtoknak. Délerdély megszállására csak akkor kerülhetett sor, amikor az északerdélyi királyi sóbirtokokat, valamint az Alföld magyarságát az orosz steppe nomád népei ismét fenyegetni kezdték kelet és délkelet felől Salamon és Szent László idejében. Valószínűleg ekkor helyeződtek át a marosvölgyi székelyek Délerdélybe. Helyüket Zaránd varmegyében – úgy látszik – Mátra-vidéki telepések foglalták el, akiknek a helyébe Szent László valószínűleg ekkor telepítette oda azokat a kúnokat, akiket alig egy század múltán a tudákos Anonymus már a rutheniai csatlakozók utódjainak tett meg.

A székelyek további sorsát, is királyi intézkedések irányították. Még a XIII. század első felében a keleti szorosok biztosítására, Háfomszékbe kerültek a délerdélyi székelyek, majd Udvarhelybe és esetleg a későbbi Marosszékbe¹⁵³ a bihariak. A székelyekkel a királyok azért rendelkezhetek, mert egyrészt a bécsi medencéből visszaszorítva a központi hatalom rendelkezése alatt álló területen voltak kénytelenek megszállni, másrészt pedig még a honfoglalás előtti időkből származó határvédelmi és előlharcolói kötelezettségük sem évült el a XIII. század közepéig. Ez elsősorban is annak tulajdonítható, hogy törzsrakonaikkal ellentétben ők korán mint egy bizonyos feladatot teljesíteni tartozó népcsoport kerültek el Keletmagyarországba, ahol a helyzet következtében ez a kötelezettségük nem mehetett feledésbe, ellentétben Nyugatmagyarországon maradt törzsrakonaikkal, akik talán az augsburgi ütközetben, majd a határmenti csetepatékban számbelileg is jobban megfogyatkozhattak mint a székelyek, akik nevük tanúsága szerint tulajdonképp a középpásziai dzsikil nép egy Európába sodródott töredéke voltak.

Azok a magyarok akik a központi hatalom honvédelmi és gazdasági telepítéseihez szükségesek voltak, elsősorban is a régi nemzetségek elszegényedő félben lévő képviselői közül kerültek ki. Ez az elszegényedési folyamat annak a következménye volt, hogy a magyarok mai hazájukban csakhamar felhagytak az orosz steppén megszokott vándorló állattenyésztéssel és megelégedtek azzal, hogy az egyes nemzetségek már, csak a téli szállásuk környékét használták legelőterületként, és így ezzel mintegy félnomádi életformára tértek

¹⁵³ Kniezsa ugyan felteszi (Szent-István-émlékkönyv II. 392.), hogy a magyarság a Marosszék tágabb völgyeit, valamint Udvarhely területéből a Nagyküküllő és Homoród völgyét már a XII. század folyamán megszállta volna. Azonban ehhez maga is azt kénytelen hozzáfűzni: „Ez a nézet teljesen a szomszéd ierületekre támaszkodik, mert itt különben sem régészeti, sem helynévi érvel *nem* rendelkezünk” . . . *Tanulmánya egy másik helyén* (i. m. 441. 1.) ugyan úgy nyilatkozik, hogy a Székelyföldet „valamikor a XI. század folyamán egy magyarul beszélő törzs szállta meg”. Ez azonban csak elírás vagy sajtóhiba lehet. . . Félő csak az, hogy erre a botlásra esetleg majd hivatkozni fognak ...

át. Ez a természeti viszonyok által előidézett megváltozása a régi gazdasági rendnek csakhamar a törzsi szervezet meglazulásához vezetett, ami a nyugatias jellegű monarchia megalakulását tette lehetővé: a régi nomád törzs t. i. tulajdonképp a legeltetési társulatokhoz hasonlítható gazdasági szervezet volt. Mivel pedig a nemzetségek által legelőterületként nem szükségelt földre a központi hatalom tette rá a kezét, a nemzetségek tagjainak megszorodásával csakhamar szűk lett az eredetileg bőséges legelőterület. Ennek a következménye elszegényedés lett, úgyhogy mind többen cserélték fel szívesen a kétes értékű; szabadságot és szegénységet a királyi szolgálattal. Egy másik következménye ennek az elszegényedési folyamatnak az volt, hogy a magyarok közül mind többen voltak kénytelenek áttérni az exierizív/aliattejriyésztsrol az eleinte bizony megvetett földművelési foglalkozásra ami végül a teljes megtelepedés állapotához és a magánföldbirtok kialakulásához vezetett.

A királyi hatalom a régi nemzetségek át- és széttelapítása – úgy látszik – a törzsfői hatalom megtörésére is felhasználta. Különösen feltűnő ez a Keszi és Kér törzs esetében; az előbbi t. i. Ajtony, az utóbbi pedig Vatha néne volt. A lázadók egy része talán személyes szabadságát is teljesen elvesztette, s így utódaik közül kerülhetett ki annak a magyar nevű szolganépnak egy része, amelyekre hivatkozva egyesek néhány éve még a magyarság török vezető és finnugor szolgaretegéről beszéltek.¹⁵⁴

¹⁵⁴ így nyilatkozottá 1938-ban például még az eléggé óvatos Kniezsa István is (Szent-István-emlékkönyv II. 455.); 1943-ban pedig Bárcki már valóságoslag megértő (MNy. XXXIX. 292.) Deér Józsefet azért a tájékozatlanságért, hogy a Ligeti-féle népszerű magyar őstörténetben még mindig török vezető réteget emlegetett a magyarsággal kapcsolatban, nem tudva, hogy a Népünk és Nyelvünk-ben megrjelent tanulmányok nyomán a magyarság török eredetéről és török vezető rétegről szóló tanítás már rég a múlté. Azt persze Bárcki sem árulná el a közönségnek, hogy a Népünk és Nyelvünk-ben megrjelent tanulmányok révén ávult-ik el rohamos gyorsasággal olyan a -magyar őstörténetre vonatkozó tanítások, amelyek néhány éve még közkeletűek voltak, hanem úgy tesz, mintha minLv. már rég közismert volna. „A magyar őstörténet főproblémái* című tanulmányomban már megjósoltam, hogy az ázsiai magyar őshaza kérdésében „hamarosan szintén engedni fognak még Vámbéry legelszántabb hívei is” (i. in. 37.). Bárckinak a Ligeti-féle „A magyarság őstörténete” című népszerűsítési próbálkozásáról kiss túlságosan slavo-byzantikus stílusban írott ismertetéséből mindenki meggyőződhetett róla, hogy a magyar őshazának Ázsiából Európába való áttologatására megtörtént az első kompromisszumos célzatú próbálkozás, amelynek a vége csakis az lesz, hogy a magyar őshaza most már hamarosan végérvényesen megérkezik Európába. B. cikkében t. i. már ezt olvashatjuk: „V é l e m é n y e m szerint a Toból-Irtis-vidéki őshaza a feltevések közül törlendő.” De hogy azért – legalább átmenetileg – ebből is valami még maradjon, B. az ázsiai őshaza híveinek vizsgatálására kiegészítésként még azt is felteszi, hogy -az ősmagyar nép rövid időközön belül ide-oda vonulogatott volna az Ural nyugati és keleti fele között. H.i valaki idézett tanulmányom 96. lapján közölt életföldrajzi térképre csak egy pillantást vet, az e kompromisszumosnak szándékolt feltevés teljes irrealitását bizonyára rögtön átlátja. Ellenben abban is téved B” amikor azt látszik hinni, hogy az idézett állítás az ő véleménye. Nem. Ezt ő még 1932-ben ép az általa is emlegetett *méh és méz szó* tanúbizonyosságára való hivatkozással a NNy. IV. évfolyamában oh á~sta (53-66. 1.). Ugyancsak ott olvasott arról, hogy a *Mouageris* és

Az az eredmény, amelyre vizsgálataink során eljutottunk a magyarság megtelepedése tekintetében, nem különbözik lényegesen Kniezsa Istvánnak a Szent-István-émlékkönyv II. kötetében megjelent Magyarország népei a XI. században” című tanulmányában a magyar szállásterület e századi kiterjedésére vonatkozó felfogásától, amelyre ő más jellegű következtetések útján jutott el.¹⁵⁵ Amikor azonban Kniezsa XI. századot említ, akkor lényegileg a XI század végének ethnikai viszonyaira van tekintettel; mi pedig arra törekedtünk, hogy nagy vonásokban bemutassuk a magyar szállásterület fokozatos kiterjedését 907-től 1100-ig, sőt egyes vonatkozásaiban azontul is.

Talán a honfoglalási régészetnek is némi szolgálatot tettünk, amikor megállapítottuk; hogy mely területek tekintendők a legősibb, Vagyis X. századi magyar szállásterületeknek és hogy miféle területeken települt meg a magyarság 1000 körül és a XI. század folyamán. Talán idővel ezek a megszállási folyamatok majd az archaéológiai emlékműanyag bizonyos rétegződésén is kimutathatók lesznek, úgyhogy ekkor talán majd bizonyos a mainál pontosabb településtörténeti következtetések is lehetővé válnak a honfoglalási archaéológiai emlékműanyag alapján. Ugyanez vonatkozik azonban az őstörténeti tanulmányaink megállapításaira is. Az őstörténeti régészetnek szerény véleményünk szerint már azzal is „nagy szolgálatot tettünk, amikor nagy határozottsággal kimutattuk, hogy mely övezetekben nem kereshetők semmi körülmények között a magyarok nyomai és hogy melyek azok a területek, amelyek népvándorláskori emlékműanyagában a honfoglalás előtti magyar emlékműagnak is benne kell lennie.

Gordas nevek Németh-féle etymológiai a magyar őstörténet szempontjából teljesen értéktelenek (NNy. IV. 168), amit szintén elfelejtett. De azt is elfelejteni látszott, hogy ugyancsak a NNy.-ben olvasott a magyar törzsnévek Németh-féle törökös magyarzatainak értéktelenségéről (NNy. X. 61-75.). Érdekes azonban, hogy H. Németh törzsnévi etymológiái közül már csak a *Tarján* és *Jenő* nevek törökös etymológiáihoz akar ragaszkodni, jóllehet az utóbbiét tulajdonképpen maga Németh is feladta (v. ö. A magyar ostort, főprobl. 64., alio! a *Tarján* ne/törökös magyarzatának elhibázott voltát is minden vonatkozásban kimutattam). A Ligeti-féle mű még néhány ismertetése pesti nyelvészeink részéről és korábbi magyar őstörténeti vonatkozású dolgozataim új gondolatainak nagy része szíves közvetítők tevékenysége révén lassankint mégis csak közkinccsé válik! Remélhetem tehát, hogy legújabb őstörténeti tanulmányom új gondolatait sem fogják „tudománypolitikai okokból bojkottálni azok a nyelvész-őstörténészek, akik a közelmúltban az ősmagyar néppel kapcsolatban még a zsákmanó-életmódelmélet híveinek vallottak magukat... Már ez a kilátás is boldoggá tesz!

Lehetséges különben, hogy az előzőkben akaratlanul is igazságtalan voltam Bárczival szemben, mert esetleg a megfelelő hivatkozásokat más tényezők húzhatták ki cikkéből ...

¹⁵⁵ Fejtegetéseiben jelentéktelenebb hiányosságoktól és hibáktól eltekintve még a leginkább az kifogásolható, hogy nein volt kellőleg tekintettel arra, hogy a tulajdonképeni határőrök mindig a gyepükön túl állomásoztak. így tehát a magyarság hatáskörébe tartozó terület kiterjedtebb volt. mint az ő fejtegetései szerint.

VII. A törzsnévi helynevek jegyzéke

A törzsnévi helynevek tekintetében általában Kniezsa István gondosan készült jegyzékekre támaszkodtam, amely „Magyarország népei a XI. században” című tanulmányának függelékeként jelent meg (Szent-István-émlékkönyv Jb 1938, 456-61.). Bár az anyag csoportosítása ebben a jegyzékben nem a legrendszeresebb, mégis ragaszkodtam árinak számozásához – természetesen a mellékelt térkép-vázlaton is –, mert így volt számomra legegyszerűbb Kniezsa adataihoz némi helyesbítéseket és kiegészítéseket fűzni. A régi név alakokat – amelyek Kniezsa jegyzékében le vannak közölve – csak abban az esetben adtam meg, ha annak számunkra valami jelentősége volt. Ellenben, mivel az egyes helyek fekvésének meghatározása Kniezsa jegyzékében szintén meglehetősen rendszertelen (így például sok esetben valamely hely fekvését nem a mai, hanem az egykori vármegyeterületek alapján adta meg, anélkül, hogy erre a körülményre a figyelmet felhívta volna), arra törekedtem, hogy az egyes helyek mai hivatalos nevét, továbbá a megfelelő közigazgatási körzetbe való tartozását az 1913-as állapotnak megfelelően adjam meg.

A jegyzékben †-tel az eltűnt helyek vannak jelölve. Az egyes helyek pontos fekvésének megjelölésével, valamint azok hivatalosan használt neve tekintetében általában az 1913-as hivatalos Helység-névtár adataira voltam tekintettel; figyelemmel voltam azonban 1882-i Juhos János szerkesztésében megjelent Helység-névtár a divtaira is, amelyben t. i. több pusztá és határrész neve található, mint az 1913-as Helység-névtárban. Az előbbiből származó adatoknál azonban a forrást megadtam (1882), míg az utóbbiból származó adatoknál a forrást közelebről nem jelöltem meg.

A. Nyék

1. Pozsony vm., galántai j. 2. Pozsony vm., szerdahelyi j. 3. † Pozsony vm., nagyszombati j. Apaj és Varasur vidékén. 4. Hont vm., halogi j., <i>Ipoty</i>-. 5. † Komárom vm., ógyallai j., Szemere és Jászfalú között. 6. † PestPSK vm., Budától Ny-ra a Jánoshegy és Hárshégy táján. 7. Borsod vm., miskolci j., <i>Mező</i>-. 8. † Szatmár vm., a Lápos-melléki Kővar tartozéka. 9. † Bihar vm., székelyhídi j., Diószeg környékén. 10. Bihar vm., berettyóújfalusi j., Furta határrésze.	11. Bihar vm., szalontai j., Sarkadhoz tartozó pusztá. 12. Arad vm., világosi j., Ujszentannához tartozó pusztá. 13. † Bácsbodrog vm., Bácstól DK-re. 14. † Bácsbodrog vm. hajai j., Gara közelében. 15. † Szerém vm., Zimonytól Ny-ra. 16. Tolna vm., központi j., <i>Alsó</i>-. 17. Tolna vm., dombovári j., <i>Felső</i>-. 18. Fejér vm., székesfehérvári j., <i>Kápolnás</i>-. 19. † Fejér vm., móri j., Csókakő határosa volt (v. ö. Csánki. II. 340.¹)

¹ Csánki szerint ez a hely ma is megvolna; ez azonban tévedés.

20. Veszprém vm., zirci j., Bakony-szombathelyhez tartozó puszta (1882-i Helységnévtár).
21. † Vas vm., Bulcsu-Szombathely vidékén.
22. Sopron vm., csepregi j., *Sopron*.
23. † Szerém vm., Nustar mellett.
24. Azonos az 1. számmal.
25. † Temes vm., dettai j.
26. Csongrád vm., Hódmezővásárhely tartozéka.
27. Arad vm., kisjenői j., Alsósimánd tartozéka.²

B. Megyer

1. Komárom vm., csallóközi j., *Megyercs*. Nem messze tőle esik a 4. számú *Nagymegyer*, ami indokolhatóvá teszi a kicsinyítő *-cs* képzőt.
2. Nyitra vm., érsekújvári j., *Tót*.
3. † Nyitra vm., nyitrai j., Nyitra és Vágvecse között a Nyitra folyó partján.
4. Komárom vm., csallóközi j., *Nagy*.
5. Nógrád vm., szécsényi j.
6. PestPSK vm., pomázi j., *Békás*.
7. PestPSK vm., Rákospalota tartozéka: *Káposztás* (1882-i Helységnévtár).
8. PestPSK vm., kecskeméti alsó j., Tápiógyörgyéhez tartozó puszta (1882-i Helységnévtár).
9. PestPSK vm. aszódi j., *Megyerke*, Galgamácsához tartozó puszta: a hely neve valószínűleg a közelben lévő *Pócsmegyerhez* (10. sz.) viszonyítva van kicsinyítő képzővel el látva.
10. PestPSK vm., pomázi j., *Pócs*.
11. † Zemplén vm., Ónodtól K-re.
12. Szabolcs vm., nyirbogdányi j., *Vas*.
13. Bihar vm., berettyóújfalusi j., *Pap*: Furtához tartozó puszta (1882-i Helységnévtár).
14. † Bihar vm., Nagyváradtól északra, Biharszentjános közelében.
15. Békés vm., Békés tartozéka, *Bél*.
16. Békés vm., *Mező*: puszta Csaba és Békés között (*Kis- és Nagymegyerpuszta* néven Békéscsaba, *Dobozmegyerpuszta* néven Doboz tartozéka).
17. † Arad vm., világosi j., Újpankóta vidékén.
18. † Temes vm., Temesvártól Ny-ra.
19. † Bácsbodrog vm., bajai j., Dávod (Dautova) vidékén: *Megyer* (*-ő, -e, -ei, -i*).
20. † Baranya vm., Pécs mellett.
21. Somogy vm., tabi j.
22. Zala vm., sümegi j.
23. † Sopron vm., a megye délkeleti felében *Kürtösmegyer* néven Cirák, Szemere, Csér és Iván között fekt.
24. Győr vm., tószigetcsilizközi j. *Kis-megyerpuszta* néven Györszentiván tartozéka.
25. † Zala vm., Nova környékén.
26. † Nyitra vm., érsekújvári j., Bánkeszi környékén: *Megyered* (v. ő. a kicsinyítő képzőre nézve a 2. sz.-t).
27. Somogy vm., tabi j., *Koppány*.
28. † Veszprém vm., Lepsénnyel (veszprémi j.) együtt említik.
29. Fekvése teljesen ismeretlen.
30. † Heves vm., tiszafüredi j., Poroszló mellett.

C. Kürt

1. Pozsony vm., galántai j., *Hidas*.
2. Pozsony vm., dunaszerdahelyi j., *Csallóköz*.
3. Nyitra vm., galgóci j., *Nemespuszta*.
4. Nyitra vm., nyitrai j., *Assa*.
5. Komárom vm., udvardi j.
6. Komárom vm., Pat néven puszta Komáromtól keletre, a Duna mentén,

² A 26. és 27. szám nem szerepel Kniezsa jegyzékében.

- az esztergommegyei határ közelében (v. ö. Csánki III. 510. Pat alatt).
7. Bars vm., verebélyi j., *Faj*-.
 8. Nógrád vm., szécsényi j., *Ipolykürt-puszta*: Csalár tartozéka.
 9. Nógrád vm., sziráki j., *Erdő*-.
 10. Borsod vm., mezőcsáti j., *Hejő*- (régebben: *Tisza*-).
 11. JászNKSz. vm., jászsági alsó j., puszta Jászladány és Jászkisér között (Csánki I. 66).
 12. Heves vm., pétervásári j., Recsk tartozéka.
 13. † PestPSK vm.; valószínűleg a megye északi felében, mert Vác-szentlászlóval és Tápióbecskével együtt emlegetik.
 14. JászNKSz. vm., tiszai alsó j., *Tisza*-.
 15. † Torontál vm. vagy Temes vm. (Csánki II. 83.).
 16. † BácsB vm., Kulpin-Kölpény és Szilbács táján.
 17. Valószínűleg azonos az előbbivel.
 18. † Pozsony vm., somorjai j., Csütörtök(hely) környékén.
 19. † Szabolcs vm.
 20. † PestPSK vm., pomázi j., Piliscsabától K-re.
 21. † Hont vm.

D. Gyarmat

1. Nyitra vm., nyitrai j., *Lapás*-.
 2. Esztergom vm., párkányi j., *Kőhid*-.
 3. Bars vm., verebélyi j., *Zsítva*-.
 4. Hont vm., vámosmikolai j., *Hontfüzes*-.
 5. Hont vm., vámosmikolai j., *Kls*-.
 6. Nógrád vm., *Balassa*-.
 7. Szatmár vm., fehérgyarmati j., *Fehér*-.
 8. Arad vm., kisjenői j., *Fekete*-.
 9. Arad vm., borosjenői j., *Csigér*- (régebben: *Gyarmata*).
 10. Békés vm., szeghalmi j., *Füzes*-.
 11. Temes vm., központi j., *Temes*- (régebben: *Gyarmata*).

12. † BácsB vm., Bács közelében.
 13. Somogy vm., kaposvári j., *Kapos*-.
 14. Vas vm., szentgotthárdi j., *Rába*-.
 15. Komárom vm., tatai j. Gyermely község tartozéka.
 16. Győr vm., sokoróaljai j.
 17. † Szerém vm.
 18. PestPSK vm., Kalocsa tartozéka: *Gyarmatsziget* puszta.
 19. (?) Zala vm., balatoniüredi j., Balatoncsicsó tartozéka: *Gyermát* dűlő. E név idetartozását és régiségét nagyon kérdésesnek tartom.
 20. Szatmár vm., erdődi j., Nagymadarászhoz tartozó puszta.¹

E. Tarján

1. Nyitra vm., Komját (érsekújvári j.) tartozéka: *Alsótaránypuszta*, Ürmény (nyitrai j.) tartozéka: *Felsőtaránypuszta*.
 2. Hont vm., ipolysági j., *Alsó*-, *Felső*-.
 3. Nógrád vm., *Salgó*-.
 4. Nógrád vm., sziráki j., *Terény*-.
 5. Heves vm., gyöngyösi j., *Gyöngyös*-.
 6. Borsod vm., mezőcsáti j., *Tisza*-.
 7. Bihar vm., nagyszalontai j., Kötégyán tartozéka.
 8. Torontál vm., törökkanizsai j., *Terjén* puszta Csóka mellett; 1256: *Teryen* (v. ö. Csánki I. 706. *Vassán* alatt).
 9. † BácsB vm., Palánka vidékén.²
 10. Győr vm., Jószigetcsilizközi j., Ravazd községhez tartozó puszta.
 11. Komárom vm., tatai j.
 12. Komárom vm., gesztesi j., *Terjén*: ma Vérteskethely.
 13. Csongrád vm., *Tarjánvég*: Hódmezővásárhely tartozéka.
 14. † Temes vm., dettai j. (az egykori

¹ Ez az adat nem szerepel Kniezsánál.

² A -név *Tarján* és nem *Tarjány* mint Kniezsánál.

Krassó-Szörény vm.-ben a Berzava mentén): *Terjén*.

15. Bihar vm., központi j., *Körös*-.
16. Bihar vm., központi j., Váradles tartozéka: *Terényi puszta*.³

F. Jenő

1. † Pozsony vm., galántai j. Vág-sellye, Deáki, Szeli vidékén.
2. Nógrád vm., nógrádi j., *Diós*-.
3. PestPSK vm., pomázi j. *Pilisboros*-.
4. PestPSK vm., biai j., *Buda*-.
5. † PestPSK vm., Pest szomszédságában, északra a Duna mentén.
6. (?)Gömör vm., rimaszécsi j. A mai hivatalos névalak *Jéne* már 1892-ben így szerepel, 1882-ben még *Jene*. Amennyiben az ejtési alak tényleg *Jéne*, úgy ez a név alig vonható ide.
7. PestPSK vm., abonyi j., *Jászkara*-.
8. Bihar vm., központi j., *Körös*kis-.
9. Bihar vm., nagyszalontai j., Sarkadhoz tartozó puszta.
10. Arad vm., borosjenői j., *Boros*-.
11. Arad vm., kisjenői j., *Kis*-.
12. † Csanád vm., Apátfalva és Csanádpalota között.
13. Szolnok-Doboka vm., szamosújvári j., *Szamos*-.
14. Csík vm., Jenőfalva: másodlagos név.
15. Temes vm., temesrékasi j., *Temes*- (régebben: Janova).
16. † Temes vm., dettai j., a Berzava mellékén: Krassó vm.-hez tartozott.
17. Baranya vm., mohácsi j., Leánycsók (Lancsuk) tartozéka: *Jenye* puszta (1882-i Helységnévtár).
18. Baranya vm., hegyháti j., *Baranya*-.
19. † Veszprém, Somogy vagy Baranya vm.-ben, esetleg azonos az előbbivel.
- 20/21. Veszprém vm., devecseri j., az

³ A 15. és 16. számú adatok hiányoznak Kniezsánál.

egykori *Nagy*-: a mai Tüskevár, az egykori *Kis*-: a mai *Somló*-.

22. Fejér vm., székesfehérvári j.
23. † Heves vm., hevesi j., Boconád mellett.
24. † BácsB vm., az egykori bodrogmegyei Bodrog, Hetes, Paka vidékén, vagyis a mai Gákova, Bezdán, Monostorszeg környékén Zombortól ÉNy-ra; talán Zombor határában.
25. [A Kniezsától idevont Szerém vm.-i *Ineud* 1237 semmiesetre sem hozható kapcsolatba a *Jenő* névvel.]

G. Kér

1. Nyitra vm., érsekújvári j., *Nyitra*nagy-, *Nyitrakis*-.
2. Hont vm., bái j., *Hontkis*-.
3. † Hont vm., vámosmikolai j., Ipolykeszi (H 9) mellett.
4. Nógrád vm., balassagyarmati j., *Ipoly*-.
5. Nógrád vm., sziráki j., *Pusztakis*-: Terény tartozéka.
6. PestPSK vm., aszódi j., Galgamácsához tartozó puszta.
7. † JászNKSz vm., jászszági felső j., Alattyán mellett.
8. JászNKSz vm., tiszai felső j., a mai Kenderes.
9. JászNKSz vm., tiszai alsó j., *Kérsziget*: Dévaványához tartozó puszta.
10. † Gömör vm., tornaaljai j., Méhi és Runya mellett.
11. Abaujtona vm., gönci j., *Abauj*-.
12. [Abaujtona vm., szikszói j., Kupa-Kércs valószínűleg a mai Kupa község tartozéka. Nem valószínű azonban, hogy ez a név a Kér deminutív származéka volna (formailag ez a származtatás természetesen kifogástalan), mert a közelben nincs Kér nevű falu, amelytől meg kellett volna különböztetni; különben sem

- síkon, hanem a Cserhát nyúlványai között találjuk. Esetleg a szláv *krč* „irtás“ magyar megfelelője. V. ö. még a 15. sz.-t.]
13. [Abaujtorna vm., cserhádi j., *Fulókércs*. Mivel a közelben nincs Kér nevű község ez esetben sem valószínű, hogy ez a helynév a *Kér* név deminutív származéka volna. Gyaníthatólag korábbi *Kécs*-ből származott inetymologikus *r* betoldásával (v. ö. *Keech* 1234).]
  14. Abaujtorna vm., gönci j., *Hernád-kércs*. Kb. 10 Km-nyire van tőle *Abaujkér* (11. sz.), ezért helynevünk gyaníthatólag a *Kér* név származéka.
  15. [Borsod vm., edelényi j., *Kércs puszta*, Hangács tartozéka (1882). A közelben *Kér* nincs, ellenben ez a hely kb. 5 Km távolságra van a 13. sz. alatt említett *Kupa-Kércs*-től.]
  16. Szabolcs vm., nyirbaktai j., *Nyir-kércs*. Kb. 25 Km távolságra a szatmármegyei *Szamoskér*-től (17. sz.), amely a középkor folyamán szintén Szabolcshoz tartozott; így ez esetben a kicsinyítő *-cs* végződés érthető volna.
  17. Szatmár vm., mátészalkai j., *Szamos*.
  18. Bihar vm., központi j., *Al-, Fel*.
  19. † Bihar vm., cséffai j., Okány és Zsadány szomszédságában.
  20. † Arad vm., kisjenői j., Kisjenő környékén.
  21. † Arad vm., világosi j., Világos szomszédságában.
  22. † Temes vm., újaradi j., Aradtól délre.
  23. Arad vm. tornovai j., *Kurta*. Erre a helyre vonatkozik *Gachalker* 1427, 1446 is (v. ö. Csánki I. 732).
  24. † Temes vm., Temesvár vidékén.
  25. Torontál vm., törökkánizsai j., Csóka és Feketető között a *Kera bara* dűlő tartotta fenn emlékét, ahol 1899 után *Egyházaskér* település létesült.
  26. BácsB vm., kulai j., *Kis*; ujvidéki j., *Ó*.
  27. Baranya vm., Pécs mellett D-re; *Kerey* 1406. V. ö. a 19. sz. alatti *Megyer* 1343-i *Megerrey* terra névalakját (Csánki II. 204).
  28. Somogy vm., tabi j., Karádhöz tartozó puszta.
  29. † Temes vm., csáki j., Folya, Sebed vidékén.
  30. Somogy vm., igali j., *Szentgálos*.
  31. † Somogy vm., tabi j., Torvaj, Nyim vidékén.
  32. Somogy vm., marcali j., *Varjas*.
  33. Tolna vm., dunaföldvári j., *Német*.
  34. Tolna vm., tamási j. *Magyar* (régbben: *Tót*).
  35. Tolna vm., tamási j., *Boroskér*: a mai Remetepuszta; a 34. sz. alatti *Kér* mellette fekszik, tehát nyilván az előbbinek része volt.
  36. Veszprém vm., veszprémi j., *Hajmás*.
  37. † Fejér vm., székesfehérvári j., Magyaralmás, Zámoly vidékén.
  38. Fejér vm., székesfehérvári j., a mai Sárszentmihály.
  39. Sopron vm., csepregi j., *Nemes, Uj*.
  40. † Tolna vm., *Kérszád*.
  41. Veszprém vm., veszprémi j., *Kéri puszta* Nemesvámos tartozéka (1882).
  42. Somogy vm., igali j., *Kéri puszta*: Kisbér tartozéka (1882).

H. Keszi

1. Nyitra vm., nyitrai j., *Mezőkeszi puszta*: Ürmény tartozéka.
2. Nyitra vm., érsekújvári j., *Bán*.
3. † Komárom város határában van Csánki III. 504. szerint Gadócra menet a *Keszi-dűlő*.
4. Esztergom vm., párkányi j., *Bátor*.
5. Bars vm., lévai j., *Garam*.

6. Hont vm., ipolynyéki j., *Ipoly*-
7. Hont vm., ipolynyéki j., *Kő*-
8. Hont vm., ipolynyéki j., *Dacsó*-
9. Hont vm., vámosmikolai j., *Ipolykis*-
10. PestPSK vm., biai j., *Buda*-
11. PestPSK vm., váci j., *Duna*-
12. Nógrád vm., szécsényi j., *Karancs*-
13. † Nógrád vm., sziráki j., *Szirá*k-
- 13/a. bányatelep: Nógrád vm., salgótarjánj j. (1882).
14. Gömör vm., tornaaljai j., *Sajó*-
15. Borsod vm., mezőcsáti j., *Tisza*-
16. † Sáros vm., eperjesi j., Sóvár környékén.
17. Szilágy vm., tasnádi j.
18. Bihar vm., *Répáskeszi puszta* Nagyszalonta és Tenke között (1882).
19. Békés vm., *Keszi puszta*, Gyulától keletre (Csánki I. 735.).
20. † Arad vm., Vadásztól (kisjenői j.) és Apátitól (borosjenői j.) délre (Csánki I. 747.).
21. Arad vm., borosjenői j., *Somos*. Eredetileg bizonyára a 20. sz. alatt említett *Csuna*- és *Váraskeszi*-vel egységes település volt, amelyből az idők folyamán három település vált ki.
22. Kolozs vm. moci j., *Mezőkeszi*.
23. Temes vm., lippai j., *Lippa*- (régében: *Keszinc*).
24. BácsB vm., palánkai j., *Bul*-
25. † (?) Pozsega vm.: az adat helyesége kérdéses.
26. Baranya vm., pécsi j., *Keszü*.
27. Tolna vm., tamási j., *Magyar*- (régében: *Tót*-).
28. † Somogy vm., kaposvári j., Kaposfüred és Toponár között.
29. † Somogy vm., csurgói j., *Keszin*: Iharosberénytől ÉNy-ra.
30. † Somogy vm., Balatonszentgyörgy (marcali j.) mellett.
31. Zala vm., tapolcai j., *Gyula*-
32. Zala vm., sümegi j., *Kis*- és *Nagy*-
- puszták Csabrendek szomszédságában (Csánk III. 71.).
33. Veszprém vm., veszprémi j., *Pap*-
34. Fejér vm., székesfehérvári j., *Sár*-
35. Komárom vm., csallóközi j., *Nagy*-
36. Komárom vm., udvardi j., *Kurta*-
37. Vas vm., celldömölki j., *Vár*- *Egyházas-kesző*.
38. † Zala vm., Nova környékén.
39. Tolna vm., simontornyai j., *Keszőhidegkút*.
40. † *Hydrakesci* 1232: valahol Nyitra vagy Bars vm. területén.

I. Varsány

1. Hont vm., báti j. *Hont*-
2. Nógrád vm., szécsényi j.
3. † Heves vm., gyöngyösi j., Visznek mellett.
4. Szabolcs vm., tiszai j., *Nagy*-, *Kis*-
5. † Bihar vm., Komádi (biharkeresztesi j.) és Körösszeg (cséffai j.) környékén.
6. Bihar vm., tenkei j., *Vasand*.
7. Arad vm., eleki j., *Gyula*-
- 7/a. Arad vm., világosi j., *Ó*- és *Uj*-
8. † Békés vm., Vasánegyháza.
9. † Torontál vm., törökkanizsai j., Csóka közelében.
10. † Torontál vm., módosi j., Bóka környékén.
11. PestPSK vm., ráckevei j., Taksony község tartozéka: *Dunakis*- és *Dunagy*-
12. PestPSK vm., aszódi j., Verseg tartozéka: *Varsányi puszta*.
13. JászNSz vm., tiszai felső j., Dévaványa tartozéka.
14. † Fejér vm., váli j., Martonvásártól délre.
15. Veszprém vm., zirci j., Románd tartozéka: *Liki-Varsány* puszta (1882).
16. Veszprém vm., zirci j., *Veszprém*-
17. † Veszprém, Vas és Zala vm. határvidékén, Jánosháza (Vas vm.) és Kamond (Veszprém vm.) táján.

18. † Somogy vm.
19. Bihar vm., cséffai j., Sarkadkeresztur tartozéka; a Gönczi-Kogutowicz-féle megyei térképen: *Varsányhely*.
20. † (?) Csanád vm., Makó mellett: *Wossonto* 1256, *Wosunthow* 1337 (Csánki I. 706.).¹

J. Tárkány

1. Heves vm., egri j., *Mező-*.
2. Heves vm., egri j., *Felső-*.
3. Zemplén vm., bodrogközi j., *Nagy-, Kis-*.
4. Hajdu vm., Debrecenről Ny-ra Zám puszta mellett *Tárkán-foka* határjel (?).
5. † Szabolcs vm., Tuzsér (tiszai j.) és Kisvárdai környékén.
6. Bihar vm., belényesi j., *Tárkányka*.
7. Csongrád vm., tisztántúli j., puszta Derékegyháza táján.
8. † Temes vm., Temesvártól északra: *Tarkon* (?).
9. Komárom vm., gesztesi j.
10. Zala vm., sümegi j., Csabrendek tartozéka (1882 és Gönczi—Kogutowicz-féle térkép).
11. Tolna vm., dombovári j., Ujdombóvár tartozéka.²

¹ A 19. és 20. szám nem szerepel Kniezsa jegyzékében.

² A 10. és 11. számok hiányoznak Kniezsa jegyzékében.

K. Székely

1. † Fejér vm. északkeleti szögletében Tárnokkal volt határos *Zekul* 1380/83. stb. (Csánki I. 34.).
2. Szabolcs vm., Bogdánytól keletre: villa *Zekul* 1284 körül (Csánki, I. 526.).
3. † Arad vm., Szent András és Gyarak között: *Porzekel* 1466/78 (Csánki I. 775.).
4. † Temes vm.: Borzlyuk város tartozéka volt valahol Temesvártól kelet-kelet-északra a régi Arad és Temes vm. határvidékén: *Felsewzykellew*, *Alsozykellew*, *Felseu-*, *Aslozekhel* (Csánki II. 16/17, 63.).
5. † Temes vagy Torontál vm. középső részén az egykori Krassó vagy Keve vm.-ben (*Zekel* 1432. Csánki II. 107.).
6. † A régi Szerém vm. közepe táján: *Zekell* 1404, *Zekwl*, *Zekel* 1404, *Zekely* 1498 (Csánki II. 253.).
7. Tolna vm., Simontornyától délre, *Kis-*, *Nagyszékely*: *Paratzekul*, *Paratzekel* 1324, 1416; talán azonos ezzel Csánki szerint *Louazscekul* 1329; *Pispukzekel* 1381 stb. (Csánki III. 450.).
8. † Tolna vm., Szakcs vidékén: *Alsowzekel*, *Felsewzekel* 1428 (Csánki III. 450.).
9. † Tolna vm.-ben a Héderváriaké: úgy látszik, különbözik az előbbiektől: *Zekel* 1443 (Csánki III. 450.).

VIII. Deutscher Auszug

Der nomadische Stammesverband der Ungarn bestand in der Zeit der Landnahme aus acht magyarischen Stämmen und den drei Unterstämmen der türkischen (chazarischen) Kawaren, die sich dem Stammesverband der Magyaren noch in Südrussland angeschlossen hatten. Die Ungarn werden sich in ihrer neuen Heimat anfangs wohl ganz nach den Siedlungsgewohnheiten der Steppenomaden niedergelassen haben, d. h. die einzelnen Stämme dürften als Weidegründe das Gelände an beiden Ufern der grösseren Flüsse besetzt haben. Diese Art der Ansiedlung war für die Nomaden eigentlich eine Folge des Wassermangels der Steppe, der aber auch ihre in regelmässigen Zeitabständen vor sich gehenden Wanderzüge notwendig machte. Nach ihrer Niederlassung in Ungarn werden die Angehörigen der einzelnen Sippen sehr bald erkannt haben, dass das Klima der ungarischen Tiefebene im Interesse ihrer Viehzucht ähnliche Wanderzüge wie die südrussische Steppe nicht erfordere. Die Folge davon war, dass die einzelnen Sippen wahrscheinlich sehr bald in den Zustand der Halbsesshaftigkeit geraten sind, indem sie nach Aufgeben der sommerlichen Wanderzüge nunmehr nur in der Umgebung des ursprünglichen Winterlagers ihr Vieh weideten. Diese Änderung in der Lebensweise führte dann schon zwangsläufig zur Lockerung der nomadischen Stammesverfassung, was später auch die Gründung einer westlich eingestellten Monarchie für die Arpaden erleichterte oder ermöglichte.

Das von den einzelnen Sippen nicht besetzte Gebiet wurde sehr früh von den Arpaden in Beschlag genommen, aber auch die Flurgrenzen dieser weit ausgedehnten fürstlichen Besitzungen, aus denen die späteren Komitate als königliche Domänen hervorgegangen sind, liessen sie schon sehr früh bestimmen. – Das von den einzelnen Sippen als Weidegrund besetzte Gebiet entsprach in ihrer Ausdehnung ursprünglich der Grösse ihres Viehstandes. Mit dem Anwachsen der Bevölkerung konnten jedoch die Weidegründe der einzelnen Sippen nicht mehr erweitert werden, da das freie Land inzwischen schon von der fürstlichen Gewalt beschlagnahmt wurde. Die Folge davon war die Verarmung gewisser kinderreichen Sippen, von denen einzelne Mitglieder sehr bald die armseligen Verhältnisse ihres freien Zustandes mit den besseren Lebensverhältnissen der Dienstleute des Fürsten, bezw. des Königs gerne vertauschten. Aus ihnen sind ver-

mutlich auch die Vorsteher der königlichen Domänen hervorgegangen. Ihre Ansiedlungen auf königlichem Boden wurden anfangs von den Nachbarn – als die alten Stammesnamen der nomadischen Periode noch nicht erloschen waren – häufig nach der Herkunft ihrer Bewohner mit dem Namen ihres ursprünglichen Stammes bezeichnet; deshalb kann man die Namen der alten ungarischen Stämme auf altem ungarischem Siedlungsgebiet als Orstnamen überall antreffen. In der Nachbarschaft dieser Orte müssen naturgemäss immer andersstämmige Magyaren gewohnt haben, was für uns auch die Bestimmung der Siedlungsgebiete der einzelnen Stämme ermöglicht. Da altungarische Stammesnamen als Orstnamen im Grenzland öfter ganz dicht nebeneinander anzutreffen sind, so ist wohl anzunehmen, dass hier der Grenzschutz die Ansiedlung von Angehörigen verschiedener Stämme erforderte.

Solche Anhäufungen der aus Stammesnamen hervorgegangenen Ortsnamen lassen sich besonders in den nördlichen, südlichen und östlichen Randlandschaften des altungarischen Siedlungsgebietes finden. Im Norden wird wohl der Vorstoss der Polen unter Boleslaw Chrobry in die Richtung der mittleren Donau sicherheitshalber die dichtere Besetzung des Grenzgebietes, besonders um das Donau-Knie notwendig gemacht haben. Gleichfalls um 1000 musste auch der Ostsäum der Theissebene durch Verdichtung der magyarischen Siedlungen als Schutzwall gegen die drohenden Einbrüche der Petschenegen gesichert werden. Auch die Siedlungen an der unteren Donau werden wohl dem Grenzschutz gedient haben. – Ebenfalls um 1000 erfolgte auch die Besetzung einiger von dem ungarischen Siedlungsgebiet in grösserer Entfernung befindlichen Landesteile von wirtschaftlicher (Salz, Gold) Bedeutung; diese sind das Sároser Becken und Nordsiebenbürgen. Die Besetzung Nordsiebenbürgens war in erster Linie ein Unternehmen der fürstlichen Gewalt (Siebenbürgen galt im Mittelalter immer für *fundus regius*), an dem aber noch besonders der an dem unteren Szamos ansässige Stamm beteiligt gewesen sein dürfte. – Endlich scheinen die Arpaden durch Umsiedlungen auch Mitglieder revoltierender Stämme unschädlich gemacht zu haben; hiermit lässt sich wohl das besonders häufige Vorkommen der Orstnamen *Kér* und *Keszi* erklären.

Auf Grund der Untersuchung des Vorkommens von jenen Ortsnamen, von denen ursprünglich Angehörigen bestimmter Stämme von einer zu einem anderen Stamm gehörenden Umgebung dieser Orte bezeichnet wurden, und auch unter Berücksichtigung der mittelalterlichen Chronistenüberlieferung betreffs der Besetzung des Landes, bzw. im Anschluss an die Forschungsergebnisse Hómans lassen sich auch die ursprünglichen Siedlungsgebiete der einzelnen altungarischen Stämme näher bestimmen. Demnach besetzten vier Stämme die Theisslinie. Diese sind der Reihe nach in den heutigen Lautformen: *Tarján*, *Gyarmat*, *Kér*, *Keszi*. An der mittleren Donau hat sich der *Megyer-* und der *Kürt-Stamm* niedergelassen. Die kleine ungarische

Tiefebene wurde von dem *FertőStamm*, die Umgebung des Platten-sees von dem *Nyék-Stamm* besetzt.

Für die Kawaren gibt es also scheinbar keinen Platz im Siedlungsgebiet der altungarischen Stämme. Jedenfalls können sie nicht die Vorfahren der heutigen Palotzen gewesen sein, wie es vielfach angenommen wurde. Die Vertreter dieser Ansicht überschätzten einerseits den Bericht des anonymen Notars, anderseits Hessen sie alles unbeachtet, was ganz deutlich gegen diese Annahme spricht, zmd endlich sind auch jene Etymologien von Personennamen in der Chronik des anonymen Notars vollkommen verfehlt, mit denen man diese Hypothese unterstützen wollte. Ein Umstand wurde aber von der Forschung in dieser Frage unberücksichtigt gelassen, dass sich nämlich das ungarische Siedlungsgebiet im X. Jahrhundert auch über das Wiener Becken und das Marchfeld erstreckte. Hier im Westen wird man also die Kawaren als Qrenzwächter angesiedelt haben.

Dieses auf spekulativem Wege gewonnene Ergebnis betreffs der Ansiedlung der altungarischen Stämme lässt sich auch durch das offenbar systematische Nacheinander in der Aufzählung der altung. Stammesnamen bei Konstantinos Porph. rechtfertigen.

Die Besetzung der angeführten Gebiete durch den Stammesverband der Ungarn erfolgte jedenfalls erst nach der Schlacht „bei Pressburg im Jahre 907, als der ganze bayrische Heerbann von den Ungarn vernichtet wurde.

Der Name der Kawaren kommt unter den ungarischen Ortsnamen nicht vor; man scheint sie also innerhalb des ungarischen Stammesverbandes nicht mit einer zusammenfassenden Bezeichnung, sondern nach den von Konstantinos Porph. nicht angegebenen Namen ihrer drei Unterstämme benannt zu haben. Die Namen dieser Unterstämme dürften wohl *Varsány*, *Tárkány* und *Székely* gewesen sein. Die beiden ersten Namen erscheinen nämlich als Orstnamen unter denselben Voraussetzungen wie die altungarischen Stammesnamen. Ausserdem hatte der erste Name auch im XI. Jahrhundert unzweifelhaft noch eine ethnische Bedeutung; der zweite ist wiederum ein deutlicher türkischer Volks-, bzw. Stammesname. Die Szekler gelten dagegen auch heute noch für einen besonderen ungarischen Volkstamm, die aber im Mittelalter noch trotz ihrer ungarischen Muttersprache für ein fremdes, nicht-ungarisches Volk angesehen wurden.

Für die Kawaren scheint ihre Ansiedlung in dem äussersten Westen des alten ungarischen Siedlungsgebietes verhängnisvoll geworden zu sein; denn sie werden sich, durch die Lage ihres anzusetzenden Siedlungsgebietes begünstigt, an den Beutezügen der Ungarn gegen die westeuropäischen Länder höchstwahrscheinlich in hervorragendem Masse beteiligt haben, was jedoch sehr bald zur Schwächung ihrer Volkskraft geführt haben wird. Besonders die Niederlage auf dem Lechfelde mag für sie eine katastrophale Bedeutung gehabt haben, so dass sie in den nachfolgenden Jahrzehnten gezwungen waren, vor dem vordringenden Deutschtum zurück-

zuweichen. Ihre Unter stamme *Varsány* und *Tárkány* scheinen sich in der Umgebung der westlichen Tore des Landes angesiedelt zu haben, wo sie vermutlich in dem ewigen deutsch-ungarischen Kleinkrieg des Grenzgebietes aufgerieben wurden, so dass sich ihre Reste sehr bald vollständig magyarisierten. Für ihre Anwesenheit im Westen Ungarns zeugt besonders deutlich der in einer reinungarischen Umgebung vorkommende Ortsname *Magyar* im Korn. Pozsony-Pressburg: in der Zeit der Benennung dieses Ortes können also in seiner Umgebung nur ungarisch-sprachige Nicht-Magyaren, d. h. Kawaren gewohnt haben.

Dass das westliche Landestor um 1000 und im XI. Jahrhundert gut verteidigt war, bezeugen allein schon die Erfolge der Ungarn gegen die Einbruchsversuche grösserer deutscher Heere. Aus dem Fehlen von Anhäufungen ungarischer Stammesnamen als Ortsnamen im westlichen Grenzgebiet kann ebenfalls darauf geschlossen werden, dass Magyaren zur Bewachung dieser gefährdetsten Grenze deswegen nicht angesiedelt werden mussten, weil hier der Grenzschutz ganz zuverlässig und befriedigend war. Wenn aber hier die Grenzwächter nicht Magyaren waren, so können für die ältesten Zeiten als solche nur die Kawaren in Frage kommen. Ihre gelichteten Reihen wurden später durch Ansiedlung besonders von Petschenegen, aber auch von Angehörigen anderer Ostvölker aufgefüllt.

Um zuversichtlich feststellen zu können, ob die Vorfahren der Szekler wirklich zu den Kawaren gehörten, werden alle auf die Herkunft der Szekler bezüglichen Theorien vom Verf. einer eingehenden und systematischen Kritik unterzogen.

Das meiste, was für die magyarische Herkunft der Szekler zeugen sollte, beruht auf Missverständnissen, fehlerhaften Voraussetzungen und Folgerungen. Obgleich sie sich sehr früh magyarisierten, was allein schon aus den Ortsnamen des Szeklergebietes deutlich hervorgeht, so galten sie im Mittelalter doch allgemein für Nicht-Magyaren. Aber jene Argumente, die bisher für ihr ursprüngliches türkisches Volkstum hervorgebracht wurden, sind zum guten Teil unzulänglich oder auch vollkommen verfehlt. Trotzdem hat diese Ansicht doch die meiste Wahrscheinlichkeit für sich. Die Szekler spielten nämlich im ungarischen Heerwesen des Mittelalters als Bogenschützen dieselbe Rolle wie die Vertreter von verschiedenen türkischen Ostvölkern, die in Ungarn während des Mittelalters Aufnahme fanden, d. h. sie wurden als leichtbewaffnete Streifscharen und als Grenzschützen verwendet. Mit ihrer türkischen Herkunft kann wohl am besten erklärt werden, dass die meisten Buchstaben ihrer Runenschrift alttürkischen Ursprungs sind. Dass diese Runenschrift irgendeinmal gemeinungarisch gewesen wäre, ist wenig wahrscheinlich; denn auf binnenungarischem Gebiet wurde noch kein Denkmal

dieser Schrift aufgefunden, ausserdem hielt man sie auch schon im XIII. Jahrhundert für eine Besonderheit der Szekler.

Waren die Vorfahren der Szekler wirklich Türken, so wird man, den Volksnamen ung. *székely* < *szikül* höchst wahrscheinlich aus dem Türkischen erklären können, bzw. erklären müssen, wenn auch die bisherigen türkischen Deutungen dieses Volksnamens als vollkommen verfehlte Versuche abzulehnen sind. Zur Deutung dieses Namens braucht man durchaus nicht – wie es bisher öfter versucht wurde – künstlich türkische Namen zu konstruieren, sondern nur die wirklich überlieferten türkischen Volks- und Stammesnamen heranzuziehen, mit Berücksichtigung dessen, dass das anlautende *sz-* im Ung. nicht nur einem türkischen *s-*, sondern auch einem *dz-* entsprechen kann. Auf diese Weise lässt sich unschwer ein türkischer Name finden, auf welchen der ung. Stammesname *székely* < *szikül* ohne besondere Schwierigkeiten zurückgeführt werden kann. Dieser Name ist *dzikil*; der Name eines innerasiatischen türkischen Volkes. Für die Herleitung von ung. *székely* < türk. *dzikil* sei auf die Gleichung baschk. *dzil* „Wind“ ~ ung. *szél* „ds.“ usw. hingewiesen. In diesen Fällen dürfte ein türk. *dz-* (< alttürk. /-) oder ein daraus hervorgegangenes *z-* im Altung. durch *s* ersetzt worden sein; der anzusetzende Wandel von *s* > *s* (orthograph. *sz.*) ist nämlich im Ung. nach Verf. erst nach der Landnahme eingetreten, bzw. allgemein geworden. = Diese Deutung des Volksnamens *székely* spricht also allein schon dafür, dass sich die Szekler schon vor der Landnahme dem ung. Stammesverband anschlossen und an der Landnahme teilnahmen, was übrigens auch durch die in den Chroniken des Mittelalters bewahrte ung. Tradition bestätigt wird; sie können also nur zu den Kawaren gehört haben, deren Anschluss nach Konstantinos Porph. noch in Südrussland erfolgt sei, die sich also auch an der Landnahme beteiligten. Hätte sich auch ein anderer türkischer Volksstamm ausser den Kawaren noch vor der Landnahme dem Ungartum angeschlossen, so hätte diesen Umstand der über die ung. Verhältnisse von ung. Gewährsmännern vorzüglich unterrichtete Konstantinos Porph. bestimmt nicht unerwähnt gelassen.

Vermutlich durch den Vorstoss der später als Chasaren bezeichneten Westtürken nach Europa wurde auch ein Splitter des mittelasiatischen Dschikil-Volkes mitgerissen. Diese mittelasiatische Herkunft der Szekler erklärt auch die Zusammenhänge ihrer Runenschrift mit mittelasiatischen Schriftsystemen. Aber auch die frühe Magyarisierung der Szekler wird mit ihrer kavarischen Herkunft leichter verständlich; denn die Kawaren sollen nach Konstantinos Porph. um 950 die ungarische Sprache schon beherrscht haben.

Für die Herkunft der Szekler von den Kawaren sprechen ausser dem Angeführten noch einige Momente. So besonders die mittelalterliche Überlieferung der Szekler von einer grossen Niederlage, an der der grösste Teil des Volkes zugrundegegangen sei; unter dieser kann nur die Schlacht auf dem Lechfelde verstanden werden, an der die

Kawaren – die Lage ihrer Siedlungen in Betracht nehmend – bestimmt in hervorragendem Masse beteiligt waren. Nach dieser Katastrophe soll ein Teil der Szekler auf einem rätselhaften Feld, namens *Csigla*, eine Zufluchtsstätte gefunden haben. Wenn die Szekler ein Teil der Kawaren waren, so ist auch dieser rätselhafte Ort aufzufinden; er ist dann nämlich offenbar mit jenem *Csögle* < *Csigla* identisch, welchen Ort wir zwischen der Raab und der Marcal antreffen können, wo sich ein Teil der Szekler nach ihrer Zurückdrängung aus dem Wiener Becken – schon auf königlichem Boden – angesiedelt haben dürfte.

Ausser den angeführten positiven Momenten spricht aber auch ein negativer Umstand für die kawarische Herkunft der Szekler. Alle Argumente nämlich, die für ihre awarische, petschenegische oder bulgarotürkische Herkunft – von einigen absonderlichen Theorien ganz zu schweigen – geltend gemacht wurden, sind nach den Ausführungen des Verf. nicht nur unzulänglich, sondern meist auch vollkommen verfehlt; auch sprechen sehr wichtige Gründe schon gegen die Möglichkeit der erwähnten Theorien, die nämlich bei Ansetzung des türkischen Ursprungs der Szekler allein noch in Frage kommen könnten. Gegen die kawarische Herkunft der Szekler wurde nur von Hóman jene Auffassung geltend gemacht, nach welcher die Nachkommen der Kawaren nicht die Szekler, sondern die Palotzen seien; diese Ansicht beruht aber – wie oben schon angedeutet – auf einem siedlungsgeschichtlichen Irrtum. – Auch die Annahme, dass die Ungarn die Szekler schon in Siebenbürgen angetroffen hätten, entbehrt jeder realen Grundlage; auch die beachtenswertesten Beweise, die man für diese Hypothese geltend machen wollte, sind entweder gänzlich unzulänglich oder sie zeugen eher ziemlich deutlich für das Gegenteil.

Die Zusammengehörigkeit des Szeklertums mit dem magyarischen Volkstum Westungarns wurde in der Forschung einigemal schon in Erwägung gezogen; nur waren die hierfür bisher vorgebrachten Beweise meist wenig überzeugend oder auch ganz verfehlt. Bekanntlich haben sich sprachliche und volkskundliche Altertümer im Grenzgebiet und in der Insellage bei allen Völkern erhalten, so dass allein aus dem Vorhandensein von ähnlichen Altertümern bei den beiden, in den Randgebieten des ungarischen Siedlungsraumes sesshaften Volksgruppen auf ihre ehemalige, nähere Zusammengehörigkeit noch nicht geschlossen werden darf. Vielleicht nur das Vorhandensein eines Volksbrauches, in dem möglicherweise auch auf die Niederlage auf dem Lechfelde angespielt wird, bildet eine Ausnahme... Auch das Vorhandensein von ähnlichen Ortsnamen in beiden Gebieten hat keine Beweiskraft, da ja die auffälligsten Übereinstimmungen eigentlich Ortsnamen slawischen Ursprungs sind, die natürlich in beiden Gebieten ganz unabhängig von einander entstanden sind.

Eine tiefere Bedeutung dürfte aber in dieser Hinsicht der Bezeichnung der Szekler als *Zókel* in der Reimchronik des Ottokar von

Steiermark zukommen. Im Vergleich mit dem *Zakel* der Siebenbürger Sachsen weist die Namensform des Ottokar die noch vor 1200 eingetretene bayrische Verdampfung des *a* auf: die Namensform des Steiermärkers kann also bestimmt nicht siebenbürgisch-sächsischen Ursprungs sein. Für beide Namensformen lässt sich als Urform ein südslaw. *sakul* < *sukul* < ung. *sikül* ansetzen (für die angesetzte südslaw. Form vgl. auch die *Saculi-Form* in der Chronik des Simon von Keza). Die Deutschen in der Steiermark können also diesen Namen nur von ihren slowenischen Nachbarn entlehnt haben; die siebenbürgisch-sächsische Namensform stammt dagegen entweder mittelbar oder unmittelbar aus der südslaw. Sprache der vorungarischen, vorrumänischen und vordeutschen Bevölkerung Siebenbürgens. Wenn also dieser Volksname bei der vordeutschen Slovenen der Steiermark noch vor dem Übergang von *a* > *o*, d. h. um 1000 ungefähr bekannt war, so mögen die Szekler damals noch irgendwo in der Nachbarschaft gewohnt haben.

Die in Westungarn (vermutlich im Korn. Eisenburg) zurückgebliebenen Reste der Szekler sind im Ungartum bald ebenso vollkommen aufgegangen, wie ihre zu den Unterstämmen *Tárkány* und *Varsány* gehörenden Stammesverwandten. Im Gegensatz hierzu konnten aber die nach Ostungarn umgesiedelten Teile der Szekler ein besonderes Volksbewusstsein Jahrhunderte hindurch bewahren, was in erster Linie wohl dem Umstände zuzuschreiben ist, dass diese - in Ostungarn und dann in Siebenbürgen als Grenzwächter angesiedelt - die alte Wirtschaftsform (die extensive Viehzucht) und ihre dieser angepasste Verfassung beibehalten konnten. Diese allein sonderten sie schon von dem inzwischen zum Ackerbau übergegangenen Ungartum des binnenungarischen Raumes merklich ab.

Von den Szeklern in Westungarn wurden zwei Gruppen zur Sicherung des von den Petschenegen gefährdeten ostungarischen Grenzgebietes vermutlich um 1000 in das Körös- und Marostal umgesiedelt. Zu derselben Zeit sind wohl auch Deutsche zu demselben Zweck im Szamostal angesiedelt worden. Diese stammten wahrscheinlich ebenfalls aus Westungarn als Nachkommen der alten deutschen Siedler dieses Gebietes (vgl. hierfür DUHbl. I. 181-188); es ist aber nicht ganz ausgeschlossen, dass im Szamostal jene Deutschen angesiedelt wurden, die 1030 bei Wien in ungarische Kriegsgefangenschaft gerieten. Ein Teil von diesen bayrischen Siedlern scheint sich den Szeklern angeschlossen zu haben, womit das Vorhandensein von einigen onmit bayrisch-österreichischen - und nicht gepidsch-ostgermanischen - Lauteigentümlichkeiten im Szeklergebiet erklärt werden kann.

Noch im XI. Jahrhundert wird Ladislaus der Heilige die Maroser Szekler zur Sicherung der königlichen Besitzungen in Siebenbürgen gegen die von den Kumanen drohende Gefahr weiter östlich im Marostal nach Südsiebenbürgen versetzt haben. In den verlassenen Siedlungsraum der Maroser Szekler im Kom. Zaránd-Arad scheinen;

Leute aus der Mátra-Gegend gerückt zu sein; dieses Gebiet an der Maros gehörte nämlich als Pankotaer Erzdiakonat zur Eger-Erlauer Diözese im Mátra-Gebiet. Die Umsiedlung dieser Leute wurde wahrscheinlich infolge der Ansiedlung von kumanischen Kriegsgefangenen im Mátra-Gebiet erforderlich; diese Kumanen waren die Vorfahren der heutigen Palotzen (ung. *palóc* < ostslaw. *polovci* „Kumanen“), in denen einige Forscher fälschlich die Nachkommen der Kawaren erkennen wollten.

Nach oder vielleicht schon vor der Ansiedlung der Siebenbürger Sachsen in Südsiebenbürgen wurden die Szekler von hier weiter nach Osten in das Kom. Háromszék („drei Stühle“) verlegt. Nur in den Benennungen der einzelnen Stühle hat sich die Erinnerung an die ehemaligen Siedlungen dieser-Szeklergruppe bis zum heutigen Tage erhalten: die Orte *Orbó*, *Sebes* und *Kezd*, nach denen diese Stühle benannt sind, befinden sich nämlich nicht im Kom. Háromszék, sondern auf dem späteren Sachsenboden. Ein Teil der Szekler des Kézder Stuhles wurde nachher am Ende des XIII. Jahrhunderts in das Aranyosgebiet versetzt.

Von den Szeklern des Körös-Gebietes gibt es eine Nachricht noch am Anfang des XIII. Jahrhunderts, aber auch einige Ortsnamen dieses Gebietes erinnern noch an sie. In der ersten Hälfte des XIII. Jahrhunderts wurde der grösste Teil von ihnen in die Nachbarschaft ihrer Stammesgenossen in die späteren Stühle Marosszék und Udvarhelyszék versetzt: diese beiden Stühle bildeten nämlich das Erzdekanat von Telegd, welcher Ortsname jedoch nur aus dem Körösgebiet bekannt ist. Diese Szeklergruppe besetzte dann im XIV. Jahrhundert den Stuhl Csik und von dort aus später die Stühle Gyergyó und Kászón.

Nach dem Vorgebrachten wurden also die Szekler von der Zentralgewalt des Landes offenbar ganz planmässig zur Sicherung der Ostpässe der Karpaten im heutigen Szeklerland angesiedelt. Von einer „Freiheit“ der Szekler, wie sie von mehreren Gelehrten angenommen wurde, kann also keine Rede sein; denn die Könige durften über die Szekler in den ältesten Zeiten nach Gutdünken verfügen. Das konnten sie vor allem deswegen tun, weil ihre Verpflichtung zum Grenzschutzdienst im Mittelalter noch nicht verblasst war; ausserdem sind sie, nachdem sie aus ihrem ursprünglichen Siedlungsgebiet verdrängt worden waren und sich auf königlichem Boden ansiedeln mussten, gewissermassen zu Hörigen der „Könige“ geworden. Ihre ganze „Freiheit“ bestand eigentlich nur in ihrer der extensiven Viehwirtschaft angepassten Verfassung und Besteuerung.

Im XII. Jahrhundert wurden die Südsiebenbürger Szekler von einem Kleriker schon für Ureinbewohner Siebenbürgens gehalten, indem diesen eine Stelle bei Jordanes dazu veranlasste, die Szekler für einen in Siebenbürgen verbliebenen Überrest der Hunnen auszugeben. Auch hat dieser Kleriker die Überlieferung dieser Szeklergruppe von einer grossen Niederlage (nämlich auf dem Lechfelde) für die

grosse Hunnenschlacht am Netao nach dem Tode Attilas gedeutet, was zuletzt einen Chronisten dazu veranlasste, diese Schlacht mit dem Burgundenuntergang der deutschen Heldensage zu identifizieren und sie als prelium Kremhelt zu bezeichnen. Was also in den Chroniken des Mittelalters von der hunnischen Abstammung der Szekler erzählt wird, ist nur das Ergebnis von gelehrten Spekulationen und Fabeleien der Kleriker. Hervorgerufen wurden diese Spekulationen besonders durch den eigenartigen Umstand, dass die Sprache der Szekler im Gegensatz zu der der Kumanen und Petschenegen rein ungarisch war, und sie doch nicht für richtige Ungarn galten.